

VILNIAUS KOOPERACIJOS KOLEGIJA

JONAS ČIURLIONIS

FILOSOFIJA

(ANTIKA – NAUJIEJI LAIKAI (R. Descartes))

**2003
VILNIUS**

PRATARMĖ

Šie filosofijos konspektai yra tiek neuniversitetinių, tiek ir universitetinių aukštųjų mokyklų studentų mokomoji medžiaga. Jie taip pat skiriami visiems papildomai norintiems tobulinti savo žinias. Medžiagoje pateikiama ikimodernistinės filosofijos sklaida. Konvencionalus laikotarpių suskirstymas padeda aiškiau suvokti filosofinės problematikos raidos ypatybes. Gale esantys testai yra skirti įsisavintų žinių patikrinimui. Literatūros sąrašė nurodomi tik bendro pobūdžio darbai, galintys padėti norintiems plačiau susipažinti su filosofijos problemomis. Be šios literatūros, rekomenduočiau skaityti originalius filosofų veikalus, kurie ir būtų tikrasis „raktas“ į „mylinčių išmintį“ pasaulį.

TURINYS

BENDROJI FILOSOFIJOS PROBLEMATIKA 4

ANTIKNĖ FILOSOFIJA 6

I. ANKSTYVOJI ANTIKOS FILOSOFIJA 6

Talis, Anaksimandras, Anaksimenas, Herakleitas, Elėjos mokykla - Ksenofanas, Parmenidas, Zenonas Elėjietis, Megaros mokykla, Empedoklis, Anaksagoras, Demokritas, Pitagoras.

II. KLASIKINĖ ANTIKOS FILOSOFIJA 16

Sofizmas, Sokratas, Kinikai, Kirėniečiai, Platonas, Aristotelis

III. HELENISTINĖ ANTIKOS FILOSOFIJA 28

Stoicizmas, Epikūras, Skepticizmas

IV. ANTIKNĖS FILOSOFIJOS PABAIGA 36

Filonas, Neoplatonizmas

VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA 39

V. ANKSTYVOJI VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA 39

Gnostikai, Rytų Apologetai, Origenas, Grigalius Nisietis, Tertulianas, Aurelijus Augustinas

VI. VIDURINYSIS VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS LAIKOTARPIS 46

Jonas Škotas Eriugena, Anzelmas Kenterberietis, Šv. Bernardas, Hugonas Senviktorietis, Abelaras, Šartro mokykla

VII. VĖLYVIEJI VIDURAMŽIAI 50

Šv. Bonaventura, Roger Bacon, Šv. Tomas Akviniėtis, Jonas Dunsas Škotas

VIII. VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS PABAIGA 56

William Ockham, Johannas, Eckhartas

IX. RENESANSO FILOSOFIJA IR NAUJŲJŲ AMŽIŲ FILOSOFIJOS PRADŽIA 57

Francis Bacon, Galileo Galilėjus, R. Descartes

LITERATŪROS SARAŠAS 64

TESTAI 65

BENDROJI FILOSOFIJOS PROBLEMATIKA

Filosofijos terminas yra kilęs iš dviejų senovės graikų kalbos žodžių: filo ir sophia. Pirmasis jų reiškia mylėti, antrasis – išmintis. Taigi filosofija yra išminties meilė arba meilė išminčiai. Kaip sakė Platonas, filosofas yra tarp išminčiaus ir kvailio, nes pirmasis jau yra išmintingas, o antrajam išminties nereikia. Todėl filosofinė būseną yra nuolat siekianti, siekianti klausti, suprasti, paaiškinti supantį pasaulį. Filosofas nėra patenkintas nė vienu atsakymu – jis nuolat ieško ir stengiasi suvokti viską pilnai. Taigi, filosofija yra nuolatinis ir begalinis klausinėjimas, nes kiekvienas atsakymas suponuoja kitą klausimą. Tokia klausimų-atsakymų grandinė ir atspindi filosofijos struktūrą. Antra vertus, filosofija yra daugelio mokslų teorinis pagrindas, kuris yra išimtinai Vakarų kultūros fenomenas. Indų, kiniečių, japonų filosofija yra susietos su religija ar etinėm normom, gyvenimiškais pamokymais, bet ne su mokslu. Tik Vakarų filosofija gali būti vadinama teoriniu mokslų pagrindu.

Filosofija yra skirstoma į:

Teorinę filosofiją, kurią sudaro:

Epistemologija (pažinimo teorija)

Mokslo filosofija (matematikos, fizikos ir t.t. filosofija)

Metafizika

Religijos filosofija

Logika

Kalbos filosofija

Praktinę filosofiją:

Estetika

Etika

Politikos filosofija (iš dalies čia būtų ir Socialinė filosofija)

Teisės filosofija

Kaip epistemologines doktrinas galime išskirti Empirizmą ir Racionalizmą. Pirmasis teigia, kad visas žmogiškasis pažinimas ateina per pojūčius. Žmogus gimsta *tabula rasa* ir pojūčiai jame surašo visą informaciją. Tokiai pozicijai atstovauja John'as Locke'as, David'as Hume'as ir kt..

Racionalizmas teigia, kad žmogui yra būdingos įgimtos pirminės idėjos, tokios kaip būties, dievo ir pan. Atstovai: Rene Descartes, Gottfried'as Wilhelm'as Leibniz'as ir kt.

Metafizika – taip buvo pavadinti Aristotelio darbai, sekę po Fizikos. Metafizika yra Būties teorija. Ji nagrinėja tokias temas, kaip Būtis, priešastingumas, laikas ir erdvė (per tai siejasi su mokslo filosofija), monizmas ir pliuralizmas, dievas (per tai siejasi su religijos filosofija).

Logika yra deduktyvi – iš bendrų sąvokų išvedamos atskiros. Pvz.: Visos varnos yra juodos, ergo varna gyvenanti šiame medyje yra juoda. Induktyvi – iš atskirų sąvokų yra daroma bendra išvada: pirma gulbė yra balta, antra yra balta, 3 – balta, 50 – balta, 1023 – balta, reiškia visos gulbės yra baltos. Logika būna: teiginių, predikatų, modalinė, formalioji, ir t.t. Su logika yra susijusi ir matematikos bei kalbos filosofijos. Kalbos filosofijoje yra stengiamasi sukurti logiškai pagrįstą ir teisingą kalbą.

Estetika yra grožio teorija. Pirmasis estetikos terminą įvedė Aleksandr'as Gotlieb'as Baumgarten'as. Estetikoje yra nagrinėjami įvairūs meno, grožio, meno suvokimo, meno prigimties klausimai. Estetika siejasi ir su etika. Dar senovės graikai turėjo kalokagatijos terminą, reiškiantį grožio ir gėrio sąsają. Graikų filosofų idealas buvo geras ir gražus (pirmiausia savo vidumi) žmogus.

Praktinė filosofija nagrinėja kasdieniame gyvenime (praktikoje) taikomus dalykus. Taip etika gali būti verslo, medicinos, bioetika ir pan. Čia nagrinėjami elgesio klausimai – tarkime, kodėl reikia elgtis gerai, o ne blogai, kokios yra elgesio motyvacijos, kokia yra vertybių sistema, kokia yra moralės prigimtis ir pan. Etika glaudžiai siejasi ir su teisės filosofija bei politikos filosofija, kurios nagrinėja teises ir politines santvarkas bei normas. Dauguma teisinių normų atsirado iš etinių imperatyvų, tokių kaip nevok, nemeluok, nežudyk ir pan.

Čia yra tik bendros filosofinės gairės, be jų esama įvairių filosofinių krypčių: egzistencializmas, fenomenologija, pragmatizmas, post-struktūralizmas, postmodernizmas ir pan., vienaip ar kitaip susietų tarpusavyje, ar prieštaraujančių viena kitai.

ANTIKNĖ FILOSOFIJA

Antikinė filosofija yra skirstoma (periodizuojama) į:

- I. Ankstyvąją Antikos filosofiją (VI – V a. pr. Kr.)
- II. Klasikinę antikos filosofiją (V – IV a. pr. Kr.)
- III. Helenistinę filosofiją (III – I a. pr. Kr.)
- IV. Antikinės filosofijos pabaigą (I – V a.)

I ANKSTYVOJI ANTIKOS FILOSOFIJA (VI – V A. PR. KR.)

Pradžioje filosofija buvo glaudžiai susieta su mitu, mokslu, poezija. Tačiau nuo pat pirmųjų filosofų pradeda ryškėti mythos – logos priešprieša. Ankstyvosios antikinės filosofijos nebepatenkina mitiniai paaiškinimai apie pasaulio atsiradimą, pasaulio sandarą. Filosofija siekia atsikratyti mitinio tikėjimo. Mitui yra būtinas tikėjimas. Yra tikima, kad pasaulis yra kilęs iš dievų ir egzistuoja veikiamas jų įsikišimo. Mitiniai pasakojimai paaiškina daugelį gyvenimiškų aspektų iracionaliai. Tuo tarpu filosofijai yra reikalingas racionalus ir pagrįstas paaiškinimas. Filosofijai reikia konkretesnių ir atsakymų, ir paaiškinimų apie Būtį. Filosofijai nereikia tikėjimo ar dievų įsikišimo. Ji siekia grynai protu paaiškinti aplinką.

Pirmųjų filosofų ištisinių tekstų nėra išlikę. Todėl apie jų pažiūras yra žinoma iš kitų šaltinių (Diogeno Laertiečio, Aristotelio raštų). Ištisiniai tekstai išliko tik pradedant Platono darbais.

Pirmasis „oficialus“ filosofas, nuo kurio kildinama visa Vakarų filosofija buvo TALIS, vienas iš septynių išminčių (šalia Bianto, Pitako, Solono, Klenobulo Chilono ir Periandro)

TALIS (624–547 pr. Kr.) kilęs iš Mileto – Mileto filosofinės mokyklos pradininkas. Jis buvo politikas, pirklys, astronomas, matematikas. Mokėjo apskaičiuoti piramidžių aukštį bei laivų nuotolius jūroje – buvo matematikas. Parašė darbus „Apie saulės sukimasį“, „Apie Saulės grįžimą“, kurių tačiau yra išlikę tik keletą fragmentų. 585 m. pr. Kr. jis išpranašavo saulės užtemimą. Talis atstovauja perėjimą nuo mokėjimo prie mokslo, nuo mythos prie logos. Jo filosofija, apie kurią yra žinoma pakankamai mažai, yra panašesnė į išminčiaus pamokimus nei į nuoseklią sistemą. Jis teigė, kad pasaulis yra kilęs iš vandens (skysčio, drėgmės) ir viskas pasaulyje susideda iš vandens. Tai yra

panašu į mitologinę pasaulio kosmogoniją. Svarbu yra tai, kad mitologijoje yra kalbama apie vandens dievybes, o Talis kalbėjo apie realų dalyką. Jam rūpėjo ne tiek pasaulio kilmė, kiek pasaulio būvis – koks buvo pasaulis nuo pačių pradžių. Todėl pasaulio būties problema tapo pirmąją filosofine problema. Pagal Talį, pasaulis yra atsiradęs iš vandens ir į vandens būvį turi sugrįžti. Pirmoji pasaulio būseną yra esmingiausia. Kadangi Talio ir jo pasekėjų filosofijos objektas buvo gamta, šie pirmieji filosofai yra vadinami natūrfilosofais arba fiziologais (pagal Aristotelį). Taliui ir kitiems natūrfilosofams svarbi problema buvo ir pasaulio dinamizmas. Dinamika buvo pagrindinė jėga, veikianti objektus ir priverčianti juos judėti. Tačiau judėjimas (dinamizmas) buvo suvokiamas kaip medžiagos savybė. Judėjimas buvo suvokiamas animistiškai – daiktai juda, nes turi sielą.

Yra žinomi tokie jo pamokymai (fragmentai):

Nesistenk nešvariai praturtėti

Ką padarei savo tėvams, to ir pats senatvėje lauk iš savo vaikų

Maloniausia yra pasiekti tai, ko trokšti

Lengva kitam duoti patarimą

Prisilaikyk saiko

Ne visais tikėk

Būdamas valdovu, valdyk save patį

Sunku yra pažinti patį save

ir kt.

ANAKSIMANDRAS (610-546 pr. Kr.) buvo Talio mokinys. Parašė veikalą „Apie gamtą“, kurio išliko tik fragmentai. Buvo matematikas, geografas, astronomas. Pirmasis sudarė žemėlapi, apskaičiavo žvaigždžių nuotolius ir dydžius. Teigė, kad kontinentinė fauna yra atsiradusi iš jūrinės. Jis pirmasis įvedė prado terminą „*arche*“ – pradas, pagrindas, pradžia, kilmė. Talis ieškojo pradžios, o Anaksimandras – prigimties, pastovaus pasaulio prado. Šią arche jis įvardina kaip *apeiron* – beribiškumą, neapibrėžtį. Jei jis nebūtų beribis, jis išsieikvotų. Toks pradas, skirtingai nuo Talio vandens, yra išmąstytas, o ne aptiktas stebėjimu. *Apeironas* yra amžinas, nesenstantis ir dėl to dieviškas. Pats *apeironas* nesikeičia, keičiasi tik jo formos. *Apeironas* yra anapus medžiagos. Pirminės daiktų savybės yra pastovios ir esminės. Kintantys reiškiniai turi pastovią prigimtį. Reiškiniai yra prieinami juslėmis, o prigimtis yra paslėpta; reiškiniai yra įvairūs, o prigimtis – vienoda, reiškiniai atsitiktiniai, prigimtis – būtina. Iš *apeirono* priešybių atsirado gamtos įvairovė. Gamtos tapsmas yra priešybių išsiskyrimas. Šiame prade glūdi priešybės, kurios lemia judėjimą, taigi *apeironas* dinamiškas pradas. Būtent judėjimas arba dinamizmas ir sukelia šį priešybių išsiskyrimą. Gamtos tapsmo procesas Anaksimandro yra aprašomas taip: pirmiausiai išsiskyrė šaltis – šiluma (priešybės), dėl jų susidarė įvairaus tankio būviai, pradedant žeme, toliau – vandeniu ir

oru, ir galiausiai – ugnimi, žemė kaip didžiausio tankio būvis atsirado viduryje, o ją supa ne tokio didelio tankio stichijos. Iš ugnies sferos susidarė dangaus kūnai ir t.t.

ANAKSIMENAS (585–25 m. pr. Kr.) buvo Anaksimandro mokinys, kuris irgi manė, kad pasaulis yra beribis, teigė, jog judėjimas yra amžinas. Jo arche yra oras. Oras kaip neapibrėžta, beribė stichija. Oras jo buvo suvokiamas panašiai, kaip Talis suvokė vandenį. Senovės Graikijoje siela buvo tapatinama su kvėpavimu ir taip siejama su oru. Tai iš dalies gali paaiškinti Anaksimeno pradą. Taip oras suteikia gyvybę.

Jis suprato, kad oras gali būti įvairaus tankio. Būtent vadovaudamasis tankio idėja, jis teigė, kad iš oro kilo žemė (sutankėjęs oras), ugnis, vanduo ir t.t. Šioje transformacijoje yra įdomi gamtos vienybės idėja. Tiek Talio, tiek ir Anaksimeno prada glūdi visuose objektuose. Visa gamta yra sudaryta iš vieningo prado. Anaksimeno pažiūrose svarbus vaidmuo tenka judėjimui. Judėjimas, kuris neatskiriamas nuo medžiagos, sutankina arba išretina orą, atskirdamas arba perskirdamas jo dalis, taip pat šiluma bei šaltis, iš kitos pusės, įtakoja oro būvio pokyčius. Taip buvo užfiksuotas ryšys tarp temperatūros pokyčių ir medžiagos koncentracijos būvio. Meteorologiniai reiškiniai taip pat buvo aiškinami oro transformacijos pagalba, pvz., vėjas atsiranda išjudinus sutankėjusį orą.

HERAKLEITAS (?540–475 pr. Kr.) kilęs iš Efeso, iš kilmingos šeimos. Broliui perleido aukštas paveldimas pareigas ir pats nusišalino nuo valstybinio gyvenimo. Iš jo veikalų išliko tik 130 fragmentų. Čia aptinkamas ne tik pasaulio, bet ir savęs stebėjimas (introspekcija). Pasižymėjo kritiniu mąstymu.

Arche jis postulavo ugnį. Ugnis tampa jūra, oru, žeme ir galiausiai – vėl ugnimi. Pasaulis atsiranda ir išnyksta ugnyje. Ugnis yra dinamiškas pradas, kildama aukštyn ji tampa oru, šis susikondensuoja ir tampa vandeniu, kuris susigeria į žemę, žemė garuoja, vėl susidaro vanduo, šį kartą debesų pavidalu, kurie galiausiai vėl virsta ugnimi. Dinamiškumo ir kintamumo aspektai yra labai svarbūs Herakleito filosofijoje. Ugnis yra kintamas pradas, kintama yra ir gamta. Žinomas Herakleito fragmentas sako: „Į tą pačią upę du kartus neįbrisi“. Gamtoje yra nuolatinis mirimas ir gimimas. Gamtą valdo priešingybės. Jis buvo ganėtinai paradoksalus mąstytojas. „Į tą pačią upę įbrendame ir neįbrendame“. Daiktų pastovumas yra tik iliuzija. Nėra tokių dalykų kurie būtų pastovūs. Yra tik pastovus tapsmas. Nesiliaujančioje daiktų kaitoje pranyksta ribos tarp priešybių. Niekur nėra aiškios ribos, o tik tolydūs perėjimai – oksimoronas. Pvz., tarp dienos ir nakties. Herakleitas nėra reliatyvistas, nors visi daiktai yra kintantys, tačiau už jų yra priešybių kitimas, kuris pats yra pastovus pagrindas. Taigi, kitimas yra pastovus ir vyksta pagal tam tikrą pastovią tvarką. Ši tvarka yra logos – protas, kuris valdo ne tik žmogų, bet ir kitimo tvarką. Logos yra kosminė galia, o žmogus yra tik jos dalininkas. Pasaulis yra amžinai ir amžiname kitime: „visatos

nesukūrė joks dievas ir joks žmogus, ji visada buvo, yra ir bus gyva ugnis.” Ugnis yra amžino kitimo fazė. Ji nėra pastovi. Ugnis virsta daiktais, daiktai ugnimi. Herakleitas buvo pirmasis filosofas, kalbėjęs apie pasaulinį protą. Šis logos yra amžinas ir neatskiriamas pasaulio veiksnys. Jis yra tobulas ir dieviškas.

Yra išlikę tokie Herakleito fragmentai:

Akys ir ausys yra blogi liudininkai žmonėms, kurie turi barbarų sielas

Vienas yra vertas tiek, kiek dešimtis tūkstančių, jei jis yra pats geriausias

Pati gražiausia beždžionė yra bjauri, palyginus su žmogumi

Bukas žmogus yra linkęs susivilioti kiekvienu mokymu

Žmonėms nebūtų geriau, jei viskas virstų taip, kaip jie nori.

Filosofijos istorijoje Herakleitas reikšmingas dėl: 1) visuotinio kintamumo teorijos; 2) pasaulio logoso teorijos.

ELĖJOS MOKYKLA. Periodizacija: 1. Ksenofanas – mokyklos pradžia. 2. Parmenidas mokyklai suteikė filosofinį pagrindą. 3. Zenonas Elėjietis išstobulino dialektinį metodą. 4. Megaros mokykla – dialektika tampa eristika (įrodymu vardan paties įrodymo, nepriklausomai nuo to, kuri pozicija yra teisinga).

Elėjos mokyklai yra būdingos vienio, pastovumo idėjos, kurios yra priešingos Herakleito ir kitų skelbtam dinamizmui ir kintamumui.

KSENOFANAS kilo iš Jonijos (graikų kolonijų), gimė apie 580 m. pr. Kr. Parašė veikalą „Apie gamtą”. Arche laikė žemę, tačiau pagrindinis jo dėmesio objektas buvo ne gamta, o dievybė. Apie dievybę jis teigė, kad ši esanti viena, taip atsiranda Dievo kaip Vienio idėja. Tai tikriausiai siejosi su pažiūra, kad pasaulio pradas yra vienas. Dievybei, pasak jo, negalima priskirti kintančių ir skirtingų savybių, jos negalima antropomorfizuoti. Pasisakė prieš bet kokią antropomorfizavimą ir politeizmą.

Taip pat teigė, kad tiesa atsiranda tik laipsniškai, o išvados yra tik tikėtinos: „Jei kalbėsime apie tiesą, tai nieko nebuvo ir nebus, kas žinotų tiesą apie dievus ir apie visus tuos dalykus, apie kuriuos kalbama.” (čia atsiskleidžia dievybės nepažinumo problema bei tiesos neabsoliutumo klausimas).

PARMENIDAS (gyveno apie 500 m. pr. Kr.) kilo iš Elėjos. Jis pripažino Herakleito taikomas prieštaravimo charakteristikas daiktams, tačiau teigė, kad priešybės neglūdi pačioje Būtyje. Jei dalykai yra priešaringi, vadinasi jie paneigia vienas kitą, tačiau Būtis negali paneigti

pati savęs: „Reikia būtinai sakyti ir galvoti, kad būna tik tai, kas yra. Juk būtis yra, o nebūtis nėra” (ontologinis tapatybės principas). Nebūtis nėra, nes apie ją negalima mąstyti. Čia matome, kad tarp būties ir minties yra glaudus ryšys. Yra tai, kas yra mąstoma. Būtis, pasak Parmenido, neturi pradžios ir negalėjo atsirasti iš nebūties, nes nebūtis nėra. Ji negali turėti ir pabaigos, nes neturi pradžios. Vadinasi, Būtis yra amžina. Ji yra tolydi, nes kiekvienas pertrūkis būtyje būtų nebūtis, kurios nėra. Ji yra nejudanti ir nekintanti, nes bet koks jos pokytis reikštų būties tapimą nebūtimi. Būtis yra ir nedaloma, neturinti savyje jokių skirtumų. Ji yra pastovi ir vienoda, priešinga bet kokiam tapsmui, įvairovei ir kintamumui. Tačiau tuo pat metu būtis yra ir ribota bei baigtinė – ji, pagal Parmenidą, yra panaši į sferą (tobuliausią geometrinę graikų figūrą). Įdomu yra tai, kad jei Herakleito pažiūros apie kintamumą ir prieštarumą rėmėsi kasdiene patirtimi ir stebėjimu, tai Parmenido ontologinė teorija yra grynai spekuliatyvus produktas, nužymintis dualizmą tarp regimojo ir mąstomojo pasaulio.

Žinojimą Parmenidas kildino iš a priori turimų bendrų prielaidų ir buvo dedukcionistas. Neigė, kad pažinimas ateina per kasdienę empirinę patirtį. Juslinis patyrimas nėra patikimas, nes perteikia kintantį pasaulio vaizdą.

Parmenidui priskiriamos tokios mintys:

/.../ mąstyti ir būti – yra tai tas pat ir vis viena

Reikia sakyti ir galvoti, kad viena tik būtis egzistuoja

O nebūtis nėra. Taip manyt iš tavęs reikalauju

Reikšmė: Parmenidas reikšmingas kaip: 1. Elėjos mokyklos įkūrėjas; 2. vientisos ir nekintančios būties teorijos pagrindėjas; 3. būties ir minties sąsajos teigėjas; 4. dedukcinio metodo taikytojas.

ZENONAS ELĖJĖTIS (gyveno apytiksliai tarp 490–430 m. pr. Kr.) taip pat teigė būties vienumo ir nekintamumo idėjas. Tačiau žinomias filosofijos istorijoje dėl savo aporijų (padėtis be išėjimo).

Achilas ir vėžlys – jei vėžlys pradeda bėgti pirmas, tai Achilas jo nepavys, nes turi nubėgti iki taško V, kad jį pavytų, tačiau vėžlys bus taške V1 ir t.t. Kol Achilas pasieks tašką V1, vėžlys jau bus taške V2 ir taip ad infinitum.

Strėlės aporija – iššauta strėlė ir juda, ir nejuda – strėlė negali judėti, nes ji nejuda tam tikro erdvės taško ir laiko momento atžvilgiu. Visą strėlės brėžiamą trajektoriją galima suskirstyti į tokius laiko ir erdvės momentus, ir kiekvieno iš jų atžvilgiu strėlė bus statiška, kai tuo tarpu bendrai erdvės ir laiko atžvilgiu ji bus dinamiška.

Jei būčiai yra būdinga įvairovė, vadinasi, būtis yra daloma, o daloma ji gali būti tik tol, kol jos dalys turės dydį. Jei prieisime prie dydžio neturinčių dalių, toliau dalyti nebegalėsime. Būtis susideda iš tų dalių, kurios gali būti dalomos, o tos dalys, kurios negali būti dalomos, neturi ir dydžio. Jei būties dalys neturi dydžio, tai jo neturi ir pati būtis, kaip tų dalių suma. Tačiau dalys negali neturėti dydžio, nes tada ir visuma neturėtų dydžio „0 plus 0 lygu 0“. Tačiau būtis juk yra. Vadinasi, ji susideda iš begalinio skaičiaus dydį turinčių dalių ir yra begalo didelė. Taip mąstydami, gauname išvadą, kad būtis neturi dydžio ir kartu yra begalinai didelė. Akivaizdu, kad tai yra prieštaranga, vadinasi įvairovė yra prieštaranga ir dėlto jos būti negali.

Dar viena Zenono Elėjiečio aporija skelbia: „Jeigu vienas dydis būtų prijungtas prie kito, kurs lygus nuliui, tai jis nė kiek nepadidėtų, toks dydis pridėtas visiškai negali pakeisti kitos būties dydžio. Šiaip ar taip, juk tai nieko nepridedama. O jei atimant kitas dydis nė kiek nesumažės ir vėl pridedant nepadidės, tai yra aišku, kad tai, kas pridedama ir atimama, yra niekas.“ (iš Simplikijaus veikalo „Fizika“).

Zenono aporijos atsiranda dėl to, kad yra sumaišomi tolydūs ir netolydūs dydžiai – operuodamas netolydžiomis dalimis jis nori pavaizduoti tolydžius dydžius, o tai nėra įmanoma iš principo – erdvė nėra taškų suma, o laikas nėra momentų suma.

MEGAROS MOKYKLA. Ją įkūrė Eukleidas, kuris buvo pažįstamas su Sokratu. Teigė, kad visko pagrindas yra vienis. Mokykla buvo eristinė (ginčo menas) – visur buvo ieškoma prieštarų ir antinomijų, stengiantis sugriauti oponento argumentaciją diskusijoje ar ginče. Tarp žinomiausių šios mokyklos antinomijų yra Melagio (sukurta Eubulido): jei melagis sako, kad jis meluoja, tai jis ir meluoja, ir sako tiesą. Taigi, megariečiai iš esmės sekė Zenonu Elėjiečiu. Šalia Eukleido yra žinomi tokie šios mokyklos atstovai – Diodoras Krona ir Stilponas.

EMPEDOKLIS, (apie 490–430 m. pr. Kr.) kilęs iš Agrigento (Sicilijoje), buvo gydytojas, poetas, filosofas, dvasininkas. Parašė veikalą „Apie gamtą“. Empedoklis bandė sutaikyti natūrfilosofų, pirmiausia Herakleito, pažiūras apie dinamizmą, prieštarumą ir kaitą bei elėjiečių vienio ir pastovumo idėjas.

Vadovavosi Parmenido teze teigiančia, kad: „niekas negali atsirasti iš to, ko nėra; neįmanoma ir negirdėta, kad tai, kas yra, dingtų“. (Niekas iš niekur neatsiranda ir niekas niekur nepranyksta). Šią tezę Empedoklis taikė tik paprastiems ir nesudėtiniais daiktams, tuo tarpu sudėtiniai daiktai, pagal jį, yra kintantys ir nepastovūs. Nesudėtiniai daiktai gali jungtis tarpusavyje ir sudaryti sudėtinius, kintamus junginius. (pvz. cheminiai elementai): „Mirtingi dalykai iš tikrųjų neatsiranda, ir juos naikinanti mirtis nėra pabaiga. Yra tik maišymasis ir mišinių kaita“. Taip buvo bandomos suderinti Parmenido ir Herakleito pažiūros. Empedoklis teigė, kad pasaulį sudaro keturi

elementai: vanduo, oras, ugnis ir žemė (plg.: natūrfilosofai). Šie keturi elementai jungiasi tarpusavyje, ir taip susidaro daiktai. Svarbus dalykas buvo jėgos ir medžiagos atskyrimas: jėga veikia daiktus iš išorės ir neįlūdi pačiuose daiktuose. Pagrindinės dvi jėgos, veikiančios keturių elementų jungtį ir transformaciją, buvo meilė ir nesantaika. Pasaulio būseną priklauso nuo to, kuri jėga tuo metu veikia stipriau. Empedoklis išskyrė 4 pasaulio raidos etapus: 1) pirminė būseną, kai neveikia nei viena jėga ir stichijos nėra susimaišiusios tarpusavyje, 2) nesantaikos veikimo laikotarpis, kuris sukuria; 3) chaoso periodas, kurio metu visos stichijos yra susimaišiusios, ir galiausiai po to sekantis 4) meilės periodas, kurio metu panašus jungiasi su panašiu, ir viskas grįžta į harmoningą būseną. Šie keturi laikotarpiai pastoviai cikliška kartojami (plg. su mitologiniu ciklišku). Pirmasis ir trečiasis laikotarpiai, kai jėgos neveikia, yra elėjietiško nejudrumo ir pastovumo laikotarpiai, antrasis ir ketvirtasis herakleitiško dinamizmo laikotarpiai.

Empedoklis yra palikęs ir pastebėjimų apie gamtą, kurie gali būti laikomi tam tikru evoliucijos teorijos prototipu. Pvz., jis teigė, kad augalai yra atsiradę anksčiau už fauną; kailis, plunksnos, žvynai, medžių lapai yra vienas ir tas pats (čia matome lyginamosios morfologijos pradmenis).

Empedoklis yra žinomas ir kaip suvokimo teorijos sukūrėjas. Jis nustatė ryšį tarp suvokimo organo (pvz., akies) ir suvokiamo daikto. Pagal jį, teisingam suvokimui yra būtinas tiesioginis sąlytis tarp suvokiančiojo ir suvokiamojo. Svarbi mintis yra ir ta, kad suvokimas priklauso nuo suvokimo organo sandaros. Sukūrė ir temperamentų „mokslą“.

ANAKSAGORAS (apie 500 m. pr. Kr.– 428/7 m. pr. Kr.) buvo pirmasis Atėnų filosofas, nors pats kilęs iš Jonijos. Atėnuose bendravo su Perikliu, Euripidu. Kaip ir Empedoklis, jis rėmėsi Parmenido teiginiu, kad niekas iš niekur neatsiranda ir nesiliauja buvę (niekur nepranyksta). Tuo remdamasis, jis stengėsi surasti pastovius ir nekintamus daiktus (pagrindus), kurių dėka susidaro kintami junginiai (plg. Empedoklis). Tačiau jei Empedoklis viską kildino iš keturių elementų, tai Anaksagoras teigė, kad tokių elementų yra tiek, kiek yra kintamų elementų (pvz., plaukas sudaro plauką). Šiuos pirminius elementus jis vadino „daiktais“. Jis taip pat teigė ne tik pirminių elementų pastovumą, bet ir visų kokybių pastovumą. Pirminiai daiktai sudaro antrinius daiktus, kiekviename antriniame daikte esti begalybė pirminių daiktų: „kiekviename daikte yra kiekvieno kito dalis“. Taip maiste turi būti ne tik vanduo, oras ar saulė, bet ir juo besimaitinančio organizmo dalių. Kiekvieną daiktą sudaro visų kitų pasaulio daiktų dalys. Taip yra atskleidžiama sąsaja tarp visų daiktų ir objektų. Kiekvienas pirminis daiktas, sudarantis antrinį daiktą, gali būti skaidomas iki begalybės: „tarp visų mažų daiktų nebūna paties mažiausio, visada yra tik mažesnis“. Be kiekybinės begalybės yra ir kokybinė begalybė – visi daiktai skiriasi savo kokybe ir pagal ją sudaro begalinę hierarchiją. Kiekviename daikte esantys kitų daiktų elementai yra pasiskirstę skirtingomis proporcijomis, kas

nulemia skirtumus tarp daiktų. Daiktų elementų begalinės įvairovės suvokti jaslėmis mes nepajėgiame – galime suvokti tik stipriausiai išreikštus daikto elementus. Tačiau nors jaslės ir nėra tobulos, anot Anaksagoro, jos yra teisingos, todėl pasaulis yra toks, kokį mes jį suvokiame.

Kaip ir Empedoklis, Anaksagoras skyrė jėgą nuo medžiagos. Medžiaga judėjimo impulsą gauna ne atsitiktinai. Šis impulsas yra gaunamas iš *nous* (proto, dvasios) ir po truputi apima visą medžiagą, taip priversdamas ją judėti. Taigi judėjimas yra protingas ir vyksta pagal protingą tvarką. *Nous* yra virš ir anapus gamtos. Taip *nous* suteikia išorinį impulsą visos gamtos objektams. Anaksagoro *nous* taip pat yra suvokiamas kaip medžiaga, tačiau kaip tobuliausia ir vienietinė medžiaga. *Nous* yra vienis. Jo darbas yra suteikti judėjimą pasauliui.

Anaksagorui priskiriamos tokios mintys:

Dėl jutimų silpnumo mes negalime suvokti tiesos.

Nieko nėra vienas nuo kito atskirto šitame vientisame pasaulyje, ir šiltas nuo šalto, ar atvirkščiai, nėra kirviu atkirstas.

Beje, nėra mažojo paties mažiausio: visada yra tik dar mažesnis, mat, esantis negali virsti nesančiu.

DEMOKRITAS, (gyv. tarp 460–360 m. pr. Kr.) kilęs iš Abderų. Mokėsi pas Leukipą ir iš šio paveldėjo pagrindines atomistines idėjas. Parašė 60 veikalų, kurie visi dingę. Žinoma, kad šie veikalai apėmė temas nuo astronomijos iki etikos ir nuo geografijos iki matematikos. Filosofijos istorijoje Demokritas pirmiausia yra žinomas kaip atomizmo teorijos propaguotojas. Pagal šią teoriją pasaulis ir visi jame esantys daiktai, net ir siela, yra sudaryti iš atomų, kurie yra nedalomos ir nekintančios dalelės, sudarančios kintamus daiktus. Atomų teoriją sudarė 4 pagrindiniai teiginiai:

1) visa gamta yra sudaryta tik iš daugybės atomų, kurie sudaro visus gamtoje esančius kūnus;

2) atomai turi tik kiekybines savybes ir neturi kokybinių savybių. Atomai tarpusavyje skiriasi: forma (geometrine), padėtimi ir tvarka. Atomų savybės paaikškina sudėtinių kūnų savybes;

3) visuotinė atomų savybė yra judėjimas (t.y. padėties keitimas erdvėje), kuris yra amžinas (plg. Newton) kaip ir patys atomai;

4) Atomai yra ir tuštumoje.

Tuštuma yra būtina atomams, kad jie galėtų judėti. Demokritas teigė: „iš tikrųjų yra tik atomai ir tuštuma“. Atomai yra būtis, o tuštuma – nebūtis. „Būtis yra ne daugiau nei nebūtis“ (atomai yra nedaugiau nei tuštuma). Taigi su tuštumos koncepcija, Demokritas sudarė opoziciją elėjiečiams, kurie teigė, kad gamta, ar būtis yra vienalytė, nejudanti ir tolydi. Atomistams gamta tampa įvairia, dinamiška ir netolydžia. Opozicija buvo sudaryta ir Anaksagoro infinitizmui – atomistų medžiaga gali būti skaidoma tik iki atomų.

Nuo šiuolaikinės atomų teorijos Demokrito atomizmas skyrėsi tuo, kad:

1) Demokrito atomų rūšių skaičius yra neribotas, o dabartinė teorija rūšių skaičių apriboja (keliasdešimt); 2) Demokritas nežinojo atomų grupių arba molekulių; 3) jo atomai jungėsi mechanistiškai, o ne veikiami traukos dėsnio, kurio jis nežinojo.

„Iš tikrųjų egzistuoja tik atomai ir tuštuma, o saldumas ir kartumas, šiluma ir spalvos yra sutartiniai dalykai; manoma ir vaizduojamasi, kad suvokiamos savybės egzistuoja, o iš tiesų jų nėra, yra tik atomai ir tuštuma.” (Demokritas) Čia matome, kad Demokritas pasisakė už konvencionalizmą ir subjektyvizmą. Suvokimas yra tik proto būseną (spalva yra proto būseną), atsiradusi dėl išorinio pasaulio atomų išsiskverbimo į jutimo organus. Spalva, skonis yra tik sutartiniai dalykai – kartu yra tai, ką aš jaučiu, suvalgęs pipirą, tačiau gal kiti jaučia visai kitokią pojūtį ir tai vadina „kartu”. Demokrito suvokimo subjektyvumo teorija nedaug kuo skiriasi nuo naujųjų laikų teorijos.

Kalbėdamas apie žinojimą, Demokritas skyrė 2 šio rūšis: teisingą, kuri teikia protas, ir miglotą, kuri teikia julsės. Jutimai nėra neteisingi, tačiau jie nėra aiškūs – jie yra migloti. Taip jis bandė suderinti empirizmą su racionalizmu. Atomizmui yra būdingas ir kauzalizmas tuo pat metu atsisakant teleologijos. Fenomenų priežastys yra svarbesnės už jų tikslus.

Dėl savo atomų teorijos – viskas pasaulyje sudaryta iš atomų – Demokritas pelnė materialisto etiketę.

Yra išlikę ir etinių Demokrito fragmentų: „Klaidų reikia vengti ne iš baimės, o iš pareigos”. Arba „Dorai elgiamės ne vien tik tada, kai nepadrome nieko bloga, – jau pats ketinimas ką nors nuskriausti yra nedoras”. Čia matome kauzalizmo atspindį – poelgio galutinis tikslas arba išdava nėra svarbūs, svarbiausias yra ketinimas. Galima kalbėti apie minties blogį. Demokritas skyrė 2 malonumo tipus: juslinius ir protinius. Pastarieji yra aukščiau už pirmuosius. Aukščiausias gėris jam yra pasitenkinimas, kuris pasiekiamas proto pagalba (proto malonumas). Pasitenkinimas yra harmonijos, tylos, dvasios ramybės, laimės (etikos eudaimonizmas) būseną. Jis pasiekiamas protingai laikantis saiko (plg. Aristotelis). Elgesiui turi vadovauti protas, kurio viena funkcijų yra aistrų suvaldymas (plg. Platonas).

Šie fragmentai yra priskiriami Demokritui:

Šykštuoliai turi bitės likimą: jie dirba, tarsi amžinai gyvens.

Išmintingas vyras patogiai eina per visą žemę, nes gerai sielai visas pasaulis yra tėvynė.

Iš esmės valdyti pridera geresniam.

Ramiai kęsti neturtą yra protingo žmogaus ypatybė.

PITAGORAS (570–497 m. pr. Kr.) gimė Samo saloje, vėliau persikėlė ir gyveno Italijoje. Krotono mieste įkūrė pitagorininkų sąjungą. Pats raštų nepaliko, todėl apie jo pažiūras yra žinoma iš šios mokyklos pažiūrų sklaidos. Kadangi jo asmenybė yra apgaubta legendų, nėra visai aišku, kurios pažiūros priklausė pačiam Pitagorui, o kurios – jo mokiniams.

Pitagorininkų mokykla buvo mokslinė, etinė, religinė, o taip pat ir politinė. Ją sudarė apie 500 mokinių, tarp kurių buvo ir moterų. Žinomiausi pitagorininkai buvo Filolajas, Timajas, Eudoksas ir kt. Ši mokykla buvo ganėtinai paslaptinga ir mistiška ir tuo priminė religinę sektą, kuriai įtakos turėjo orfikų bei Apolono kultai. Mokyklos principai buvo asketiški. Labai svarbus buvo paslapties saugojimas. Mokiniai buvo suskirstyti hierarchiškai į „klases“: 1) akustikai – jie tik klausydavosi paskaitų; 2) matematikai, kurie jau galėjo ir patys dalyvauti diskusijose; 3) fizistai (prigimties pažinėjai); 4) sebastikai (religinis pažinimas). Vėliau tarp mokyklos mokinių įvyko skilimas.

Sielos koncepcija: sielą sudaro 3 dalys: nous, intelektas ir aistros. Oras yra pilnas sielų. Siela egzistuoja atskirai nuo kūno. Ji gali jungtis su bet kuriuo kūnu (pvz., medžiu). Po mirties siela gali keliauti (metempsichoze). Siela yra tobulesnė už kūną, nes ji išlieka ir po mirties. Kūnas yra sielos kalėjimas, į kurį ji pateko dėl nuopuolio. Siela gali išsivaduoti tik per apsisvalymo kelią, kurį sudaro religinė praktika, pitagoriškas gyvenimo būdas, moksliniai tyrimai. Žmogaus gyvenimo tikslas yra sielos išsivadavimas. Tačiau tuo pat metu savižudybė nėra pateisinama.

Su sielos koncepcija susijusios ir tokios praktikos kaip vegetarizmas – kad nebūtų suvalgyta siela, ar draudimas duoti priesaiką, – kad nebūtų sulaužyta ankstesniuose gyvenimuose duota priesaika.

Mokykloje ypatingas dėmesys buvo skiriamas matematikai (Pitagoro teorema). Įvedė elipsės, hiperbolės, parabolės terminus. Skyrė lyginius ir nelyginius, iracionalius skaičius. Mokykloje buvo kuriami matematikos pagrindai. Skaičiai buvo siejami su erdviniais dydžiais. Matematika buvo siejama su muzika ir akustika. Buvo atrasta, kad garsą sukelia virpesys, o muzikinius intervalus atitinka skaitmeninės išraiškos. Taip pitagorininkų arche tapo skaičius. Skaičius tampa būtimi. Tuo pačiu būtis tampa grynuoju santykiu (skaičius yra santykis). Pasaulis yra sudarytas iš skaičių. Daiktai neturi kitų savybių, tik geometrinę formą, kitaip tariant – viskas tampa skaičiumi. Skaičius buvo reali, gamtoje veikianti jėga, kuri apriboja pasaulio daiktus. „Be skaičiaus viskas būtų be ribų, neaišku ir nesuprantama.“ Savo filosofijoje pitagorininkai išskyrė ir priešybes, tarp kurių svarbiausios buvo: riba – neapibrėžtis; porinis – neporinis; vienis – daugis; dešinė – kairė; vyriškas – moteriškas elementai; rintis – judėjimas; tiesė – kreivė; gėris – blogis; kvadratas – ovalas. Skaičiai turėjo ir savo reikšmes, tiek matematinės, tiek ir simbolinės: 1 – taškas; 2 – tiesė; 3 – planimetrinė figūra; 4 – geometrinis kūnas; 5 fizinių kūnų savybės (ypač spalva); 6 – gyvybė; 7 - dvasia; 8 - meilė; 9 - išmintingumas ir teisingumas; 10 – pasaulio tobulybė.

Aplink ugninį pasaulio centrą (heliocentrizmas?) yra 10 sferų, kuriose yra 10 dangaus kūnų (tuo metu buvo žinomos tik 5 planetos), todėl pitagorininkai teigė, kad egzistuoja nežinoma planeta. Pitagorininkai taip pat teigė, kad žemė yra apvali (rutulys kaip tobuliausia geometrinė figūra), kad žemė sukasi apie savo ašį. Jie numatė ir žemės atmosferos, kurią sudaro oras, buvimą. Už atmosferos yra eteris. Todėl žvaigždės, anot jų, juda ne veikiamos oro, bet jose pačiose slypinti jėga. Apskritai, visatoje vyrauja tvarka ir harmonija. Kiekviena planeta turi savo skaitmeninę ir kartu garsinę išraišką. Kiekviena planeta skleidžia tam tikrą toną, garsą, kurį žmogus išgirsta gimdamas. Vėliau šio sferų skambesio žmogus nebegirdi, nes jis tampa įprastu. Pitagorininkai numatė, kad planetų nuotolis yra atvirkščiai proporcingas jų nuotoliui, o tai iš esmės buvo kepleriškas sprendimas. Taigi pitagorininkų visata nėra atsitiktinė, o tvarkinga ir harmoninga.

Pitagorininkų mokykla reikšminga dėl: 1) religinių, pirmiausiai sielos koncepcijų; 2) mokslinių: matematikos, astronomijos, akustikos, muzikos, tyrinėjimų; 3) skaičiaus kaip arche sampratos; 4) pasaulio harmonijos idėjos.

Pitagorizmas padarė didelę įtaką Platonui ir kt.

ANKSTYVOSIOS ANTIKINĖS FILOSOFIJOS REIKŠMĖ

Kosmologinė problematika: a) prado (arche) problema; b) tapsmo problema – nuo monizmo prie pliuralizmo; jėgos ir materijos atskyrimas; nuo animizmo prie mechanicizmo; c) pasaulio pastovumo problema – ar pasaulis pastovus, ar jis kinta;

Epistemologijos ir psichologijos problematika: a) suvokimo problema; b) pažinimo tikrumo problema.

II KLASIKINĖ ANTIKOS FILOSOFIJA (V – IV a. pr. Kr.)

1) Sofizmas; 2) Sokratas; 3) Kinikai ir kirėniečiai; 4) Platonas; 5) Aristotelis.

SOFIZMAS. Šiuo laikotarpiu yra pereinama nuo gamtos prie žmogaus problematikos. Principine nuostata tampa reliatyvizmas. Žymiausi sofizmo atstovai buvo: Protagoras, Gorgijas, Hipijas, Prodikas. Sofistai buvo mokytojai, skelbė aktualias to laikmečio problemas ir pažiūras. Jie mokė už pinigus ir dėl to buvo smerkiami. Sofizmas buvo išstobulinęs eristikos meną. **PROTAGORAS** (481–411 m. pr. Kr.), kilęs iš Abderų, parašė veikalus „Poleminis traktatas apie tiesą ir būti“, „Apie dievus“. Tyrimo objektu sofizme tampa žmogus, o kartu ir dialektika, retorika, politika, etika. Sofistai savo tyrimais siekė praktinių tikslų, mokslą suartino su praktiniais sugebėjimais. Jiems yra būdingas pragmatizmas. Svarbiausia tampa empirinis faktų stebėjimas, jų

klasifikacija. Būdingi sofistiniai tiesos konceptai: teigė, kad tiesa yra pažįstama jūslėmis (sensualizmas); nėra visuotinai galiojančių tiesų (reliatyvizmas); viena tiesa pranašesnė už kitą tik tiek, kiek ji yra naudinga (practicizmas); tiesa yra sutartinis dalykas (konvencionalizmas). Sofistai buvo nusistatę negatyviai žinojimo atžvilgiu. Žinojimas, pagal juos nėra absoliutus ir teisingas, negalima pasitikėti žinojimu. Pagal Protagorą, mūsų pažinimas yra santykinis, nes remiasi suvokimu, o tą patį daiktą žmonės gali suvokti skirtingai: „Žmogus yra visų daiktų matas“. Bet koks pažinimas yra pasyvus – sąmonėje fiksuojami tik išorinių daiktų atspindžiai. Jei santykinis yra suvokimas, tai santykinė turi būti ir realybė (suvokinys yra tikrovės atspindys). „Visa, kas reiškiasi žmonėms, egzistuoja. Kadangi fenomenai yra įvairūs ir santykiniai, tai ir tikrovė yra įvairi ir santykinė. Materija gali įgyti įvairių ir skirtingų formų. Visi sprendimai apie tikrovę, nors ir kokie prieštaringi ir priešingi jie būtų, yra teisingi. Renkantis tarp dviejų „teisingų“ teiginių, pirmumas yra atiduodamas tam, kuris yra naudingesnis. Tiesa yra naudinga. Tiesa yra ir konvencijos dalykas. Religijos, kalbos, teisės, etikos normos tėra tik bendri žmonių susitarimai. Susitarimas yra priešpastatomas prigimčiai – sutartos tiesos nebūtinai gali atitikti tai, kas yra gerai iš prigimties. Pvz., prigimtinei teisė gali būti suprantama kaip stipriųjų teisė (gerai yra tai, kas gerai yra stipresniajam).

Religinės sofistų idėjos buvo skeptinės. „Apie dievus negalime žinoti, nei kad jie yra, nei kad jų nėra; daugelis dalykų trukdo man tai žinoti, trukdo paties objekto neaiškumas ir žmogaus gyvenimo trumpumas“ (Protagoras).

Sofistai taip pat nagrinėjo ir estetikos problemas (pirmiausiai buvo nagrinėjamas poezijos menas). Buvo įvestos tokios estetikos sąvokos kaip mimesis, iliuzija, katarsis (apsivalymas). Apie poeziją buvo teigiama, kad ši: 1) nesukuria realių daiktų, o tik jų žodinius vaizdus – pamėgdžiojimus; 2) klausytojų sąmonėje ji sukelia iliuziją; 3) klausytojams sukelia jausmų proveržį, daro poveikį jausmams – katarsis, kuris teikia palengvėjimą, džiaugsmą.

SOKRATAS (469–399 m. pr. Kr.) gimė ir mirė Atėnuose. Raštų nepaliko. Apie jo pažiūras yra žinoma iš jo mokinių, pirmiausiai Platono, Ksenofonto, o taip pat ir Aristotelio. Sokrato dėmesio centre buvo žmogus ir, pirmiausia, etikos problemos. Skirtingai nuo sofizmo pasisakė prieš reliatyvizmą.

Sokrato etika: 1) Dora (arete) yra besąlygiškas gėris. Skirtingai nuo sofistų, kurie manė, kad dora yra tik santykinis pranašumas, Sokratas teigė, kad ši esanti bendražmogiška savybė. Moralės normos gali būti ir nerašytos, tačiau jos glūdi kiekviename žmoguje ir visiems žmonėms yra vienodos. Moralės normos nėra santykinės ir nėra konvencijos dalykas, jos yra visuotinės. Jei vieniems tam tikras elgesys yra doras, o kitiems – ne, tai dora praranda savo prasmę. Moralinis gėris yra aukščiausias gėris, pinigai, aukštos pareigos, šeima yra tik vienetiniai gėriai, kurie gali

išvirsti blogiu, todėl žmogus turi rūpintis aukščiausiu gėriu, o ne gėrybėmis. Sokratas griežta prasme yra etikos pradininkas.

2) Dora yra susijusi su nauda ir laime. Yra naudinga būti geru, o buvimas geru daro žmogų laimingu. Tačiau skirtingai nuo sofistų, Sokratas teigė, kad nauda priklauso nuo gėrio, o ne priešingai. Tai kas iš tikrųjų gera, yra ir naudinga. Naudinga būti geru. Jis teigė, kad poelgis yra geras jei jis teigia naudą.

3) Dora yra žinojimas. Blogis atsiranda iš gėrio nežinojimo. Jei žmonės žinotų, koks elgesys yra geras ir kas yra gėris, jie nesielgtų blogai. Niekas sąmoningai ir žinodamas nedaro blogai. Kas tikrai žino, kas yra gėris, negali elgtis blogai, nes tai nenaudinga. Gėrio pažinimui yra reikalingas specialus etinis žinojimas (fronesis), kuris yra pasiekiamas praktiškai. Fronesis – praktinis gėrio siekimas.

Dora (aukščiausio gėrio pažinimas) yra pasiekiamas – doros galima mokytis. Taigi, aukščiausias gėris nėra įgimtas – jis yra pasiekiamas, jo yra išmokstama. Be to, dora yra viena, visos dorybės, geri poelgiai susiveda į vieną dorą. Sofistų etinį pliuralizmą, Sokratas pakeičia etiniu monizmu. Doros ir gėrio siekimą užtikrina kiekvieno žmogaus demonas (sąžinė), kuri nurodo kaip gerai pasielgti tam tikroje situacijoje. Taigi, visiems žmonėms yra būdinga siekti naudos ir laimės, o tai teikia tik aukščiausias gėris. Todėl gyvenime yra svarbu siekti žinių apie gėrį.

Sokrato logika yra skirstoma į:

1) elenktinį metodą (nuginčijimo metodą) – oponento klaidingas samprotavimas yra priimamas kaip tiesa (Sokrato ironija) ir klausinėjimo pagalba, priešininkas yra privedamas prie priešingos pirminiam teiginiui, išvados – taip priešininko samprotavime yra gaunamas prieštaravimas;

2) majautinis metodas (pribuvėjos menas) – kiekvienas žmogus savyje turi teisingą žinojimą, tačiau jį reikia atrasti (reikalinga pribuvėja). Todėl jam reikia padėti surasti tiesą. Tiesos ieškojimas buvo paremtas analogijomis, indukcija ir definicija.

Svarbūs teiginiai: „žinau, kad nieko nežinau“, „pažink save“.

KINIKAI. Kinikų mokyklos įkūrėjas buvo Antistenas. Mokyklos pavadinimas kilo iš Kinosargo gimnazijos, kurioje mokė Antistenas. Teigė, kad svarbiausia gyvenime yra dora, visa kita nėra taip svarbu. Žinojimas nėra toks svarbus kaip dora. Mes galime žinoti tik savo suvokinius, o ne universaliai galiojančias tiesas. Palaikė sensualistinę pažinimo koncepciją – pažinimas ateina per jutimus. Kinikai pasisakė už deskriptyvizmą ir prieš definicijas. Dora, pasak Antisteno, yra aukščiausias ir svarbiausias gėris. Ji yra prigimtinis gėris. Visi kiti dalykai, išskyrus dorą, nėra tokie svarbūs, jos vienos pakanka pasiekti laimei. Dora yra suvokiama kaip abejingumas materialioms gėrybėms. Turtas ir kitos gėrybės yra nereikšmingos. Visos socialinės ir visuomeninės normos yra

tik konvencija. Vietoj jų egzistuoja tik dora, kuri universaliai egzistuoja visiems žmonėms. Kinikai pasisakė už kosmopolitizmą, egalitarizmą. Taigi, tikras kinikų filosofas yra kosmopolitas, kuris rūpinasi tik dora, yra neturtingas ir dėl to laimingas.

KIRĖNIEČIAI Visiškai priešinga kinikams buvo kirėniečių mokykla (pavadinimas kilęs iš Kirėnės vietovės). Šios mokyklos pradininkas Aristipas, kaip ir Antistenas, buvo Sokrato mokinys, tačiau iš šio paveldėjo visiškai priešingą mokymą, nei pirmasis. Jis, kaip ir sofistai, pradėjo imti pinigų už mokymą. Be to, skirtingai nuo neturtingo Antisteno, Aristipas buvo turtingas. Tai jam ir leido suformuoti hedonizmo pagrindus (hedone – malonumas). Jis teigė, kad malonumas yra gėris. (Tuo tarpu Sokratas teigė, kad moralinis gėris teikia malonumą). Aristipo hedonizmas atsirado iš sofistinių idėjų, kad žinojimas, kurį teikia juslės yra santykinis; mes galime pažinti tik savo būsenas (suvokinius). O šios būsenos gali būti tik arba malonios, arba nemalonios. Todėl gyvenimo tikslas ir yra siekti malonių būsenų. Ši hedonistinė koncepcija gali būti išreikšta tokiomis tezėmis:

1) Malonumas yra vienintelis gėris, o nemalonumas – vienintelis blogis. 2) Malonumas yra laikinas. Laimės visumą sudaro malonumai. „Dalinis malonumas yra geistinas pats savaime, o laimė – ne pati savaime, bet tik dėl tų ją sudarančių dalinių malonumų” (Aristipas). 3) „Kūniškas malonumas yra gyvenimo tikslas” (Aristipas). 4) Malonumas yra pozityvi būsena (t.y. malonumas nėra nemalonumo stygius). 5) Malonumai tarpusavyje skiriasi tik intensyvumu, o ne kokybe (t.y. malonumai gali būti stipresni ar silpnesni, tačiau jie nėra geresni ar blogesni).

Vėliau kirėniečių mokykla atitolo nuo pirminių Aristipo tezių. Buvo pradėta teigti, kad reikia siekti pastovaus džiaugsmo, o ne laikinų malonumų. Atsirado dvasinių malonumų rūšis šalia kūniškų malonumų. Kai kurie kirėniečiai atsižadėjo pozityvios malonumo sampratos, todėl reikia stengtis gyvenime ne siekti malonumo, bet vengti kančios. Buvo pradėta teigti, kad malonumai gali skirtis ir kokybiškai. Kirėniečiai padarė įtaką Epikūriui.

PLATONAS (427–347) kilęs iš Atėnų iš Solono ir garsios Kodrų giminės; įgijo gerą išsilavinimą. Tikrasis vardas Aristoklas, tačiau dėl plačių pečių buvo pavadintas Platonu. Turėjo pasiekimų gimnastikoje. Buvo Sokrato mokinys. Po jo mirties daug keliavo, susipažino su įvairiomis filosofijos kryptimis. Sirakūzuose bandė realizuoti savo Valstybės projektą (valstybę turi valdyti filosofai), tačiau nesėkmingai. Grįžęs į Atėnus Akademo miškelyje įkūrė mokyklą (akademiją). Šioje akademijoje buvo studijuojama filosofija (dialektika), matematika, logika, astronomija. Šioje akademijoje studijavo ir Aristotelis. Mokykla labiau priminė filosofinių tyrimų institutą nei mokyklą. Joje buvo ne tik studentai, bet ir filosofai. Platonas mirė garbingai, sulaukęs 80 metų. Raštų paliko daug, ir, atrodo, visi yra išlikę, nors dėl kai kurių autentiškumo vyksta diskusijos. Svarbesni iš jų yra: „Valstybė”, „Puota”, „Sokrato apologija”, „Kratilas”, „Timajas”,

„Faidonas”, „Istatymai”, „Faidras” ir kt. Problema: dialoguose sunku išskirti ir atrasti paties Platono mintis – ne visur jos yra reiškiamos per Sokratą. Platono filosofijos raidoje galima išskirti 3 etapus: 1) Sokrato įtakos laikotarpis – svarbiausias dėmesys tenka etikai; 2) domimasi būties (idėjų) problematika. Čia išryškėja dualizmas ir idealizmas. 3) idealizmo ir dualizmo koncepcijos silpnėja, atsiranda spiritualizmas.

Platonas yra žinomas filosofijoje pirmiausia kaip idealistas (dėka savo idėjų teorijos). Idėjų teorijos prielaida tampa Sokrato pažiūra, kad sąvokose egzistuoja tikras ir besąlygiškas žinojimas. Sąvokas Platonas susiejo su tikrove, išskeldamas problemą: Kas yra tikrovė, apie kurią mes žinome dėka sąvokų. T.y. sąvokos turi atitikti tam tikrą tikrovėje esantį objektą. Tačiau sąvokos yra vientisos ir pastovios, tuo tarpu tikrovės objektai (daiktai) yra kintantys ir nevientisi. Tai reiškia, kad sąvokos neatitinka daiktų, todėl jos turi atitikti kažką kitą. Tas „kažkas kitas” buvo idėjos, kurios tarpusavyje sąveikauja kaip sąvokos. Aukščiausia idėja, kuriai subordinuotos visos kitos idėjos, yra gėrio idėja (sokratizmas). Taigi su idėjomis atsiranda idėjos – daikto dualizmas. Taigi, tikroji būtis pagal Platoną yra idėjos, nes jos yra pastovios ir amžinos. Daiktai priklauso tapsmo ir kismo pasauliui. Daiktai tėra tik idėjų atspindžiai. (Olos alegorija). Tačiau daiktai ir idėjos tuo pat metu yra susiję: daiktai tarsi dalyvauja idėjose, o idėjos yra daiktuose. Abiejų pasaulių prigimtis skirtinga, bet jų struktūra tokia pati: daiktai yra susiformavę idėjų pavyzdžiu. Idėjos yra tikroji būtis. Ta pati idėja (pvz., grožio) gali dalyvauti daugelyje daiktų. Tačiau idėjos nėra nei fizinė, nei psichinė būtis (idėjos nėra mintis). Idėjos yra transcendentinės.

Platono sielos samprata: siela buvo suvokiama kaip nemateriali, suteikianti kūnui judėjimą ir atliekanti pažintinę funkciją. Siela yra sudaryta iš 3 dalių: protingos, impulsyvios (intelektualios) ir (jutimiškos) aistringos. Viskam turi vadovauti protas. Siela pažįsta idėjas. Prieš patekdama į kūną, siela gyvena idėjų pasaulyje. Siela yra amžina. Platono filosofijoje yra ir sielos–kūno dualizmas, pasireiškiantis tuo, kad siela yra nemateriali ir nemirtinga, o kūnas – materialus ir mirtingas. Sielos nemirtingumas ir amžinumas Platono buvo pagrįstas tokiais argumentais: siela yra susijusi su gyvybe, ji suteikia kūnui gyvybę, todėl siela yra priešinga mirčiai, ergo siela nemirtinga. Sielai yra būdingas įgimtas a priori žinojimas, kuris sielai galėjo būti suteiktas tik prieš jai įsikūnijant, ergo siela gyvavo dar prieš gimstant kūnui. Siela yra nepriklausoma nuo kūno ir tobulesnė už jį. Kūnas yra sielos kalėjimas. Sielos patekimas į kūno kalėjimą Platono buvo aiškinamas panašiai kaip orfikų ir pitagorininkų. Siela pateko į kūną dėl pirminės nuodėmės, ir pats tikriausias būdas jai išsilaisvinti yra filosofija. Ir geras bei teisingas gyvenimas. Ne visos sielos gyvena laimingai po mirties. Paskutinis teismas paskirsto sielas – vienos gyvena laimingai amžinai, kitos grįžta į žemę, o dar kitos kenčia pragaro kančias.

Gamtos problematika. Platonui būdinga mechanistinė gamtos samprata, perimta iš Demokrito. Gamta nėra chaotiška, bet tvarkingai ir protingai sutvarkyta. Pasaulyje viešpatuoja proto

harmonija. Gamta yra sutvarkyta tikslingai. Pasaulį ir gamtą sukūrė demiurgas (dievas), kurio tikslas buvo sukurti gerą pasaulį. Todėl pasaulis yra geriausias iš visų galimų pasaulių. Taigi pasaulis buvo sukurtas vadovaujantis aukščiausia gėrio idėja. Demiurgas pasaulį padarė gyvą, dvasingą ir protingą. Be to, pasaulis yra vientisas ir vieningas (harmoningas). Pasaulis yra rutulio formos ir nukreiptas link tobulumo. Pasulyje atsispindi demiurgo tobulumas. Pasaulis yra sukurtas vadovaujantis idėjomis, iš vienos pusės, o iš kitos – jis yra sukurtas iš materijos (medžiagos). Ši materija yra beformė ir nėra dieviškos prigimties, todėl iš jos ir kyla visos pasaulio negerovės. Kita vertus, pasauliui yra būdinga degraduoti: jis buvo sukurtas tobulas, tačiau dėl materijos „įsikišimo“ ir iš to kylančių negerovių pasaulio tobulumas gali nykti. Iš pitagorininkų Platonas paveldėjo idėjas, kad sielos gali būti įsikūnijusi įvairiuose organizmuose, o taip pat ir neorganinėje gamtoje. Sielas turi ne tik dangaus kūnai (planetos), bet ir pasaulis. Egzistuoja tam tikra pasaulio (kosmoso) siela, kuri suteikia pastarajam judėjimą ir gyvybę.

Platono epistemologija. Šalia būties teorijos ne mažiau svarbus buvo ir pažinimo klausimas. Iki tol vyravęs graikiškasis empirizmas Platono buvo atmestas. Platonas – racionalistas. Siela atsineša idėjų pažinimą kartu su gimimu – žmogui yra įgimtas tam tikras idėjų apriorinis pažinimas. Čia svarbus tampa prisiminimo vaidmuo. Sielai svarbu prisiminti idėjų pasaulį. Todėl pažinimas, žinojimas turi būti prisimintas. „Daiktus galima matyti, bet negalima jų mąstyti, o idėjas galima mąstyti, bet negalima jų matyti.“ Kadangi yra daiktai ir idėjos, tai atitinkamai yra ir 2 pažinimo rūšys: protinis ir juslinis. Šios abi rūšys yra glaudžiai susijusios. Neįmanomas juslinis pažinimas be protinio. Juslėmis teikiama informacija turi būti „apvirškinta“ proto. Juslinis pažinimas pats savaime tėra tik nuomonė – netikras ir netikslus žinojimas. Tuo tarpu protinis pažinimas yra teisingas žinojimas. Tačiau nuomonės taip pat yra reikalingos. Šalia dviejų pažinimų Platonas išskyrė ir dvi minties rūšis: diskursyviąją ir intuityviąją. Diskursyvus mąstymas randa tiesą netiesiogiai per samprotavimų ir išvedžiojimų grandinę, o intuityvus mąstymas tiesą pažįsta tiesiogiai – ji yra tam tikra intelektualinė išvalga. Intuityvus pažinimas yra aukščiau už diskursyvųjį. Mokslinio pažinimo atžvilgiu Platonas buvo griežtas racionalistas. Empirinis pažinimas ir stebėjimas negali teikti tikslų duomenų. Pasaulis yra kintantis, o juslės yra apgaulingos, todėl empirinis pažinimas negali pretenduoti į mokslinį žinojimą. Mokslui yra reikalingos universalios žinios apie tai, kas amžina. Mokslas ieško visuotinai galiojančių tiesų. Tokia pažiūra į mokslą buvo įtakota idealizmo ir matematikos ar astronomijos. Aukščiausias mokslas Platonui buvo dialektika, nes operuoja tik grynoms sąvokoms – šis mokslas yra arčiausiai idėjų. Dialektika yra svarbi ne tik kaip loginis aparatas, bet ir kaip filosofinis. Filosofija turi būti dialektinė. Jei mokslo atžvilgiu Platonas buvo griežtas racionalistas, tai filosofijoje jis leido egzistuoti tokiems „atavizmams“ kaip intucija, tikėjimas, mitas, metafora.

Platono etika. Įtakotas Sokrato, Platonas etikai skyrė itin didelį dėmesį. Tačiau jis peržengė sokratiškąją doros ir žinojimo tapatybę. Žinojimas yra būdingas tik protingajam sielos pradui, tačiau dora apima visų trijų sielos pradų harmoniją. Todėl atitinkamai trys sielos prada turi tris dorybes: protingasis – išmintingumą, impulsyvusis – drąsą, o aistringasis – santūrumą. Šias dorybes apjungia teisingumas. (Keturių dorybių teorija).

Svarbiausia idėja idėjų pasaulyje yra gėrio, kuriai subordinuotos visos kitos idėjos. Gėris savo ruožtu yra dualistiškas: realus ir idealus. Jei realų (žemišką) gėrį sudaro atskiros gėrybės, tai idealus gėris yra vientisa gėrio idėja, apjungianti savyje atskiras gėrybes. Gėris yra susijęs su meile. Meilė, prasidedanti nuo šio pasaulio gėrybių, turi vesti prie vienintelės gėrio idėjos. Ne mažiau svarbus čia yra ir grožio vaidmuo, kuris taip pat veda prie gėrio idėjos. Gėris yra pasaulio atsiradimo priežastis ir galutinis jo tikslas.

Platono politinė filosofija yra susijusi su jo etika ir teisės filosofija. Platono valstybė yra ideali santvarka. Geriausia valstybė privalo siekti visuotinumą ir pastovumą. Valstybė turi būti universali, apjungianti įvairius gyventojų sluoksnius. Valstybėje yra būtina siekti ne atskirų kiekvieno žmogaus individualių gėrybių, bet bendro, visuotino gėrio. Valstybė yra vientisas organizmas. Kiekvienas gyventojų luomas joje privalo atlikti savo pareigas. Valstybėje reikia remtis žinojimu, kuris veda prie gėrio. Aukščiausias luomas, kuris turi vadovauti valstybei yra filosofai (karaliai). Valstybę turi saugoti sargybiniai, kurie kaip ir valdovai gyvena bendruomenėje ir neturi privačios nuosavybės (sargybiniams priklauso ir moterys). Žemiausias luomas, kuris aprūpina valstybę produktais, yra žemdirbiai ir amatininkai. Šie trys luomai yra susiformavę dėl skirtingų žmogaus prigimčių (auksas, sidabras, varis) ir atitinka tris sielos dalis. Taigi ideali valstybė yra hierarchinė.

Menas Platono buvo laikomas mokėjimu pamėgdžioti tikrovę. Todėl menas buvo žemesnės prigimties už tikrovę. Todėl idealioje valstybėje menui vietos nebeliko, kadangi menas gali padaryti sielą išglebusia.

Platonizmo reikšmė. Neoplatonizmui, Augustinui. Krikščioniškai teologijai ir filosofijai, renesanso filosofijai.

ARISTOTELIS (384–322). Gimė Stagiroje (Trakija), kilęs iš Makedonijos rūmų gydytojo šeimos. Vėliau Aristotelis atvyko į Atėnus ir įstojo į Platono akademiją, kurioje mokėsi 20 metų. 343 m. pr. Kr. Jis tapo Aleksandro Makedoniečio mokytoju. Vėliau, šiam pradėjus invazijas į Aziją, Aristotelis grįžo į Atėnus ir čia įkūrė savo peripatetikų mokyklą. Jai vadovavo pats nuo 335 iki 323, vėliau pasitraukė į Chalkidę, kur ir mirė. Raštų paliko daug ir įvairiomis temomis: logikos, metafizikos, politikos, etikos ir t.t. „Nikomacho etika“, „Politika“, „Fizika“, „Poetika“,

„Metafizika” (Taip pavadinta Androniko kaip „einanti po fizikos” ir apimanti 14 knygų būties tematika).

Aristotelio pažiūros. Pradžioje Aristotelio pažiūros buvo įtakotos Platono, tačiau po truputi jis ima tolti nuo savo mokytojo filosofinių koncepcijų, daugiau orientuodamasis į empirinius mokslus: biologiją, mediciną, nei į matematiką. Galiausiai Aristotelis atmetė ir esminę platonistinę idėjų teoriją, teigdamas, kad kiekviena idėja savo ruožtu turi turėti metaidėją ir taip ad infinitum. Kita vertus, akivaizdu, jog Platono filosofija padarė ir nemažos įtakos Aristoteliui, todėl jo filosofija negali būti visai atsietą nuo platonizmo koncepcijų – pvz., iš Platono buvo perimti pažinimo teorijos pagrindai.

Aristotelio logika pirmiausia tarnauja kaip filosofijos organonas. Kadangi logika operuoja sąvokomis ir sprendiniais (sąvokų junginiai sudaryti iš subjekto ir predikato), o jų teisingumo kriterijus nustatomas apibrėžimais ir įrodymais, tai svarbiausia logikoje tampa apibrėžimas ir įrodymas. Sąvokos pagal bendrumo laipsnį sudaro hierarchiją, kurios viršūneje yra pačios bendriausios sąvokos, apimančios ne tokias bendras sąvokas (pvz., kėdė, kėdžių klasė ir baldų klasė). Aukščiausios rūšies sąvokos nustato apibrėžimo ribą, nes jos yra pačios bendriausios ir nebegali būti toliau apibrėžtos. Taigi Aristotelis atranda pačias bendriausias sąvokas. Sprendinių santykiai taip pat yra hierarchiški pagal prielaidas ir išvadas: bendresni sprendiniai yra mažiau bendrų sprendinių prielaida, bet ne atvirkščiai. Hierarchijos viršūnę sudaro patys bendriausi sprendiniai. Įrodymas tampa bendriausių sprendinių riba. Ergo egzistuoja bendriausi neįrodomi ir nereikalaujantys įrodymo sprendiniai.

Jei Platonas buvo dedukcionistas ir taip įtakojo ir dedukcionistinę būties tvarką Aristotelio filosofijoje, tai aristotelinė pažinimo tvarka yra indukcionistinė. Logikoje, atspindinčioje daiktų (tiesų) tvarką, einama nuo bendrybių prie atskirybių, tuo tarpu žmogaus protas pažinimo procese eina nuo atskirybių prie bendrybių. Tai akivaizdžiai Aristotelį daro artimą empirizmui – pažinimo pamatas yra empirinis. Juslinis pažinimas įgauna svarbą visame pažinimo procese. Kita vertus, proto funkcija yra taip pat svarbi – egzistuoja tam tikros bendros protu pripažįstamos tiesos, kurių įrodyti nereikia. Pats pažinimas, anot Aristotelio, yra pasyvus – objektai veikia sąmonę.

Filosofiją Aristotelis suprato kaip tiesos pažinimą. Jis pirmasis pabandė skirstyti filosofiją į teorinę ir praktinę. Praktinės filosofijos svarbiausiomis sritimis tampa politika ir etika, kurios savo ruožtu susietos su ekonomika, retorika ir poetika. Teorinę filosofiją sudaro fizika, matematika (į ją įeina ir muzika, optika, mechanika, astronomija) ir philosophia prima (metafizika – problemų laukas: Dievas, būtis, siela). Šis teorinės filosofijos suskirstymas paremtas abstrakcijos laipsniu – abstrakčiausia yra metafizika.

Aristotelio būties teorijoje svarbios yra substancijos ir aksidencijos sąvokos. Substancija reiškia tam tikrą būties pastovų bruožą, kai tuo tarpu aksidencijos yra tos substancijos kintančios

savybės. Substancija savo ruožtu reiškiasi per formos ir materijos hierarchinius junginius – daiktai yra sudaryti iš materijos ir įgavę tam tikrą formą. Forma yra svarbesnė materijos atžvilgiu, nes ji formuoja materiją, iš daikto formos sprendžiame apie daiktą. Forma yra aktyvusis substancijos elementas. Daiktų pažinimas vyksta ir dėka daikto priežasties bei tikslo. Priežastys yra priklausomos nuo tikslo. Visa gamta yra sutvarkyta tikslingai (teleologija). Skirtingai nuo Platono, Aristotelio tikslas nėra transcendentinis, bet imanentinis. Galutinė bet kurio daikto priežastis ir tikslas yra forma. Taigi forma yra teleologiškai nukreipta. Formos tikslas yra aktualizuoti potencialią materiją. Čia išryškėja akto – potencijos dichotomija. Substanciali materija gali potencialiai virsti objektu, šio virsmo priežastis ir tikslas atsiranda iš formos, kuri aktualizuoja materiją iš jos sutverdamą tą objektą.

Aristotelio kosmologija anaipol nebuvo pažangi. Jis grįžo prie geocentrinės pasaulio sampratos, atmesdamas ir žemės sukimosi idėją. Jo kosmologijoje aplink nejudančią žemę sukasi sferos su dangaus kūnais, o šias sferas judina pirminis judintojas (grynoji forma – Dievas). Pasaulis, nors ir ribotas erdvėje, yra amžinas, nes amžina ir materija. Aristotelis teigė, kad šis pasaulis yra vienintelis, o už jo nėra nieko, netgi tuštumos (tuštumos koncepciją jis atmetė). Visas pasaulis sutvarkytas pagal priežasties – tikslo grandines, kurios atsiremia į pirminę priežastį (Dievą), kuri yra nejudanti, nekintanti, nesudėtinė, nemateriali, o dvasinė, vienietinė, tobula ir būtina. Ši pirminė priežastis (grynoji forma) yra logos, kuris mąsto pats save. Taip gimė transcendentinio vieno Dievo idėja graikų filosofijoje bei buvo padėti pagrindai kosmologiniam Dievo buvimo įrodymui.

Sielą Aristotelis suprato, kaip kūno energijos šaltinį. Ji negali egzistuoti atskirai nuo pastarojo, ir atvirkščiai. Siela ir kūnas glaudžiai susiję tarpusavyje. Hierarchiškai siela yra trejopa: augalinė, gyvulinė ir mąstančioji. Augalinės sielos funkcija yra maitinimasis ir augimas, gyvulinės – jausmai ir instinktai, o mąstančiosios – protavimas. Ši sielos rūšis būdinga tik žmogui. Protas savo ruožtu yra skirstomas į pasyvų ir aktyvų. Pasyvus protas gauna informaciją juslių pagalba, o aktyvusis aktualizuoja šį juslinį pažinimą (pažinimo procesas). Aktyvusis protas yra dieviškasis sielos pradas (jis atitinka grynąją formą žmoguje).

Aristotelio etika, skirtingai nuo Platono, buvo labiau orientuota į atskirybes nei į vienos visuotinės etinės tiesos paiešką. Jo etika kartu yra ir labiau empiristinė, indukcionistinė, o kartu ir deskriptyvistinė.

Iš esmės Aristotelio etika yra teleologinė. Anot jo, visi daiktai veržiasi ir siekia gėrio kaip tikslo. Kartu jie yra nukreipti į šį tikslą. Gėris arba aukščiausias gėris kaip tikslas, kuriam yra subordinuoti visi kiti gėriai arba tikslai, yra laimė (eudaimonia). Iš čia ir yra kilęs eudaimonizmo pavadinimas. Pagal Aristotelį, visi žmonės siekia laimės. Kita vertus, šis aukščiausias gėris „priklauso svarbiausiojo ir aukščiausiojo meno sričiai. Toks menas – tai valstybės valdymo menas.“ (Aristotelis). Taigi, tampa aišku, kad aukščiausias gėris yra valstybės, o kartu ir jos gyventojų –

piliečių, tikslas, todėl Aristotelio etika iš principo tampa valstybės ir visuomenės mokslų dalimi, t.y., etika baigiasi politika ir sociologija. Kita vertus, laimė, kaip aukščiausias gėris pats savaime, nes ją renkamės dėl jos pačios. Suvokiant laimę kaip gėrį savaime, išryškėja nesavanaudiškumo principas: žmogus elgsis dorybingai ne dėl kokios nors naudos, bet dėl to, kad tai yra savaime gera, t.y., gėris vardan paties gėrio.

Kadangi laimė ir gėris yra kiekvieno žmogaus suvokiama skirtingai – vieniems tai malonumas, kitiems – turtas, Aristotelis įveda universalų laimės kaip sielos veiklos apibrėžimą. Ši sielos veikla yra būdinga tik žmogui ir išskiria jį iš gyvūnų. Laimė tampa kiekvienos veiklos tikslu arba, kitaip tariant, galutiniu visa ko tikslu ir yra tobula, nes jai pakanka savęs pačios. Šis laimės apibrėžimas yra patvirtinamas suskirstant visas gėrybes į išorines, sielos ir kūno, iš kurių aukščiausios gėrybės, o aukščiausias gėris kyla iš sielos ir taip tampa dorybe, kuriai yra būdinga sielos veikla. Tokiame laimės apibrėžime svarbiausią vietą užima veiklumas, nes gėris, anot Aristotelio, negali būti pasyvus. Taigi gėris, kuris mumyse glūdi potencialiai, turi būti aktualizuotas ir pritaikytas praktikoje. Šis gėrio pritaikymas praktikoje vyksta elgiantis dorybingai arba veikiant pagal dorovės principus. Tam, kad laimės kaip sielos veiklos apibrėžimas taptų aiškiu, Aristotelis išskiria sieloje du pradus: protingąjį ir neprotingąjį. Neprotingas sielos pradas turi du aspektus: augalinį ir geidžiantįjį, kuris yra susijęs su protinguoju sielos pradu tiek, kiek nuo pastarojo priklauso. Kita vertus, protingasis sielos pradas taip pat turi dvi dalis: protingąją sielos dalį, kuri yra pati savaime ir tą, kuri yra subordinuota pastarajai. Pagal šią sielos skirstymo schemą Aristotelis padalina dorybes į proto (dianoetinės) ir būdo (etinės). Prie proto dorybių priklausytų išmintis, išprusimas, supratingumas, o prie būdo dorybių – kilniaširdiškumas ir nuosaikumas. Be to, kaip pažymi autorius, proto dorybėms reikia patyrimo ir laiko, o būdo dorybės yra įgyjamos per praktinį įprotį. Pagal šį principą Aristotelis atskiria etines (praktines) dorybes nuo dianoetinių bei, kita vertus, nuo pojetinių, kitaip tariant, nuo teorinių ir gautų per įgūdžius.

„Dorybė / - **dianoia** liečianti - principų mąstymas
 sumanumas **pastovius** (nous ton archon)
 (arete) dalykus
 - **mokėjimas** (episteme)
 - **išmintis** (sophia)

liečianti - **meistriškumas**/ sugebėjimas
kintamus (techne) kaip darymo dorybė
 dalykus (poiein)
 - **protingumas**(phronesis)
 kaip veiklos (prattein)
 dorybė

- **etinė visuotinė** - **drąsa** (andreia) kaip niršto
 (thymoeides) dorybė,
 pusiausvyra tarp

nutruktgalviškumo ir bailumo

- **nuosaikumas**(sophrosyne) kaip
geismo dorybė(epithymetikon)
priešinga ištvirkimui

- **pinigų ir turto** - **dosnumas** (eleutheriotes)
atžvilgiu pusiausvyra tarp išlaidumo ir
šykštumo

- **didžiadvasiškumas**
(megaloprepeia) tarp
gyrimosi ir smulkmeniškumo

- **autoriteto ir garbės** atžvilgiu - **išdidumas** (megalopsychia)
tarp pasipūtimo ir menkumo
jausmo

- **garbėtroška**(philotimia) tarp
pertekliaus ir trūkumo

- **romumas** (praotes) tarp
pertekliaus ir trūkumo

- **bendraujant** su kitais - **tiesumas** (aletheia) tarp
pagyrūniškumo ir ironijos

- **mandagumas**/linksmumas
(eutrapelia) tarp juokdarystės
ir nerangumo

- **draugiškumas** (philia) tarp

a) koketavimo-meilikavimo

b) barnumo-aikštینگumo

- **politiniame gyvenime** - **teisingumas** (dikaiosyne)

(Anzenbacher psl. 137)

Anot Aristotelio, dorybės yra susijusios tarpusavyje, todėl, jei žmogus turi vieną iš jų, tai reiškia, kad jis turi jas visas. Čia išryškėja Aristotelio idealizmas, nes „Realiame gyvenime žmonės kai kurias dorybes turi, o kitų ne. <...> pavadinti žmogų „drąsiu“ nereiškia manyti, kad jis garantuotai parodys drąsą kiekvienu pamąstomu atveju.”(Ackrill psl. 209).

Dori veiksmai, pagal Aristotelį, yra patys savaime malonūs. Čia išryškėja autoriaus santykis su hedonizmu: malonumai yra tarsi savaime doro veiksmo pasekmė. Kita vertus, Aristotelis pasisako prieš aistras ar malonumų vaikymąsi, nes tai yra vienas iš kraštutinumų, kurio išmintingas žmogus niekada nesirinks.

Aristotelio etika yra „aukso vidurio taisyklės“ taikymas praktikoje. Išmintingas žmogus sugebės pasirinkti tarp išlaidumo ir šykštumo ir bus dosnus bei doras žmogus. Išmintingas žmogus,

pagal Aristotelį, visada sugebės išvengti bet kokių ekstremalumą ir pasirinks vidurio poziciją. Ši vidurio pozicija nėra matuojama matematiškai – vienam žmogui ji gali būti vienokia, kitam – kitokia. Aristotelis įveda tam tikrą subjektyvizmo atspalvį savo etikoje. Kita vertus, anot autoriaus, laimingas ir doras žmogus, būdamas išmintingas, negali tapti nelaimingu, nes jis visada rinksis laimę, kuri yra tobulas pradai.

Dorybingą elgesį Aristotelis supranta kaip laisvos valios išraišką: žmogus gali laisvai pasirinkti kaip jis elgsis ir kartu atsakyti už savo elgesį. Tuo tarpu, jei žmogus yra verčiamas aplinkybių elgtis vienaip ar kitaip, jis negali būti laikomas atsakingu už savo elgesį. Kaip matyti, Aristotelis vienas pirmųjų daro perskyrą tarp tyčinio veiksmo (kai žmogus renkasi sąmoningai) ir netyčinio (kai žmogus yra įtakotas aplinkybių).

Čia reikėtų trumpai aptarti Aristotelio nagrinėjamą akrasia terminą. Akrasia yra blogio rinkimasis arba veikimas prieš praktinio proto principą. Aristotelis išskiria du žinojimo tipus: turimą ir naudojamą arba potencialų ir aktualų. Pirmasis žinojimas gali būti arba nesąmoningas (kai žmogus miega ar yra išprotėjęs, girtas) arba sąmoningas. Pastarasis gali būti aktualizuotas. Potencialaus žinojimo atveju žmogus iš tikrųjų nesupranta ir nežino, kad jis elgiasi blogai. Pavyzdžiui, girtas ar išprotėjęs žmogus gali padaryti nusikaltimą nesuvokdamas, ką jis daro. Anot Aristotelio, akraatiškas žmogus yra vedamas nuostatos bei nuomonės – jis gali būti užvaldytas geismo arba aistros ir tuo pačiu nesąmoningai suvokdamas, kad tai yra blogai, vis dėlto vadovauti jais. Tačiau reikia pabrėžti, kad toks turimas žinojimas (arba teisingiau būtų sakyti „nežinojimas“) neatpalaiduoja žmogaus nuo atsakomybės.

Arsitotelio politika, nors ir dalinai sekė Platono pateikta problematika, yra ganėtinai priešinga pirmajai. Aristotelis atmetė komunistinę bendruomenės sampratą, pasisakydamas už privačią nuosavybę bei turto lygybę. Valstybėje kaip bendrijoje turi būti įvairūs socialiniai ir turtiniai sluoksniai. Tačiau valstybę valdantys pareigūnai turi atskaitomybę visuomenei. Valdantieji turi valdyti, remdamiesi įstatymais ir turi būti doriau piliečiai. Geriausia valstybėje yra vidurinė klasė – aukso vidurys (o ne aristokratija). Iš emės egzistuoja tik dvi valstybinės santvarkos: demokratija ir oligarchija, kurios sudaro įvairias mišrias santvarkas.

Aristotelis turėjo daugybę tiek tiesioginių, tiek ir netiesioginių pasekėjų. Žymiausi peripatetikų mokyklos atstovai buvo: Teofrastas, Eudemas iš Rodo, Aristoksenas Tarentietis, Dikajarchas, Stratonas iš Lampasko. Žymiausias netiesioginis pasekėjas buvo Tomas Akvinielis.

KLASIKINĖS ANTIKINĖS FILOSOFIJOS REIKŠMĖ. Šis filosofijos laikotarpis yra reikšmingas dėl: 1) logikos susiformavimo; 2) etikos teorijų susiformavimo; 3) politinės filosofijos atsiradimo; 4) psichologinės problematikos atsiradimo; 5) pažinimo teorijos raidos; 6) gamtos filosofijos raidos; 7) humanistinio filosofijos posūkio.

III HELENISTINĖ FILOSOFIJA (III – I a. pr. Kr.)

Šiuo laikotarpiu filosofijoje svarbiausios tampa logikos, fizikos, metafizikos ir etikos problemos. Etika užėmė centrinę poziciją tarp šių sričių. Būdingas šio laikotarpio bruožas – eklektizmas. Šalia Platono Akademijos ir Aristotelio Likėjos, išryškėjo ir keletas naujų filosofinių mokyklų. Klasifikacija:

1. Stoicizmas; 2. Epikūras ir hedonizmas; 3. Skepticizmas.

Profesionaliausia šio laikotarpio filosofinė mokykla buvo skeptikų.

STOICIZMAS skirstomas į 1) senoji Atėnų mokykla – stoicizmo pradžia; 2) vidurinis stoicizmas (II – I a. pr. Kr.); 3) vėlyvasis stoicizmas.

1) Senoji Atėnų stoicizmo mokykla buvo įkurta apie 300 m. pr. Kr. Zenono iš Kitijo ir didžiausią dėmesį skyrė etinių klausimų nagrinėjimui. Etinėje problematikoje stoikai sekė kinikais ir laikė dorybę esančia vertinga savaime. Fizikoje jie sekė Herakleito pažiūromis. Akivaizdi buvo ir Aristotelio įtaka mokyklos pažiūroms. Tačiau tiesioginė įtaka stoikams buvo iš kinikų pusės.

ZENONAS IŠ KITIJO (336-264 m. pr. Kr.) kilęs iš Finikijos 314 m. pr. Kr. atvyko į Atėnus, kur įsijungė į kinikų gretas, tačiau palaipsniui atitolo nuo jų ir įkūrė savo stoikų mokyklą, kuriai vadovavo apie 35 metus. Jo padėtus teorinius mokyklos pagrindus toliau nevykusiai plėtojo Kleantas iš Aso (264–232 m. pr. Kr.), kuris nesugebėjo apginti teorinių mokyklos pozicijų. 232 m. pr. Kr. vadovavimą mokyklai perėmė Chrisipas (iki 205 m. pr. Kr.), pasižymėjęs įvairiausiais gabumais, kuris susitemino mokyklos doktriną, sukūrė jos kanoną. Chrisipas parašė apie 700 veikalų.

Stoicizmo pažiūros. Fizika. Pasaulį stoikai suprato kaip vieningą, materialų bei dieviškai tobulą. Buvo atsisakyta platoniško ir aristoteliško pasaulio dualizmo. Pasaulis tampa monistiniu. Būtis yra kūnai, nes jie veikia ir patiria poveikį. Ne tik daiktai, bet ir jų savybės, dorybės yra kūniškos. Kūniška yra ir siela bei dievai. Stoikai buvo materialistai ir neigė bet kokią dvasinę ar idealią būtį. Kas yra nematerialu, jiems tampa nebūtimi: tuštuma, erdvė, laikas. Kūniška pasaulio būtis gali būti pasyvi ir aktyvi (tai atitinka Aristotelio medžiagą ir formą). Pasyvią pasaulio būtį aktualizuoja pneuma (oras dvelksmas, siela), kuri yra suprantama taip pat materialiai. Pneuma persmelkia visą pasyvią būtį, suteikdama jai dinamiškumą. Dėka pneumos pasaulis yra dinamiškas. Pneumai yra būdingas „toninis“ judėjimas – tam tikra medžiagos įtampa, vidinis kiekvieno kūno judėjimas. Nuo šio judėjimo priklauso pneumos būseną: kur yra mažiausias toninis judėjimas, kūnas yra negyvas, o didžiausias jis yra protingose būtybėse. Taigi, stoikų pasaulis yra vieninga, monistinė, dinamiška sistema, kurioje medžiaga ir judėjimas sudaro vieningą visumą. Pneuma, įnešdama judėjimą į pasaulį, jį kartu susieja į vientisą priežastingumo grandinę: pasaulio dinamizmo

priežastis visur yra ta pati – pneuma, kuri veikia tikslingai. Pasaulis dėka pneumos yra protingas ir tikslingas. (Pneuma atlieka logos, likimo funkciją). Pneuma yra protinga, todėl pasaulis yra valdomas proto ir yra protingas. Pneuma yra tarsi kosminis protas. Viskas, kas vyksta pasaulyje, vyksta pagal proto dėsnius. Pasaulis yra beribis, amžinas ir begalinis. Jis yra vienas ir anapus jo nieko nėra. Stoikai nenuneigė dievo buvimo, tačiau suprato jį esant ne anapus pasaulio, bet pasaulyje – stoikų panteizmas. Pneuma yra dieviška pasaulio pradžia. Pasaulio raidą jie suvokė cikliška (pasaulis atsiranda iš ugingos dieviškos pneumos ir joje pranyksta – tai pastoviai kartojasi). Siela nėra amžina, nors ir gyvena ilgiau už kūną. Pagrindinis žmogaus gyvenimo tikslas yra būti darnoje su savimi ir pasauliu.

Stoikų etika. Vienintelis tikrasis gėris stoikams yra dorybė, kuri yra ir vidinis gėris. Dorybė yra vienintelė pakankama laimės sąlyga. Ji yra vienintelis kelias, vedantis prie laimės. Reikia atsižadėti išorinių gėrybių ir rūpintis tik vidiniu gėriu – dorybe. Kadangi tiek žmoguje, tiek ir pasaulyje veikia ta pati pneuma, pagrindinis žmogaus tikslas yra harmonija su pasauliu. Ši harmonija yra pasiekama tik gyvenant pagal prigimtį. Gyventi pagal prigimtį yra tas pats, kas gyventi dorai. Gyvenimas pagal prigimtį yra doras ir suteikia žmogui vidinę harmoniją, o per tai ir harmoniją su pasauliu. Taigi gėris tampa priklausomas nuo prigimties. Gėris (kaip dorybė) glūdi žmogaus viduje. Doras gyvenimas pagal prigimtį suteikia žmogui vidinę laisvę. Nors pasaulyje viešpatauja būtinumas, tačiau jis nepanaikina vidinės laisvės. Kadangi pasaulis yra protingas, tai gyvenimas pagal prigimtį, harmonijoje su pasauliu, yra gyvenimas protingai. Todėl svarbi yra išminties, žinojimo dorybė. Žmogus, gyvenantis tokiu būdu yra išminčius, kuris yra laisvas, doras, vidujai turtingas, jo priešingybė yra nelaimingas kvailys. Tarp išminčiaus ir kvailio nėra tarpinių grandžių. Kitaip tariant, kas nėra išminčius (nes negyvena dorai), tas yra kvailys. Todėl žmonės gali būti skirstomi tik į gerus ir blogus. Dorybė, pagal stoikus, yra viena, tačiau įgauna įvairių formų: teisingumas, drąsa, išmintingumas. Dorybė yra sau pakankamas gėris. Šalia dorybės ir blogio egzistuoja ir neutralūs dalykai, tokie kaip turtas, grožis, jėga. Išminčius yra jiems neutralus ir abejingas, todėl ir nepriklausomas nuo jų. Visi šie neutralūs dalykai yra instrumentiški – jie gali būti panaudojami arba gerai, arba blogai. Todėl kartais verta juos pasirinkti kaip instrumentą geram panaudojimui. Taip verta rinktis tokius dvasinius dalykus kaip atmintį, nuovokumą; kūniškus – gyvybę; turėti vaikų, turto, siekti karjeros. Neutralūs dalykai nėra nei geri, nei blogi savaime. Blogis atsiranda iš afektų (aistrų) – neprotingų sielos „judesių“ (pradų). Pagrindiniai yra 4 afektai: pavydas, gašlumas, liūdesys ir baimė. Šie afektai yra tarsi sielos liga, kurią reikia išgydyti. Afektų būtina atsisakyti. Apatija šiems afektams, o kartu ir išorinėms pasaulio gėrybėms yra būdinga išminčiui. Išmintingiausia būti apatišku ir dorai elgtis. Doras elgesys yra ir tada, kai jo ketinimas arba motyvas yra doras. Ketinimas daro poelgį doru arba nedoru. Apatiška išminčiaus būseną

nerieškia abejingumo visuomenės atžvilgiu ar egoizmo. Stoikų harmonija su pasauliu yra ir harmonija su žmonija. Jie pasisakė už kosmopolitizmą, harmoningą būvį visuomenėje, žmonijoje.

Stoikų logika. Stoikai yra nusipelnę formaliojoje logikoje, jie padėjo pagrindus teiginių logikai, pradėjo skirti disjunkcinius, hipotetinius, konjunkcinius sprendinius. Nors Aristotelis buvo pirmasis „sukūręs“ logiką, tačiau pats logikos terminas buvo įvestas stoikų. Šis terminas apėmė dialektiką, analitiką. Logika buvo suprantama kaip mokslas apie logosą – protą, kalbą. Logika kaip kalbos mokslas apėmė ir retoriką su gramatika. Svarbiausia logikos dalis stoikams buvo dialektika. Išminčius turi būti ir geras dialektikas. Žinių kilmė buvo suprantama sensualistiškai. Pagal Kleantą suvokiniai yra daiktų antspaudai sieloje, o pagal Crisipą, mes suvokiame ne daiktus, o sielos būsenų pokyčius. Iš šių suvokinių atsiranda sąvokos. Svarbus tampa tiesos kriterijaus klausimas. Atsakydami į jį, stoikai teigė, kad egzistuoja tam tikros tiesiogiai ir neabejotinai parodančios savo teisingumą, tiesos, kurios tarnauja kriterijumi kitoms tiesoms. Šioms pirminėms, akivaizdžioms tiesoms joks kriterijus nėra reikalingas. Tokios pirminės tiesos yra pažįstamos jūslėmis ir vadinamos kataleptiniais suvokiniais. Kataleptiniai suvokiniai formuoja kataleptinius sprendinius.

Vidurinis stoicizmas prasideda nuo 129 m. pr. Kr. Žymiausi atstovai buvo Panaitijas Rodietis ir Poseidonijas (135–50 m. pr. Kr.). Šiam laikotarpiui būdingas tikslųjų mokslų taikymas (ypač Poseidonijaus filosofijoje), artėjimas prie idealizmo ir dualizmo (platonizmo). Taip pat stiprėjo ir teologinių, mistinių, rytų religijų įtakos.

Žymiausi vėlyvojo stoicizmo atstovai buvo Seneka (3–65), Epiktetas (50–130), Markas Aurelijus (161–180). Šiuo laikotarpiu yra nutolstama nuo materializmo, labiau kryptama link dualizmo ir spiritualizmo. Daugiausia domimasi tik etikos ir gyvenimo išminties klausimais.

EPIKŪRAS (341–270 m. pr. Kr.) gimė Samo saloje. Sulaukęs aštuoniolikos metų, apsigyveno Atėnuose, kur klausėsi įvairių filosofų paskaitų. 306 m. pr. Kr. įsteigė savo mokyklą sode (Epikūro sodas). Parašė apie 300 darbų, iš kurių liko tik fragmentai. Jo pažiūros įtakotos atomistų ir kirėniečių. Šios pažiūros sudarė vientisą, užbaigtą sistemą, todėl vėlesni mokiniai nelabai galėjo ją plėtoti toliau. Pažiūros susiformuoja remiantis gyvenimo kulto ir laimės troškimo teigimu bei blaivaus proto akcentavimu. Siaurąja prasme epikūrizmas – tai etika, pripažįstanti vien laikiną gėrį; ji žmogų padaro atsakingą už savąją laimę ir nelaimę; ramybę laiko tobuliausia žmogaus būseną, o proto blaivumą – vienintelę priemonę prieš žmogaus ramybę drumsčiančius prietarus.

Pažiūros. Etika. Didžiausias gėris yra laimė, todėl svarbiausia yra išsiaiškinti kas yra laimė ir kaip ją galima pasiekti. Pagal Epikūrą, laimė yra patirti malonumą, o nelaimė – patirti kančią. Kai nėra kančios, nėra ir nelaimės – tokia būseną jau savaimė yra maloni. Taigi iš prigimties žmogui yra malonu ir gera gyventi, ir tik kančia šią laimę sugadina. Todėl svarbu yra vengti kančios. Kadangi

žmogus iš prigimties gyvena maloniai ir gerai (tai yra įgimta), vadinasi, tai yra gera ir neklaidinga. Todėl svarbiausia, kad būtų sveikas kūnas (kūnas nesuteiktų kančios) ir rami siela (sielos neramumai taip pat suteikia kančią). Gyvenimas yra vienintelis mums duotas gėris. Šis gėris yra trumpalaikis ir vienkartinis, todėl jį labiausiai ir reikia vertinti. Reikia vertinti gerą gyvenimą. Svarbiausia yra džiaugtis gyvenimu. Šalia gyvenimo džiaugsmo svarbus yra ir gyvenimiškų poreikių patenkinimas, kuris taip pat suteikia malonumą, tačiau gali suteikti ir kančią. Todėl „didžiausią malonumą patiria tas, kuris turi mažiausiai poreikių“. Malonumai yra fiziniai ir dvasiniai. Svarbesni yra kūniški malonumai, nes be jų negalimi ir dvasiniai malonumai. Fiziniai malonumai yra pirminiai, nes susiję su gyvybės palaikymu (o gyvybė yra pirmoji laimės sąlyga), ir taip jie gali privesti prie dvasinių malonumų. Tačiau dvasinis gėris yra aukštesnis, nes suteikia didesnę malonumą. „Ne puotos, ne šventinės eitynės, ne meilės pasismaginimai ir ne smaguriavimo prie apkrautų stalų pomėgiai daro gyvenimą malonesnį, o blaivus protas, kuris ... atmets klaidingas nuomones, keliančias sieloms daugiausia nerimo.“ (Epikūras). Epikūras nepripažino kokybinių malonumų skirtumų. Malonumai skiriasi tik kiekybiškai. Laimėi pasiekti yra išskiriamos dvi pagrindinės priemonės: dora ir protas. „Nėra tokio gyvenimo, kuris būtų laimingas, nebūdamas protingas, doras ir teisingas, lygiai kaip protingas, doras ir teisingas gyvenimas negali nebūti laimingas.“ (Epikūras). Protas, kaip priemonė pasiekti laimėi, ne tik padeda teisingai pasirinkti malonumus, bet ir vadovauja mintims, kurios, būdamos klaidingos, drumsčia protą ir atitolina žmogų nuo laimės. Mintys apie mirtį, dievus baugina žmogų ir daro jo buvimą nelaimingu. Todėl protas, rikiuodamas mintis išvengia įvairių baimių ir nerimo ir taip gražina žmogui ramybę ir palaimingą būseną. Ganėtinais svarbus yra ir draugystės malonumas. Be draugų žmogus negali gyventi ramiai ir saugiai. Todėl draugystės malonumas yra svarbus.

Fizika. Gamtą verta tyrinėti tik tiek, kiek tokie tyrinėjimai gali padidinti laimę. Gamtos tyrinėjimai nuramina protą, parodydami, kad gamta nėra priešiška žmogui. Epikūro gamtos filosofija buvo panaši į Demokrito. Ji buvo materialistinė (Epikūras buvo antiidealistas), nes teigė, kad, be kūnų ir tuščios erdvės, daugiau nieko nėra. Iš Demokrito ji paveldėjo ir atomizmą – gamta yra sudaryta iš atomų, kurių savybės yra dydis ir forma, juntamos atomų savybės atsiranda jų junginiuose. Priežastingumą Epikūras aiškino mechanistiškai: atomai juda dėl mechaninio svorio. Jie juda vertikaliai iš viršaus į apačią, ir taip formuojasi pasaulis.

Psichologija. Dievų Epikūras neatmetė, tačiau teigė, kad jie yra amžini, transcendentiški, laimingi ir nesikišantys į pasaulyje ir gamtoje vykstančius įvykius. Siela yra kūniška ir sudaryta iš atomų, tačiau šie atomai yra skirtingi nuo kūno atomų. Taigi sielos ir kūno prigimtis skiriasi. Siela yra sudėtinė, todėl ji yra mirtinga. Nemirtingumo teorija, anot jo, yra klaidinga. Tiek kūno, tiek ir sielos mirties nereikia bijoti. „Mirtis neturi mūsų jaudinti, nes blogis ir gėris yra tik ten, kur galima ką nors patirti juslėmis, tuo tarpu mirtis yra bet kokių pojūčių galas.“ (Epikūras) Atsikratęs mirties

baimės, žmogus gali tinkamai susikoncentruoti į šį gyvenimą ir geriausiai jį išnaudoti. Pagal Epikūrą, yra keturi pagrindiniai dalykai, dėl kurių atsiranda nerimas: 1) negalėjimas pasiekti laimės; 2) kančia; 3) dievai (jų baimė); 4) mirtis. Todėl jis pateikia keturis ‘atsakymus’ šioms nerimą keliančioms mintims: 1) protingai gyvenant, lengvai yra pasiekiamas džiaugsmas; 2) kančią lengva pakelti, nes stipri kančia ilgai netrunka, o jei ji trunka ilgai, tai nėra stipri. Žmogų labiau kamuoja ne pati kančia, o jos baimė; 3) dievų nereikia bijoti, nes jie nesikiša į žmonių gyvenimą; 4) mirties nėra, nes „tas didžiausias blogis – mirtis – visiškai mūsų nepaliečia; juk kol esame gyvi, mirties nėra, o kai yra mirtis, mūsų nebėra.“ (Epikūras).

Logika. Kadangi nelaimės šaltinis yra įvairūs prietarai, o laimės – protas, todėl reikia imtis logikos. Tačiau Epikūro nedomino sąvokos, sprendiniai, silogizmai ir t.t. Jį domino tik vienintelis dalykas: kaip galima atskirti tiesą nuo melo. Logikoje jis laikėsi sensualizmo: tiesą galima atrasti vadovaujantis jusliniais išpūdžiais, kurie yra kiekvieno pažinimo kriterijus. Išpūdžiai apie tikrovę pateikia ją tokią, kokia ji yra. Išpūdžiai yra aiškūs ir akivaizdūs. Sapnai ar haliucinacijos, pasak Epikūro, taip pat yra teisingi. Klaidingumas atsiranda tik dėl sprendinių. Kadangi mes tiesiogiai suvokiame ne pačius objektus, o jų atvaizdus, kuriuos su objektu jungia sprendinys, tai klaida šioje grandinėje įmanoma tik sprendinyje. Klaida atsiranda dėl atvaizdų kintamumo ir neteisingo jų priėmimo (sprendimo apie juos). Pažinimas taip pat atsiranda iš juslinio suvokimo. Jusliniai duomenys yra protu apibendrinami, ir taip gaunamos bendrosios sąvokos. Epikūrininkai buvo indukcionistai.

Epikūro mokykla gyvavo iki IV a. Pirminis mokymas joje pakito labai nežymiai. Iš esmės buvo laikomasi mokytojo pažiūrų. Žymiausi atstovai buvo Metrodoras iš Lampsako, Zenonas iš Sidono, Filodemas, Horacijus, Lukrecijus Carus. Krikščionybėje epikūrizmas nebuvo paplitęs, nes prieštaravo krikščioniškoms normoms. Jis atgimė ir turėjo įtakos Renesanse.

SKEPTICIZMAS atsirado panašiu metu kaip ir stoicizmas bei epikūrizmas (IV–III a. pr. Kr.). Jam būdinga radikali neigiama nuostata tiesos pažinimo galimumo atžvilgiu. Be to, jam būdingas ir kriticizmas kitų doktrinų atžvilgiu. Skepticizmas, kaip filosofinė srovė, buvo įtakota sofizmo, vėlyvųjų elėjiečių, Demokrito Platono ir kt. Skepticizmo raidą galima skirstyti į keletą tarpinių:

1. Ankstyvasis pironizmas, atstovaujamas Pirono ir jo mokinio Timono. Šis skepticizmas, kurio pagrindą sudarė etika, buvo praktinio pobūdžio. Jis buvo panašus į pirminį stoicizmą ir epikūrizmą.

2. Akademizmas, atstovaujamas Arkesilajo ir Karneado apima III – II a. pr. Kr., tuo metu susiformavo Akademijoje.

3. Vėlyvais pironizmas, atstovaujamas Ainesidemo, Agripas, Seksto Empiriko, į pirmąją vietą iškelia epistemologinę kritiką. Šiuo laikotarpiu skepticizmas yra sisteminamas.

PIRONAS (apie 376–286 m. pr. Kr.) buvo įtakotas Demokrito, indų asketų pažiūrų, kurios skelbė abejingumą gyvenimui ir kančiai. Tai jis perkėlė į savo filosofiją. Buvo gerbiamas žmogus – dėl pagarbos jam filosofai Elidėje buvo atleisti nuo mokesčių. Pats Pironas buvo išrinktas vyriausiuoju žyniu. Manydamas, kad žinojimo negalima įgyti, jis visai nerašė, todėl raštų nepaliko. Jo pažiūras išplėtojo Timonas iš Flijunto (apie 325–235 m. pr. Kr.), kuris daug rašė. Pargyvenimui Timonas užsidirbdavo iš retorikos ir filosofijos mokymo. Į Akademiją skepticizmą atnešė Arkesilajas (315–241 m. pr. Kr.), o skepticizmą joje išplėtojo Karneadas (214–129 m. pr. Kr.), pasižymėjęs kaip skepticizmo doktrinos sistemininkas. Iš skeptikų raštų yra išlikę tik Seksto Empiriko kūriniai „Pironiškosios apybraižos“ (sudarytas iš 3 knygų) ir „Prieš matematikus“ (sudarytas iš 11 knygų).

Skepticizmo pažiūroms yra būdinga orientacija į praktiką. Pironas teigė, kad skeptinė nuostata gali užtikrinti laimę, kuri glūdi ramybėje. Skeptikas turi suprasti, kad negali teisingai išspręsti jokio klausimo ir taip turi susilaikyti nuo bet kokių sprendimų. Šis susilaikymas ir užtikrina ramybę. Pirono pažiūrose galima konstatuoti etinės ramybės ir epistemologinio skeptiškumo doktrinas. Jis iškėlė 3 klausimus: 1) kokios yra daiktų savybės? 2) kaip mes turime elgtis su daiktais? 3) kokie yra šio elgesio padariniai? Atsakydamas į šiuos klausimus, jis teigė, kad: 1) mes nežinome, kokios yra daiktų savybės; 2) todėl turime susilaikyti nuo bet kokių sprendimų apie juos; 3) šis susilaikymas mums suteikia ramybę ir laimę. Svarbiausia Pironui buvo trečioji tezė, o jo sekėjams – pirmoji tezė, kuri tampa visos skepticizmo doktrinos pamatu. Taigi negatyvaus, kritiško skeptikų mąstymo pagrindu tampa žmogiškojo žinojimo kritika. Skeptikai atmeta visus mokslinio pažinimo sprendinius, nes jie visi laikomi netikrais. Nekvestionuotais lieka tik sprendiniai apie reiškinius (pvz., dabar girdžiu kažkokį garsą). Tačiau mes galime spręsti tik apie tam tikrą reiškinį, ar būseną, bet ne apie jos atitikimą realiam pasaulio daiktui. Iš savo būsenos mes negalime spręsti apie jo atitikimą objektui. Reiškinių priežastys, skirtingai nuo pačių reiškinių, mums nėra žinomos, todėl bet kokie sprendiniai apie jas yra visada netikri. Tokia nuostata buvo pagrįsta logine sprendinių analize, kurios užduoti buvo įrodyti, kad tiek teiginys x, tiek ir jam priešingame teiginys nėra daugiau tiesos: nė vienas teiginys nėra teisingesnis. Taigi buvo teigiamas loginis teiginių lygiavertiškumas. Be lygiavertio priešingo teiginio paieškos, skeptikai kūrė ir specialius argumentus teiginiams paneigti. Šiuos argumentus jie vadino tropais (būdais). Menodotas suformulavo 2 tokius tropus, pagal kuriuos: visi į tiesą pretenduojantys teiginiai gali būti teisingi arba tiesiogiai, arba netiesiogiai, tačiau 1) tiesioginio tikrumo nebūna dėl pažiūrų skirtingumo ir santykinumo, o 2) netiesiogiai tikrų teiginių nėra dėl to, kad nėra tiesiogiai tikrų teiginių, galinčių

būti pirmųjų įrodymo prielaidomis. Šie tropai buvo detalizuoti, teigiant, kad: 1) tiesioginio tikrumo negalima įgyti: a) suvokiniais; ar b) sąvokomis; o netiesioginio – nei a) dedukcija, nei b) indukcija, nei c) panaudojant (kokius nors) kriterijus.

Dešimtyje Ainisidemo suformuluotų tropų yra pateikiama argumentacija prieš juslinį pažinimą. 1) Tuos pačius daiktus skirtingų rūšių būtybės suvokia skirtingai. Žmogus daiktus suvokia skirtingai nuo gyvūnų, ir todėl neįmanoma nuspręsti, kuris suvokimas yra teisingas, ar atitinka suvokiamą daiktą. 2) Tuos pačius daiktus skirtingi žmonės suvokia skirtingai, ir nėra pagrindo teigti, kad kurio nors vieno suvokimai yra teisingesni. 3) Tie patys daiktai įvairiais jutimo organais yra suvokiami skirtingai. Tas pats žmogus tą patį daiktą gali suvokti skirtingai, priklausomai nuo to, koku jutimo organu jis suvokia. Todėl nėra pagrindo vienam jutimo organui teikti pirmenybę prieš kitą. 4) Tie patys daiktai, priklausomai nuo subjektyvios suvokėjo būsenos, yra suvokiami skirtingai. (Pvz., sergančiam gelta medus atrodo kartus, o pasveikusiam – saldus). Tos pačios joslės gali suvokti tą patį daiktą skirtingai. 5) Tas pats daiktas, priklausomai nuo jo padėties ir atstumo nuo suvokėjo, yra suvokiamas skirtingai. (Irklas vandenyje atrodo lūžęs). 6) Daiktus juntame ne tiesiogiai, o per aplinką, esančią tarp jų ir suvokėjo, todėl joks daiktas negali būti suvoktas grynai. 7) Tie patys daiktai, priklausomai nuo jų kiekio ir santykių, lemia skirtingą suvokimą (smėlio suvokimas skirsis nuo jo kiekio). 8) Kiekvienas suvokimas yra santykinis ir priklauso nuo suvokėjo prigimties bei suvokiamojo daikto buvimo sąlygų. 9) Daiktų suvokimas priklauso nuo jų ankstesnio suvokimo dažnumo (naujo daikto suvokimas gali būti klaidingesnis). 10) Žmogaus sprendimas apie daiktus priklauso nuo jo išsilavinimo, įpročių, tikėjimo ir įsitikinimų. Tai savo ruožtu perša išvadą, kad suvokimas yra santykinis.

Sąvokinis pažinimas taip pat yra neįmanomas, nes prieštaringas. Loginei klasei priklausantys elementai turi turėti visas savo klasės savybes, kaip ir pati klasė turi turėti visas elementų savybes. Taip, pavyzdžiui, medžių klasė turėtų būti hibridas iš klevų, kaštonų, platanų, o kiekvienas medis turėtų turėti šias savybes: klevas – platanas, kaštonas, klevo ir pan. Tai reiškia, kad joks objektas nėra tapatus sąvokai ir sąvokinis pažinimas nėra įmanomas.

Netiesioginio teiginių pagrindimo metodai – dedukcija ar indukcija, - nėra tikslūs. Dedukcijos paneigimui Agripa pateikė 5 tropus: 1) pažiūrų skirtingumas; 2) įrodymo nepabaigiamumas; 3) suvokimo santykinumas; 4) naudojimas neįrodytomis prielaidomis; 5) ydingas ratas įrodyme (išvada slypi prielaidoje: visi žmonės mirtingi – Sokratas – žmogus ergo – mirtingas – „Sokratas mirtingas“ slypi teiginyje „visi žmonės mirtingi“).

Antrasis ir ketvirtasis tropai sukuria dilemą. Ieškodami argumentų išvadai pagrįsti, arba nutraukiame įrodinėjimą po kokio nors teiginio, ir tada visą įrodymą grindžiame neįrodyta prielaida (4 tropas), arba nenutraukiame įrodymo ir tada turime jį testuoti iki begalybės, o jokios begalybės neįmanoma realizuoti (2 tropas).

Indukcija taip pat nėra vertas dalykas, nes pilna indukcija yra neįmanoma (visų varnų negalima stebėti), o nepilna indukcija gali būti paneigta suradus bent vieną priešingą atvejį.

Taigi žinios nėra įgyjamos nei tiesiogiai, nei netiesiogiai, nei jūslėmis, nei sąvokomis, nei dedukcija, nei indukcija. Taip joks teiginys nėra pats savaime teisingas, ar teisingesnis (net priešingi). Nėra ir jokių išorinių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima nustatyti teiginių teisingumą. Teisingumo kriterijų nėra, nes: 1) kriterijaus teisingumą reikia įrodyti, o tai gali būti daroma arba remiantis juo pačiu ir taip patenkant į ydingą loginį ratą, arba remiantis kitu kriterijumi, kurį savo ruožtu taip pat reikia įrodyti ir taip ad infinitum. 2) be to, yra įvairių nuomonių apie kriterijus ir nėra aišku, kuri nuomonė yra teisingesnė – neaišku, kas gali nuspręsti kokių teisingumo kriterijų reikia vadovautis.

Teologiniais klausimais, anot skeptikų taip, pat yra begalinė gausa skirtingų nuomonių ir neįmanoma nustatyti, kuri yra teisinga. Be to, ir pati dievybės sąvoka yra prieštaringa. Pvz., jei dievybė tobula, tai ji begalinė, jei begalinė – tai nejudanti, jei nejudanti – tai besielė, jei besielė – tai netobula, ir pan. Nepakankami yra ir visi dievybės buvimo įrodymai, besiremiantys pasaulio harmonija ir pan. Tačiau skeptikai nenuneigė dievybės egzistavimo galimybės, nes dievybės nebuvimo įrodymai lygiai taip pat nėra pakankami.

Gamtos mokslų teiginiai, pagal skeptikus, taip pat yra pakankamai prieštaringi. Pavyzdžiui, priežasties sąvoka yra prieštaringa, nes neaiškus jos ryšys su pasekme: neaišku, kada baigiasi priežastis ir prasideda pasekmė, kita vertus, kai yra pasekmė, nebėra priežasties (nes negalima sukurti to kas jau yra) ir atvirkščiai, todėl pasekmė ir priežastis nėra susietos.

Prieštaringos yra ir matematinės sąvokos, tokios kaip: neturinčios pločio linijos, neturinčios gylio plokštumos, ir pan.

Etikos problemos buvo neigiamos tokiais pačiais metodais. Mes negalime nustatyti, kas yra gėris, nes kiekvienas turime apie tai skirtingą nuomonę, todėl nėra tokio dalyko, kuris galėtų būti laikomas visuotiniu gėriu. Lygiai taip pat neįmanoma apibrėžti ir kas yra gėris, nes galima kalbėti tik apie tai, ką aš laikau esant geru. Todėl gėris, kaip ir blogis ar dievybė, nėra pažinūs.

Taigi, bendraja prasme skeptikai buvo probabilstai. Neneigdami visų teiginių, jie teigė jų tikėtinumą. Skepticizmas turėjo įtakos Viduramžiais kaip pagalbinė disciplina, atgimė Renesanse ir Naujaisiais laikais Montaigne, Bayle filosofinėse sitemose. Skepticizmo samprotavimais ir argumentais rėmėsi ir R.Descartes, D.Hume. J.S.Mill.

HELENIZMO FILOSOFIJA reikšminga dėl: 1) loginių tyrinėjimų, ieškant tiesos kriterijaus; 2) etinių problemų nagrinėjimo, specialų dėmesį skiriant laimės ir doros problemoms.

IV ANTIKINĖS FILOSOFIJOS PABAIGA (I – VI a.)

Šiam laikotarpiui yra būdingas filosofijos ir religijos suartėjimas. Daugelis įvairių religinių kultūrų, tame tarpe ir krikščionybė ėmė įsigalėti Romos imperijos teritorijoje. Filosofijos dėmesio centre išskyla Dievo, amžinojo gyvenimo, anapusybės klausimai. Pažinimas tampa priklausomu nuo apreiškimo. Žinojimas yra tapatinamas su tikėjimu. Svarbios tampa religinės ekstazės, mistinio žinojimo ir pažinimo, maldos, sielos tyrumo, tikėjimo problemos. Šiuo laikotarpiu „filosofijos sostinė“ persikelia iš Atėnų į Aleksandriją, kurioje veikė įvairios rytų religijų sektos. Todėl čia filosofija tampa sinkretine, mistine. Senosios mokyklos: aristotelininkų, platonikų, stoikų keitėsi, daug problemų perėmė iš religinių kultūrų. Pagrindinės dvi filosofinės mokyklos, klestėjusios šiais laikais, buvo neoplatonizmas ir neopitagorizmas. Be to, ima formuotis krikščioniškoji filosofija. Vienas įdomiausių šio laikotarpio sinkretinės filosofijos atstovų buvo Filonas.

FILONAS (apie 25 m. pr. Kr.–50 m.) priklausė žydų bendruomenei. Žinoma, kad parašė knygas „Apie Abelio ir Kaino auką“, „Alegorinis skaitymas“, „Apie Cherubinus“ ir kt. Jis buvo įtakotas žydų teologinės tradicijos, o taip pat jį veikė ir graikų filosofija, ypač platonizmas, pitagorizmas ir stoicizmas.

Pagrindinis jo filosofijos klausimas yra Dievas. Pagal Filoną, filosofijos uždavinys yra pažinti Dievą. Pasaulį reikia tyrinėti tik kaip Dievo kūrinį. Tačiau prieš Filoną iškilo uždavinys įveikti senąjį graikiškąjį Dievo–pasaulio, dvasios–materijos, gėrio–blogio, dualizmą. Šį dualizmą jis įveikė spiritualistiniu monizmu, teigdamas, kad viskas kyla iš Dievo ir sudaro tam tikras pakopas. Taip gėrio–blogio dualizme, blogis yra žemiausia, o gėris – aukščiausia pakopa. Dievas buvo visos būties išėjimo taškas (iki tol išėjimo taškas buvo pasaulis). Pati filoniškoji Dievo samprata apėmė graikiškąjį absoliuto konceptą ir jį suderino su žydiškąjį Dievo kaip asmens samprata. Filono Dievas yra absoliutas, transcendentinis tiek kosminių, tiek ir epistemologinių atžvilgių – jis yra anapus pasaulio, anapus pažinimo. Tačiau tuo pat metu Dievas yra ir geras, ir galingas (jis yra asmuo).

Dievui priešinga yra materija, kuri Filono buvo suvokiama panašiai kaip Platono. Materija yra beformė, inertiška, besielė. Ji yra būties galimybė. Tuo pat metu ji yra pilna blogio, laikina, tačiau esanti amžinai. Dievas sukūrė pasaulį iš materijos, tačiau netiesiogiai, nes, būdamas šventas, jis negalėjo prie jos tiesiogiai prisiliesti, o tik per tarpininką. Šis tarpininkas yra Logos (Platonui tai yra idėja). Platono idėjos Filono buvo pripažintos, tačiau ne kaip idealūs esiniai, o kaip Dieviškos

mintys ir galios, nes dieviškos mintys virsta kūnu. Šia prasme idėjos yra ne tik Dieve, bet ir pasaulyje. Pats Logos buvo traktuojamas kaip tarpininkas, Dievo pasiuntinys, Dievo sūnus. Jis yra tikrasis pasaulio kūrėjas, per kurį netiesiogiai kuria Dievas, kuris sukūrė Logos. Taigi Dievas, Logos, ir materija tampa trimis pamatinėmis būties hierarchijos pakopomis.

Filono gamtos filosofija rėmėsi stoikų, Platono, pitagorininkų pažiūromis. Originalesnė buvo jo sielos koncepcija, pagal kurią, siela buvo sudaryta iš 3 elementų: proto kaip intuityvios galios, kurios pagalba yra kontempliuojamas Dievas; logos, atitinkančio intelektą ir žymincio tarpinę grandį tarp juslių ir proto; ir juslių. Siela yra materialaus ir dieviškojo pasaulių sąlyčio taškas.

Filono etika buvo susieta su jo metafizika. Žmogaus, kaip kūniškos būtybės ir žemiausios grandies atstovo, tikslas yra pasiekti hierarchijos viršūnę – Dievą. Žmogaus tikslas etikoje – susiliejęs su Dievu. Šis tikslas yra pasiekiamas tik vadovaujantis protu. Religinės ekstazės metu protas sugeba atsiriboti nuo materialaus pasaulio ir pažinti Dievą. Taigi, Filono etika yra religinė. Tiesa yra Dievo svastis, kuri yra pasiekama taip pat proto ekstazės ir kontempliacijos pagalba. Filonas rėmėsi ir Šventu Raštu, kuris, anot jo, yra vienintelis neklaidingas tiesos pažinimo šaltinis. Be kontempliacijos ir ekstazės būdu pasiekiamų dorybių, Filonas pripažino ir veiklaus gyvenimo dorybes, kaip žemesnes pakopas, siekiant tikrosios doros ir pažinimo.

Apibendrinant galima pastebėti, kad Filono filosofija buvo teocentrinė, jos uždavinys buvo pažinti Dievą ir su juo susiliesti. Materija savo ruožtu įgauna neigiamą atspalvį. Tokios pažiūros suartino žydų ir graikų filosofijas ir parengė dirvą neoplatonizmo plėtrai.

NEOPLATONIZMAS. Žymiausias neoplatonizmo atstovas ir pradininkas buvo PLOTINAS (apie 203–269/270). Jis gimė Likopolyje (Egipte). Jaunystę praleido Aleksandrijoje, vėliau persikėlė į Romą, kur jį supo gausus pasekėjų ratas. Jis, kaip ir dera filosofui, niekino materialius dalykus ir visiškai buvo atsidavęs dvasiniams. Paliko 54 rašytinius traktatus, kurie Porfirijaus buvo suskirstyti ir pavadinti „Eneadomis“. Plotino filosofijoje galima išskirti 3 etapus: pirmajame yra sekama Platonu ir plėtojama jo sielos koncepcija; antrajame yra pereinama prie bendrosios būties problematikos; trečiajame – Plotinas nagrinėja etinius, religinius klausimus. Be akivaizdžios Platono įtakos, Plotinas rėmėsi Aristotelium, stoikais, Filonu ir neopitagorininkais.

Kaip ir Filonui, Plotino išėties pozicija buvo pasaulio dualizmas. Šis dualizmas pranyksta, jei materialus pasaulis yra suvokiamas kaip idealaus pasaulio emanacija (išspinduliavimas). Materialus pasaulis tampa idealaus raiškos forma, tam tikra pakopa. Tuo pačiu plotiniška būtis yra ne pastovi, o dinamiška. Būtis kinta įgaudama įvairius pavidalus. Būties emanacija vyksta nuo tobuliausios būties formos iki mažiausiai tobulų jos formų. Tobuliausia būtis yra absoliuti, ji yra vienumas. Ji nėra nei dvasia, nei mintis, nei valia, nes jos turi savo priešybes. Tokia tobuliausia

būtis yra absoliutas. Ji yra nepriklausoma ir su niekuo nesusijusi (nors Plotinas ją tapatina su gėriu grožiu, tiesa). Ši būtis yra visos egzistencijos pamatas – savotiškas religinio Dievo atitikmuo filosofijoje. Šis absoliutas (absoliuti būtis) yra nepažinus, jis yra anapus visų kitų būčių, anapus bet kokio pažinimo, anapus proto. Būdamas racionalaus pažinimo šaltiniu, pats absoliutas yra irracionalus. Iš absoliuto emanuoja mažiau tobulos hipostazės: dvasia (nous), siela, materija. Nous pasaulis atitinka Platonišką idėjų pasaulį. Psichiniame, arba sielos pasaulyje, reiškiasi pasaulio siela, apimanči individualias sielas. Šis pasaulis yra idėjų pasaulio emanacija. Materijos pasaulis yra emanacijos proceso pabaiga. Šis procesas yra būtinas, vientisas ir kyla iš būties prigimties. Iš Aristotelio buvo perimtas ir formos konceptas. Forma buvo suvokiama, kaip materialiam pasaulyje esantis idealaus pasaulio atspindys. Emanacijos teorija teigia pasaulio vienumą ir susietumą. Būtis yra vientisa, tik besireiškianti skirtingomis formomis (hipostazėmis).

Žmogaus sielą Plotinas suvokė kaip sudarytą iš 2 dalių: a) žemesniosios, apimančios visas su jūslėmis ir kūniškais poreikiais, susijusias funkcijas. Ši sielos dalis taip pat apima ir nuodėmingumą, netobulumą. b) aukštesniosios, nesusietos su kūnu ir tobulos.

Iš pitagorininkų buvo perimta ir sielos nuopolio idėja. Sielos aukštesnioji dalis, susiliedama su žemesniąja ir kūnu, nusideda. Todėl yra būtinas sielos atsivertimas. Aukštesniajai sielos daliai reikia įveikti kūnišką trauką ir atsigręžti į absoliutą. Taip siela turi galimybę pasirinkti tarp dviejų kelių – vieno, vedančio žemyn prie materijos, kito, vedančio aukštyn link tobulybės. Kelionei aukštyn padeda etika, estetika, pažinimas. Pažinimas Plotino buvo suprantamas kaip intuicija, ekstazė. Jis buvo irracionalus. Menas, skirtingai nuo ankstesnių, tarp jų ir platoniškų jo sampratų, tampa idėjų atskleidimu, jų tapimu tikrove. Kadangi kūryba yra tobuliausia dieviškos esybės savybė, tai ir menininko kūryba yra Dievo atspindys ir būdas tapti panašiu į jį. Etinėje sferoje aukščiausiomis dorybėmis tampa tos, kurios sielą daro panašią į Dievą. Taip pat svarbios yra ir apsivalymo (katarsis) dorybės, kurių pagalba siela apsivalo. Tik po jų seka pilietinės ir individualios dorybės.

Neoplatonizmas išsiplėtė trijose mokyklos: 1) Aleksandrijos–Romos, kurią įkūrė pats Plotinas. Žymiausias atstovas buvo Porfirijus, siekęs Plotino mokymui suteikti daugiau racionalaus aiškumo; 2) Sirijos mokykla buvo įkurta Porfirijaus mokinio Jamblichio, kuris toliau plėtojo emanacijos teoriją ir pačią doktriną priartino prie misticizmo; 3) Atėnų mokyklą atstovauja Proklas. Neoplatonizmas turėjo įtakos ne tik Viduramžiais (Origenui, Nikolajui Kuziečiui, Eriugenai), tačiau ir Renesanse ar vėlesniais laikais.

VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA

Viduramžių filosofija skirstoma:

Ankstyvasis viduramžių filosofijos laikotarpis (iki V a.)

Vidurinysis viduramžių filosofijos laikotarpis (Va. - XII a.)

Vėlyvasis viduramžių filosofijos laikotarpis (XII a. - XIV a.)

V. ANKSTYVOJI VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA (iki V a.)

Antikinės filosofijos pabaigoje kartu su krikščionybės plitimu atsiranda ir nauja krikščioniška filosofija, kuri, nors istoriškai dar priklauso Antikos laikotarpiui, tačiau pagal savo problematiką yra artimesnė Viduramžių filosofijai. Ji formuojasi ant Šv. Rašto tiesų ir Antikinės filosofijos pagrindo. Be Kristaus mokymo, krikščioniškoji filosofija perėmė iš: platonizmo – idealistines pažiūras (Šv. Augustinas sekė neoplatonizmu); aristotelizmo – Dievo kaip prima causa samprata, kosmologinę pasaulio sandarą (T Akvinietis buvo aristotelizmo šalininkas); stoicizmo – idėją, kad materialiam pasaulyje veikia dvasia; kinikų – abejingumą laikinybei. Akivaizdu, kad krikščionių filosofija perėmė tik jai tinkamas mintis, kurios neprieštaravo apreiškimo tiesoms.

Krikščioniškos filosofijos formavimosi pradžioje galima išskirti keletą esminių jos krypčių: patristika – Bažnyčios tėvų mokymas.; ir scholastika – krikščioniškos filosofijos plėtojimas ir studijos su ypatingu dėmesiu logikai, Šv. Rašto egzegezei.

Patristika pagal uždavinius skirstoma į: apologetinę (ginanti krikščioniškas tiesas nuo pagonių ir eretikų) ir sistemine (sisteminanti krikščioniškas tiesas į vientisą doktriną).

Geografiškai patristika skirstoma į Rytų ir Vakarų. Rytų patristikos centras pirmiausia buvo Aleksandrija. Rytų patristai rašė graikiškai. Vakarų patristikos centras buvo Roma ir raštai buvo rašomi lotyniškai.

Krikščioniškos sistemos raida patristikos periodu perėjo 4 etapus: 1) gnosticizmas – bandymas pažinimą sutapatinti su krikščionišku tikėjimu. Gnosticizmas buvo nekrikščioniškos kilmės ir tik iš dalies derėjo su krikščioniškomis tiesomis; 2) Aleksandrijos Tėvai – Origenas; 3) Kapadokijos Tėvai – Grigalius Nisietis; Šv. Augustinas.

Apologetai atskirų, savarankiškų sistemų nesukūrė.

GNOSTIKAI. Ši kryptis suklestėjo II a., tačiau ir vėliau reiškėsi įvairiais pavidalais. Gnosticizmas yra kilęs iš rytietiško misticizmo ir buvo bandymas jį pritaikyti krikščionybei. Buvo bandoma sujungti rytietiško mistinio pažinimo koncepciją ir krikščionišką tikėjimą kartu apimant ir filosofines sąvokas. Žymiausi gnosticizmo atstovai buvo Saturninas iš Antiochijos, Basilodas Siras, Valentinus Egiptietis, Bardesanas Siras. Deja, pagrindiniai gnostikų raštai yra žuvę.

Bendra gnosticizmui yra materijos ir dvasios dualumo propagavimas. Materija ir dvasia buvo suprantamos kaip du būties kraštutiniai, ryšio tarp kurių nustatymas ir buvo vienas iš gnosticizmo dėmesio centrų. Tarpinę grandį tarp materijos ir dvasios užėmė dieviškieji asmenys. Gnostikai sudarinėjo įvairias eonų – kosminių galių (aion – amžinybė) sistemas. Pagal vieną tokią sistemą, egzistuoja 7 pusiau geros ir pusiau demoniškos dvasios (kosminės galios), kurios kuria pasaulį: Kūrėjas, Motina, Tėvas (nepažinus ir neįvardijamas) ir kt. Kai kurie eonai buvo grynos abstrakcijos, tokios kaip: logos, tiesa, gyvenimas ir kt.

Pagal gnostikus, pasaulyje vyksta dviejų priešiškų jėgų kova: šviesos ir tamsos (gėris ir blogis) – tai buvo perimta iš zoroastrizmo religijos. Ši mintis buvo sujungta su materijos – dvasios dualizmo koncepcija ir taip atsirado teiginiai, kad materijos pasaulis, skirtingai nuo dvasios pasaulio, yra sukurtas blogio jėgų. Materialus pasaulis yra nupuolusio eono kūrinys. Materija tampa blogio išikūnijimu. Kristus, gnostikų manymu, buvo vienas iš svarbiausių eonų, išvaduojančiu pasaulį nuo blogio, t.y. sudvasinančiu pasaulį. Kai kurie gnostikai buvo linkę nepripažinti Kristui materialaus kūno, teigdami, kad tai tik iliuzija. Jie atmetė ir mokymą apie pomirtinį kūnų prisikėlimą. Remiantis materijos – dvasios dualizmu, visi žmonės buvo skirstomi į tuos, kuriuose vyrauja materialus pradas ir tuos, kuriuose vyrauja dvasinis. Iš tokio žmonių skirstymo kilo ir dar sudėtingesnis skirstymas į tuos, kurie turi tik kūną, tuos, kurie, be to, turi dar ir sielą, ir galiausiai – turinčius dar ir dvasią. Šiai kategorijai žmonių priklausė ir patys gnostikai. Pagrindinis jų tikslas yra tikėjimo pakeitimas pažinimu. Pažinimas buvo suprantamas ir kaip Šv.Rašto egzegezė, interpretuojant jį alegoriškai ir simboliškai. Natūralu, kad dėl savo mistiškumo ir ezoteriškumo gnostikų mokymai susilaukė griežtos krikščioniškų apologetų kritikos. Iš gnosticizmo yra kilę daugelis įvairių erezijų: Markiono, Hermogeno, Manio (manicheizmas).

RYTŲ APOLOGETAI. Apologetai buvo pirmieji, kurie bandė ne tik apginti krikščionišką mokymą nuo erezijų ir pagonybės, bet kartu, remdamiesi Evangelija aiškinti filosofinius klausimus, todėl natūralu, kad jie buvo puikiai susipažinę su filosofija. Apologetai tarpusavyje skyrėsi daugeliu aspektu, (vieni buvo pro, kiti anti helenistai, vieni rėmėsi graikų filosofija, kiti – ne, ir t.t. tačiau visiems jiems būdingas krikščioniškų tiesų gynimas. Žymiausi Rytų apologetai buvo Justinas Kankinys (apie 106–apie 166) kilęs iš Palestinos. Jis anksti susipažino su filosofija, ypač su stoikais

ir neoplatonizmus, ir Irenėjas (apie 130–apie 202) buvo Liono vyskupu ir filosofu; Atenagoras, Teofilas iš Antiochoijos ir kt.

Pagrindinės apologetų nagrinėjamos temos buvo Dievas ir siela. Dievo temoje buvo nagrinėjamos jo vienumo, santykio su pasauliu, jo pažinimo problemos. Viena esminių problemų buvo Dievo vienumo įrodymas. Šis įrodymas buvo nagrinėjamas remiantis Dievo sąvoka ir teigiant, kad absoliučiai tobulų esybių negali būti daugiau. Dievo monizmas buvo įrodinėjamas ir remiantis pasaulio sandara, kuri esanti vieninga ir nurodo vieną kūrėją. Kristų apologetai aiškino kaip dieviškąjį logos.

Apibrėždami Dievo ir pasaulio santykį, apologetai nagrinėjo, ar pasaulis sukurtas ex nihilo, ar iš pirminės materijos (Justinas pripažino tokios materijos egzistavimą).

Kalbėdami apie Dievo pažinimą, apologetai buvo artimi skeptikams. Jie teigė, kad Dievą mes galime pažinti ne tiesiogiai, bet iš jo darbų. Dievo pažinimas esti apribotas, nes žmogus nesugeba suvokti Dievo pilnai.

Sielos tematikoje buvo nagrinėjamos jos nemirtingumo, prigimties (ar siela yra dieviškos prigimties), santykio su kūnu problemos. Čia, kaip ir Dievo klausimu, nebuvo vieningos nuomonės. Tokie apologetai kaip Tatianas, Justinas sielą net laikė mirtinga. Dėl sielos kilmės vieni teigė, kad sielos egzistuoja per amžius (traducionistai), kiti – kad sukuriamos žmogui gimstant (kreacionistai). Sielos dieviškumas buvo pripažįstamas daugelio apologetų. Kai kurie iš jų teigė, kad siela siejasi su dieviška dvasia, kuri ją ir padaro dieviška. Kiti tokį požiūrį atmetė. Irenėjas, pavyzdžiui, teigė, kad siela nėra dieviška, o tik Dievo atvaizdas. Daugelis apologetų teigė, kad siela yra kūniška, nors ir teigė sielos nematerialumo koncepciją. Buvo ir tokių apologetų, kurie perėmė kūno kaip sielos kalėjimo pažiūrą.

Krikščioniškoje apologetų pasaulio ir sielos metafizikoje galima išskirti keletą esminių tezių: pasaulis yra sukurtas Dievo, tačiau nėra dieviškos prigimties; siela yra nemirtinga, tačiau ji nėra dieviška, ji turi pradžia, tačiau neturi pabaigos (yra nemirtinga).

Taigi pagrindinis apologetų nuopelnas buvo ne tik krikščioniškų tiesų gynimas, bet ir antikinės filosofijos pritaikymas krikščionybės teologijos naudai.

ORIGENAS (185–254) gimė Aleksandrijoje, krikščionių šeimoje. Mokėsi pas Klemensą Aleksandrietį ir Amonijų Saką. Nuo 18 metų mokėsi katechetinėje mokykloje, kuriai vėliau ir pats vadovavo. Aleksandrijoje buvo apkaltintas erezija ir priverstas iš jos išvykti į Cezarėją. Jis buvo pirmasis krikščionybės tikėjimo sistemintojas, rėmėsis graikų filosofija. Jis bandė apibūdinti krikščionybės tiesas graikų filosofijos sąvokomis. Jam įtaką darė pirmiausiai Platonas, o taip pat ir Filonas, Amonijas Sakas. Iš krikščioniškos pusės jis rėmėsi įvairių apologetų darbais, Klemensu

Aleksandriečiu. Pagrindinis Origeno veikalas vadinosi „Apie pradus“, kuriame buvo bandyta susisteminti tikėjimo tiesas. Taip pat yra žinomas ir apologetinis veikalas „Prieš Celsą“.

Savo pažiūrose Origenas bandė susieti graikišką logos su apreiškimo tiesomis. Pagal jį, krikščioniškos tiesos neprieštarauja graikų mąstymui. Vieną pagrindinių krikščioniškų klausimų dievo– žmogaus samplaiką Kristaus asmenyje, Origenas siejo su logosu. Kristus buvo suprantamas kaip logos – tarpinikas tarp Dievo Tėvo ir žmogaus (pasaulio). Dievas, Origeno buvo suprantamas, kaip esantis anapus, abstraktus, aukštesnis už visa tai, kas pažįstama. Jis nėra tiesiogiai pažinus. Apie Dievą galima teigti tik tai, kad jis nėra tuo arba anuo (via negativa). Jis nėra materialus, baigtinis ar kintantis. Dievas yra begalinis, nematerialus, o be to, jis yra meilė ir gėris. Kristus (logos) čia užima tarpinę grandį tarp Dievo ir pasaulio. Kristus yra Dievas ir kartu tikrasis pasaulio kūrėjas bei išganytojas. Visas pasaulis yra kilęs iš Dievo (logos), įskaitant ir materija (čia Origenas prieštaravo gnostikams). Kaip Dievo kūrinys pasaulis yra sukurtas ex nihilo. Kadangi pasaulis sukurtas amžinybėje, tai jis neturi pradžios. Pasaulis yra amžinas. Čia Origenas skyrė pasaulį ir jo apraiškas, kurios nėra amžinos. Kartu su materialiuoju pasauliu Dievas sukūrė ir dvasias, kurios yra nemirtingos ir amžinos, lygios savo prigimtimi. Dvasioms yra būdinga preegzistencija. Ypatingas jų bruožas yra valios laisvė. Dėl valios laisvės dvasios gali rinktis, ar tarnauti Dievui, ar nuo jo nutolti. Taip dėl valios laisvės atsiranda gėris ir blogis. Žmonės dėl valios laisvės nusizengė ir tapo blogi, todėl buvo susieti su materija – kūnas tapo sielų kalėjimu. Kad žmonių blogis būtų įveiktas, reikia juos gražinti prie Dievo. Per Kristų (logos) visos dvasios bus išganytos. Žmogaus sugrįžimo kelias prie Dievo eina per Kristaus pažinimą. Pažinimas, pagal Origeną, glūdi krikščionybės mokyme. Kartu Origenas teigė ir apokatastazę – visko grįžimą į pirminį šaltinį (Dievą).

Iš krikščionių ortodoksų pusės Origenas susilaukė griežtos kritikos dėl: pasaulio amžinumo; sielų preegzistencijos; dvasių lygybės; žmonių nuopolio aiškinimo; kūno, kaip sielos kalėjimo sampratą. 399 m. Romoje Origeno pažiūros buvo pasmerktos, tai buvo patvirtinta V Bažnyčios susirinkime.

GRIGALIUS NISIETIS. Vienas svarbiausių Kapadokijos Tėvų buvo Grigalius Nisietis (325–394). Jis gimė Kapadokijoje, Cezarėjoje. Buvo retorikos mokytojas, vėliau atsidėjo religinei veiklai, tapo Nisos vyskupu. Užsiėmė krikščionybės apologija nuo erezijų (ypač arianizmo). Parašė veikalus „Oratio catechetica magna“, „Mozės gyvenimas“. Svarbiausias Nisiečio pirmtakas buvo Origenas, o per jį ir Platonas.

Grigaliaus Nisiečio filosofijoje pasikeičia požiūris į proto ir tikėjimo santykį. Pagrindinis proto dėmesys buvo skiriamas ne tikėjimo tiesų įrodomumui, o nustatytos dogmos eksplikacijai. Krikščioniškos tiesos buvo suprantamos kaip nereikalaujančios įrodymo, nes jos yra apreikštos. Todėl pagrindinis proto uždavinys yra ne įrodyti, o aiškinti ir interpretuoti. Tačiau sekdamas

Origenu, Grigalius Nisietis pripažino ir tikėjimo bei proto sutapimą – krikščioniškos apreiškimo tiesos, pagal jį, gali būti įrodomos ir protu. Protu galima įrodyti: Dievo egzistavimą – protingai sutvarkytas pasaulis nurodo į protingą jo kūrėją; vienumą – Dievas nebūtų tobulas, jei jo savybės priklausytų daugeliui dievų. Be to, buvo įrodinėjami ir sielos nemirtingumas, Švč. Trejybė. Taigi, proto vaidmuo įrodymuose yra svarbus, tačiau jis savo įrodinėjimuose privalo remtis akivaizdžiai teisingomis apreiškimo tiesomis. Be racionalaus pažinimo, Grigalius Nisietis pripažino ir mistinį – pagal jį sieloje (Dievo veidrodyje) galima tiesiogiai išvelgti Dievą ir amžinąsias tiesas.

Platonizmą Grigalius Nisietis pritaikė įrodinėdamas Švč. Trejybės dogmą. Viena Dievo idėja (esmė) apima tris dieviškuosius asmenis, panašiai kaip loginė klasė savo elementus; bendra idėja apvienija atskirus vienetus. Panašiai buvo aiškinamas ir žmogus: Dievas sukūrė žmogų kaip rūšį, kuri amžinai ir aktualiai egzistuoja Dievo prote. Tuo tarpu realiai egzistuoja atskiri žmonės. Siela buvo suprantama kaip paprasta ir nesudėtinė, kurios egzistavimui kūnas nėra būtinas. Kaip ir Origenas, jis pripažino apokatastazę – viskas galiausiai grįžta į Dievą. Originaliausia buvo Grigaliaus Nisiečio kosmologija, kurioje buvo teigiama, kad pasaulio materija nėra reali. Visi materialūs daiktai, pagal jį, susideda iš atskirų kokybių (pvz., žalia, karšta, skausminga). Šios kokybės, savo ruožtu, nėra materialios, ergo ir daiktai nėra materialūs. Taigi pasaulis buvo suvokiamas idealistiškai. Be to, nematerialus kūrėjas negalėjo sukurti materialaus pasaulio, todėl pasaulis yra nematerialus.

TERTULIANAS (apie 160–220 m.) gimė Kartaginoje, Afrikoje, pagonių šeimoje. Buvo teisininkas, kas įtakojo ir jo filosofiją. Tapo krikščionimi, tačiau vėliau perėjo į montanistų sektą (teigė asketizmą ir misticizmą, ragino grįžti prie pirmųjų krikščionių gyvenimo būdo ir laukti Dievo karalystės atėjimo į žemę). Jį įtakojo stoicizmas, tačiau buvo priešiškas Platono idealizmui.

Skirtingai nuo Origeno ir Grigaliaus Nisiečio, Tertulianas atmetė bandymus sieti protą ir apreiškimo tiesas, nes Švento Rašto tiesa pranoksta protą. Pavyzdžiui, tokios tiesos kaip mirusiųjų prisikėlimas yra nesuvokiamos protu. Be to, protinis pažinimas nėra reikalingas, nes visa tiesa glūdi Biblijoje. Kartu protinis pažinimas skatina ir proto paklydimus, nes atsiranda begalės klaidingu ir klaidinančių mokslų. Evangelija tiesiai nurodo į Dievą, ir todėl nėra reikalo ieškoti jo pasitelkiant įvairius filosofinius raštus. Taip buvo nužymėta riba tarp filosofijos ir religijos. Neigiamas požiūris į mokslą, protą Tertulianą atvedė ir prie neigiamo požiūrio į žmogaus prigimtį, kuriai yra būdingas tik jusliškumas ir kūniškumas. Visas žmogaus gerumas kyla ne iš jo paties, o yra Dievo dovana. Taigi, žmogus yra materialus, niekinga būtybė, turinti materialią (kūnišką) sielą. Tačiau kūniškas yra ir Dievas kaip dvasia. „Kas nuneigs, kad Dievas yra kūnas, jeigu jis yra dvasia? Juk dvasia sui generis yra kūnas“.

Apibendrinant Tertuliano krikščionybės sampratą, galima išskirti keletą aspektų: a) religijos ir pasaulietiskumo priešpriešą; b) materialistinį krikščionybės pagrindimą; c) Dievo išaukštinimą per žmogaus nužeminimą.

Akivaizdu, kad Tertuliano mokymas nebuvo visiškai priimtinas krikščionybei, todėl iš esmės jis buvo atmestas, netiesiogiai perimant tik atskiras idėjas, kurios vėliau reikėsi Gassendi, Pascalio ir kt. filosofijose.

AURELIJUS AUGUSTINAS (354–430) gimė Numidijoje, Tagastės mieste. Jo motina buvo krikščionė (Šv. Monika), o tėvas – pagonis. Jis dirbo retorikos mokytoju Tagastėje, Kartaginoje, Romoje, Milane. Iš Cicerono darbų susižavėjo filosofija. Jaunystėje priklausė manichėjų sektai, skelbusiai gėrio ir blogio priešybių kovą. Vėliau nuo jų atsimetė ir 387 m. pasikrikštijo krikščioniu, įtakotas vyskupo Ambrozijaus. Dirbo kunigu Afrikoje, nuo 395 m. tapo Hipono vyskupu. Aktyviai kovojo prieš įvairias erezijas. Yra palikęs daug raštų, iš kurių svarbesni yra „De vita beata“, „Soliloquia“, „De civitate Dei“, „Confessiones“. Šiuose darbuose yra nagrinėjami įvairūs teologiniai ir filosofiniai klausimai, kuriuose dažnai jaučiama neoplatonizmo įtaka.

Pažinimo teorija. Iš helenistinės eudaimonizmo tradicijos Augustinas perėmė pažiūras, jog laimė yra žmogaus gyvenimo tikslas, kurį pasiekti padeda filosofija. Tačiau pati laimė yra suteikiama Dievo. Laimė nėra pasiekama be pažinimo, kuris pirmiausiai yra Dievo ir sielos pažinimas. Gamtos, pasaulio pažinimas yra tuščias ir nereikalingas. Nors juslinio pažinimo, kaip visiškai klaidingo (tik klaidinančio), Augustinas neatmetė, tačiau juo per daug ir nepasiklioė. Svarbiausia buvo rasti tokį pažinimo būdą, kuris nebūtų klaidinantis. Čia jis nustato, kad teiginiai apie daiktus yra klaidingi, tuo tarpu teiginiai apie jų reiškinius nėra klaidingi. Savęs pažinime Augustinas atsiremia į artimą tezę dekartiškajam „cogito ergo sum“. „Tu, kuris nori save pažinti, ar žinai, kad egzistuoji? Žinau. O iš kur žinai? Nežinau. Ar žinai, kad judi? Nežinau. Ar žinai, kad mąstai? Žinau.“ Taigi, egzistencija yra konstatuojama per mąstymą. Artimas Dekartui yra ir augustiniškas abejojimas: „Žmonės abejojo, ar ugnis yra gyvybės šaltinis, bet kas gi gali suabejoti, kad prisimena, kad supranta, kad nori, kad mąsto, kad žino, kad sprendžia? Net jeigu abejotų, vis tiek gyvena; jeigu abejoja, prisimena, kodėl abejoja; jeigu abejoja, supranta, jog abejoja; jeigu abejoja, tai nori pasitikrinti; jeigu abejoja, tai mąsto; jeigu abejoja, tai žino, kad nežino; jeigu abejoja, tai mano, jog nereikia teigti.“ Augustinui būdingas subjektyvistinis pažinimo traktavimas, kuris keičia objektyvų ir universalų platoniską požiūrį į pažinimą. Tačiau, neskaitant tokio požiūrio į pažinimą pasikeitimo, platonizmas akivaizdžiai reiškiasi augustiniškoje pažinimo teorijoje. Protas geriau nei daiktus ar jų reiškinius, pažįsta amžinąsias tiesas (idėjas), kurios yra objektyviai galiojančios. Protui pirmiausia yra būdingas pasyvus bendrybių, o ne atskirybių pažinimas. Amžinosios tiesos ir yra tos objektyviai galiojančios bendrybės, kurias protas tiesiogiai, pasyviai

prima. Platoniškasis materijos–idėjos pasaulio dualizmas aptinkamas ir pas Augustiną, tik čia Dievas užima idėjų pasaulio vietą. Būtent Dievas ir suteikia žmogui amžinųjų tiesų pažinimą, apšviesdamas žmogaus sielą (iluminizmas). Protas šias tiesas pažįsta ne protaudamas dialektiškai, bet išvelgdamas intuityviai. Taigi apšvietimas, ergo pažinimas yra Dievo malonės raiška.

Dievas Augustinui tampa centriniu filosofavimo objektu. Dievas yra viršesnis už pasaulį (kūrinį), jis yra aukščiausia būtis, nes jis nuo nieko nepriklauso, visa kita egzistuoja tik dėl Dievo, kuris yra visko, bet kurios būties priežastis. Viskas absoliučiai priklauso nuo Dievo. Sukūręs pasaulį, Dievas dalyvauja jame (creatio continua). Dievo kuriamoji jėga reiškiasi kūrinuose. Dievas tvarko pasaulį net ir smulkiausiuose dalykuose. Jis yra ir svarbiausias pažinimo objektas, tikslas ir priežastis. Žmogus be Dievo pagalbos nesugebėtų pažinti amžinųjų tiesų. Dievas yra ir aukščiausias gėris bei bet kokio gėrio priežastis. „Ko verti yra visokie gėriai, šis gėris ir anas gėris? Atsikratyk šiuo ir anuo, žvelk, jei gali, į patį gėrį, ir tada pamatysi Dievą, kuris yra gėris ne kito gėrio dėka, o yra visų gėrių gėris.“ Dievo siekimas, siekimas susiliesti su juo glūdi kiekvieno žmogaus prigimtyje, ir tik tai gali teikti laimę žmogui. Gėris, laimė nėra pasiekiami be Dievo, jie įgyjami tik jo malonės dėka. Blogis atsiranda dėl laisvos valios ir laisvo pasirinkimo, atsimitimo nuo Dievo, manant, kad kūrinys gali būti be kūrėjo. Blogis yra suvokiamas kaip gėrio stygius. Jis kyla iš žmogaus, tuo tarpu gėris kyla iš Dievo, kuris yra jo malonės dalykas ir toli gražu suteikiamas ne kiekvienam. Pagal malonės suteikimą ir atsiranda dvi kategorijos žmonių – gavusių ją iš Dievo ir – ne. Taip atsiranda ir du pasauliai: Civitas Dei ir Civitas terrena.

Siela yra aukštesnė ir tobulesnė už kūną, nes ji yra arčiau Dievo. Ji yra nemirtinga, pažindama amžinas tiesas, dalyvauja amžinybėje. Jos prigimtis yra visiškai kitokia nei kūno – dvasinė. Sielai nėra būdingos biologinės funkcijos (kaip mąstė kai kurie Antikos filosofai). Jai būdingas mąstymas, valia, atmintis. Sielos pažinimas yra tikras ir neklaidinantis, o kūno – ne. Be to, siela pažįsta tiesiogiai Dievą, o kūnas gali ir trukdyti šiam pažinimui. Natūralu tad, kad reikia rūpintis siela, o ne kūnu. Todėl reikia vengti bet kokio juslinio pasitenkinimo.

Augustinui yra būdingas voliuntarizmas. Valia įgauna pirmumą proto atžvilgiu, kuris yra tik pasyvus informacijos receptorius. Valia yra aktyvus pradas, kuris labiau atspindi žmogaus prigimtį, nei protas. Valia inspiruoja tikėjimą, kurio pagalbą galime pažinti tiesą apie Dievą. Todėl tikėjimas yra svarbus pažinimo veiksnys. Tuo pat metu Augustinas nepriešina tikėjimo ir proto – jie vienas kitą papildo. „Suprask, kad galėtum tikėti, tikėk, kad galėtum suprasti.“ Svarbus komponentas šalia valios ir tikėjimo yra meilė, nes be meilės negalima priartėti prie Dievo bei pasiekti žmogišką laimę. Taigi iracionalūs veiksniai žmogaus santykiyje su Dievu yra ne mažiau svarbūs nei racionalūs.

Pasaulis, lyginant su Dievu, nėra vertas tyrinėti, nes jis yra tik kūrinys. Tačiau kaip Dievo kūrinys jis yra geras. Todėl materija taip pat yra gera (contra gnosticus). Materialus pasaulis egzistuoja realiai laike ir erdvėje, tačiau yra ir idealiai egzistuojantis pasaulis Dieve kaip jo idėja.

Svarbus Augustino nuopelnas yra ir ciklinės laiko sampratos pakeitimas į linijinę, remiantis tuo, kad Kristus galėjo ateiti į pasaulį, numirti ir prisikelti tik vieną kartą. Pats laikas yra suprantamas kaip gryna dabartis, kurioje egzistuoja praeitis – prisiminimų pavidalu ir ateitis – laukimų, numatymų (expectationes) forma.

VI. VIDURINYSIS VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS LAIKOTARPIS (V a. - XII a.)

Poaugustininiu viduramžių laikotarpiu galima išskirti tokias filosofijos kryptis : panteizmas, atstovaujamas Jono Škoto Eriugenos; scholastika su Anzelmu Kentarberiečiu; mistika su Bernardu Kleviečiu; scholastikos ir mistikos sintezė su Hugonu Senviktoriečiu; dialektika su Abelaru ir humanistinė Šartro mokykla.

JONAS ŠKOTAS ERIUGENA (gimęs IX a. pr. Britanijoje) buvo įtakotas neoplatonizmo bei šv. Augustino filosofijos. Dirbo Karolio Plikagalvio rūmuose kaip pirmasis rūmų mokslininkas. Buvo laikomas dideliu mokslo ir teologijos autoritetu. Parašė veikalus „De praedestinatione“, „De divisione naturae“. Eriugena teigė, kad apreiškimo ir proto tiesos viena kitai neprieštarauja, tačiau Šventąjį Raštą reikia traktuoti ne paraidžiui, o alegoriškai. Žinomas Eriugenos posakis: „niekas nepateks į dangų kitaip, kaip per filosofiją“. Taip Dievo koncepcija atitrūksta nuo pažodinės Šventojo Rašto interpretacijos ir tampa filosofškai abstrakti. Dievo esmė ir prigimtis, anot Eriugenos, yra nepažini. Teologija yra suvokiama kaip via negativa. Ji gali nustatyti tik tai, kuomet Dievas nėra. Galima pažinti tik Dievo apraiškas (teofanija), o ne jo prigimtį. Dievas yra anapus bet kokių kategorijų. Neįmanoma teigti, kad Jis yra meilė, gėris, substancija ir t.t. Dievas yra niekas. Mintimis mes negalime suvokti Dievo. Tačiau tuo pat metu jis yra viskas – šaltinis, iš kurio atsiranda pasaulis. Kurdamas pasaulį, Dievas atskleidžia tai, kas jame glūdi potencialiai. Dieviška kūryba yra dieviškas tapsmas. Pasaulio sukūrimas yra būtinas procesas, nes Dieve potencialiai glūdi būties ir gėrio perteklius, kuris turi tapti pasauliu. Pasaulį Eriugena suvokia kaip būtiną Dievo vystymosi stadiją. Pasaulis kyla iš Dievo. Tačiau Dievas tuo pat metu yra pasaulis. Jis yra „visa visame kame“. Eriugenos filosofija yra panteistinė. Emanacijos procesą Eriugena padalina į stadijas:

1. Kuriančioji, bet nesukurta gamta – tapatinama su Dievu Tėvu. Ji yra nenusakoma ir nepažini.
2. Kuriančioji ir sukurta gamta. Gali būti suprantama kaip žmogus.

3. Sukurtoji, bet nekurianti gamta – realus pasaulis.

4. Nesukurta ir nekurianti gamta – Dievas kaip pasaulio pabaiga; pasaulis grįžta į savo pradinį atsiradimo tašką (alfa ir omega).

Eriugena yra dedukcionistas. Bendrybės yra pirmesnės už atskirybes. Jos nėra suvokiamos kaip proto abstrakcijos. Jos yra realios (sąvokos yra realios). Atskiri daiktai yra realūs tiek, kiek yra realios sąvokos.

Apie išorinį pasaulį informaciją mums teikia joslės, kurios Eriugenos yra suvokiamos kaip bendro pobūdžio idėjos. Daiktai dalyvauja idėjose, o idėjos Dieve. Pasaulis tėra tik Dievo apraiška. Pažinimo teorija.

Dievas yra vienintelis pažinimo subjektas, be kurio niekas neegzistuoja. Tuo pat metu Dievas yra nepažinus, pažinios yra tik jo apraiškos. Pažinimas vystosi laipsniškai nuo juslių iki proto, kuris pažįsta Dieve esančias bendrybes.

Predestinacijos teorijoje Eriugena atmetė skirstymą į nuodėminguosius ir išrinktuosius, kadangi Dievas yra vienas, jis negali būti priešingų dalykų priežastis. Predestinacija yra išankstinis dieviškasis žinojimas, o žinoti galima tik tai, kas yra. Nuodėmės, kurios dar nėra, žinoti negalima. Eriugenos doktrina buvo Katalikų Bažnyčios pasmerkta.

ANZELMAS KENTERBERIETIS (1033-1109) gimė Aostoje, Pjemonte. Jaunystę praleido Prancūzijoje. Buvo vienuolis. Kovojo su Anglijos karaliumi dėl Bažnyčios teisių. Parašė veikalus: „Monologium“, „Proslogion“, „Dialogus de grammatico“, „De verite“. Nuo 1093 m. vadovavo Kenterberio katedrai. Anzelmas sekė šv. Augustino idėjomis.

Aiškindamas tikėjimo ir proto santykį, Anzelmas teigė, kad „krikščionis privalo tikėjimu pasiekti supratimą, o ne supratimu – tikėjimą“, „ trokštu suprasti dieviškąją tiesą, kurią tiki ir myli mano širdis; noriu suprasti ne tam, kad tikėčiau, o tikiu, kad suprasčiau“. Tiesos pažinimui reikalingas tiek tikėjimas, tiek ir protas. Protas yra aukščiau už aklą tikėjimą. Tačiau, kita vertus, tikėjimas pranoksta supratimą. Protas negali tikrinti tikėjimo tiesų, jo uždavinys yra jas paaiškinti ir pagrįsti. Filosofija tarnauja teologijos tiesoms.

Anzelmas yra dialektikas. Dievą ir pasaulį jis suvokia racionaliai. Dievo esmė atitinka logikos dėsnius. Dievas yra logiškas.

Tiesa yra ne tik bendroji proto sąvoka. Ji egzistuoja ir realiai. Realiai egzistuoja ne tik atskirybės, bet ir bendrybės. Tokia pozicija, kaip ir Jono Škoto Eriugenos, yra vadinama *realizmu*. Panašiai yra ir su kitomis bendrybėmis, pvz., gėris, grožis, meilė (objektai yra gražūs, nes juose glūdi grožis pats savaime).

Anzelmo Dievo buvimo įrodymai:

jei daiktams yra būdinga tam tikra savybė, kuri priklauso nuo kokio nors kito daikto, tai būtinai turi egzistuoti ir tas kitas daiktas. Geros savybės egzistuoja, tik jei egzistuoja ir besąlygiškas gėris. Toks gėris yra Dievas. Panašiai yra ir su tobulumu. Būtybės yra daugiau ar mažiau tobulos, tačiau tuo pat metu turi būti grynasis tobulumas – Dievas.

antrasis įrodymas remiasi Dievo sąvoka, atmetant pasaulį. Jei turime tobuliausios būtybės sąvoką, tai ji (būtybė) egzistuoja mūsų mintyse. „Tačiau kyla klausimas: ar ji egzistuoja tik mūsų mintyse, ar ir tikrovėje? Jeigu tobuliausia esybė egzistuoja tikrovėje, tai jai yra būdinga savybė, kurios neturėtų tik mūsų prote egzistuojanti tobuliausia esybė, būtent – ji neturėtų savybės egzistuoti tikrovėje; taigi turėdama šią savybę, ji yra tobulesnė“ (Tatarkiewitz psl. 256). Taigi, Dievas, kaip tobuliausia būtybė, turi egzistuoti realiai. Šis įrodymas vadinamas ontologiniu Dievo buvimo įrodymu.

Anzelmas suformulavo *fides quaerens intellectum principu* paremtą viduramžių filosofijos metodą, taip pat buvo viduramžių metafizikos pradininkas.

Anzelmo idėjos susilaukė daugiau pasekėjų tik XIII a.

ŠV.BERNARDAS (1091-1153) jaunystėje tapo cistersu. Buvo Klervo vienuolyno abatas. Garsus savo laikmečio pamokslininkas, aršus erezijų priešininkas. Parašė veikalus: „De grabitus humilitatis et superbiae“, „De diligendi Deo“, „De gratia et libero arbitrio“, „De consideratione“.

Šv.Bernardas buvo viduramžių misticizmo kūrėjas (vienintelis tiesos pažinimo kelias – bendravimas su Dievu). Jis, kaip mistikas, rėmėsi religiniais šaltiniais, pvz., Šv.Jono ar Šv.Pauliaus raštais, o ne filosofiniais veikalais. Mistikos praktiką glaudžiai siejo su teorija: ir praktikavo mistiką, ir skelbė misticizmą.

Bernardas teigė, jog pasaulio pažinime reikalingas ne protas, o Dievo pagalba ir malonė, kurią pelnome nuolankumu ir meile. Meilė, anot Bernardo, būna keturių laipsnių. Nuolankumas – dvylikos pakopų, kurių grupės:

1. savojo skurdo pažinimas – *nuolankumas*,

2. supratimas apie artimųjų skurdą – *užuojauta*,

3. širdies apvalymas – kančia dėl savo ir svetimo skurdo. Taip įgyjama galia žvelgti į dieviškuosius dalykus – *kontempliacija*. Kontempliatyvaus pažinimo viršūnė – ekstazė – nustebinta Dievo didybės, siela pamiršta save, ištrūksta iš kūno ir panyra į Dievą.

Bernardas teigė, jog Dievo ir kūrinio dualizmas – siela ekstazėje supanašėja su Dievu, tačiau nesusilieja su Juo. Dievas ir žmogus – skirtingų prigimčių, todėl prigimtinis būdu tiesiogiai Dievo pažinti neįmanoma – tam reikia Jo malonės. Mistinis pažinimas – tai susiliejimas su Dievu.

Mistika priešpriešina save scholastikai. Pagrindiniai skirtumai:

1. mistika remiasi intuicija ir kontempliacija. Scholastika – samprotavimu.

2. mistikų teigimu, tiesa pasiekama jausmu ir afektu, o ne protu; individualiu ir asmenišku būdu, o ne pagal taisykles.

Bernardas buvo mokslo priešininkas. Jo įsitikinimu, proto pagalba įgytas pažinimas – žemesnis. Be to, mokslas – grynai racionalus, autonomiškas ir pats sau tikslas, o tai esą „gėdingas smalsumas“. Tačiau Bernardas vertino siekiančius pažinti, ugdyti kitus ar save.

HUGONAS SENVIKTORIETIS (1098-1141) gimė Saksonijoje. 22 metų tapo magistru. Vėliau – mokyklos vadovu. Tarp to meto mokslininkų buvo garsus savo universalumu – gabus tiek pasaulietiniams mokslams, tiek spekuliacijoms bei mistikai. Veikalai: „Didascalion“, „Epitome sacramentis christianae fidei“, pseudodionisijo „Dangiškosios hierarchijos“ vertimas.

Hugonas sujungė Anzelmo ir Bernardo idėjas; linko į aristotelizmą. Buvo racionalaus mokslo šalininkas su šūkiu „mokykis visko, paskui pamatysi, jog neišmokai nieko nereikalinga“. Mokslą Hugonas skirstė į: teorinį – tiesos ieškantį (teologija, matematika ir fizika), praktinį – besivadovaujantį papročiais (tikroji etika, ekonomika ir politika), mechaniką – nukreiptą į veiklą (apima „nelaisvuosius menus“ – audimas, armatūra, žemdirbystė, renginių organizavimas, ir pan.), loginį – mokantį kalbėti ir diskutuoti (įrodymo teorija, retorika ir dialektika).

Hugono nuomone, mokslo pagrindas yra empirinis – pažinimas remiasi patyrimu. Tačiau mokslas ne tik kaupia patyrimą. Vidinis patyrimas Hugonui tikresnis už išorinį.

Hugonui teologija atrodė svarbesnė už pasaulietinius mokslus. Mistinis pažinimas – aukščiau racionaliojo. Pažinimas arba tarnauja žemiškajam gyvenimui (scientia), arba padeda supanašėti su Dievu (intelligentia). Būčiai pažinti, anot Hugono, yra trys keliai: mąstymas (juslinis ir vaizdinis pažinimas), apmąstymas (sąvokinio pobūdžio) ir kontempliavimas (intuicija). Kontempliavimas skirstomas į mažiausiai šešias pakopas, kurių žemesniosios susiję su vaizduote, o aukščiausiosios yra anapus proto.

Pažinimas vyksta tik suvokiant daiktus kaip esančius. Kadangi dieviškųjų dalykų mes negalime pažinti juslėmis, tiesa turime tikėti. Tikėjimas apima žinias apie dar nesamus – būsimus dalykus. Tikėjimas yra vidury tarp pažinimo ir spėjimo – tikresnis už spėjimą, tačiau mažiau negu pažinimas. Tiesos skiriamos į keturis tipus: dedukuojamos iš proto, protą atitinkančios, protą pranokstančios ir protui prieštaraujančios.

Dievo valiai nereikia ieškoti paaiškinimo ir nereikia jos suprasti. Dievą galima pažinti protu (remdamasis tuo, ką aptinka arba savyje, arba išorėje) ir apreiškimu paremtu tikėjimu (vidinė apšvieta arba pamokymas).

Hugonas jungė scholastiką ir mistiką. Jo dėka mistika paskatino scholastikos raidą. Hugonas tikrumą grindė autorefleksija ir Dievo valios besąlygiškumu.

ABELARAS (1079-1142) gimė Palė mieste. Dėstė dialektiką keliose mokyklose. Garsus savo gyvenimo istorija su literatūrinės bei pedagoginės šlove, Bažnyčios persekiojimais bei dramatiškais nuotykiams. Garsiausi veikalai: „De unitate et trinitate divina“, „Dialektika“, „Theologia christiana“, „Scito te ipsum“, „Historia calamitatum“, „Sic et non“.

Abelaras buvo reto intelekto žmogus. Labai savita buvo jo etika – jis teigė, jog darbų vertę lemia intencija ir įsitikinimas. Teologijoje jis parodė turbūt daugiausia savitumo. Teigė, jog protas gali apsieiti be tikėjimo, tačiau tikėjimas be proto – negali. Tikėjimo tiesas padeda suprasti dialektiką.

Nustatė teologijos metodą, puikiai derino priešpriešinimo ir derinimo metodus.

Abelaras iš pradžių laikėsi kraštutinio nominalizmo pozicijos. Tačiau įsitikinęs, jog bendrosios sąvokos negali būti vien tik garsai (nes garsas irgi yra atskirybė), netrukus šios pozicijos atsisakė. Sekantis jo sprendimas: universalijos nėra balsai, bet žodžiai-garsai, turintys prasmę. Bendra yra ženklo prasmė, o ne pats fizinis ženklas. Tokia pozicija vadinama *sermonizmu*.

Atsakydamas į klausimą, kas atskiruose daiktuose verčia juos įvardinti bendromis sąvokomis, Abelaras atkartoja Aristotelio mintį: „...vienos rūšies atskirybės turi tam tikrą bendrą formą (forma communis), ir šioji yra pamatas, leidžiantis atskirybės pavadinti bendru pavadinimu. /.../Universalijų funkcija esanti būti sakinių tariniais; tiesiogiai jos neturinčios jokio objektinio atitiktens, tačiau netiesiogiai jas atitinka tai, kas yra sakinio veiksnys, ir kam jos tarnauja kaip tariniai“ (Tatarkiewitz psl. 271).

Abelaras šiuos sprendimus papildė dar ir psichologiniais. Bendrosios sąvokos yra įgyjamos. Daiktų vaizdai, gaunami per jusles ir vaizduotę, yra tik sąvokinio pažinimo medžiaga pažinimo procese. Abstrahavimo būdu protas iš tų vaizdų išgautais dėmenimis kuria bendrus vaizdinius.

ŠARTRO MOKYKLA. Nuo 990 m. išauga Šartro mokyklos reikšmė filosofijoje. Tuo metu jai pradeda vadovauti Fulbertas. Mokykla tampa mokslų tyrinėjimo centru. Žymesni atstovai yra Bernardas Šartrietis, Gilbertas Porietis, Vilhelmas Konšietis, Jonas Solsberietis, kt. Mokykloje buvo studijuojama Platono filosofija (pagrindė veikalas „Timajas“). Platonizmas buvo naudojamas Šventojo Rašto aiškinimui arba interpretavimui. Buvo išversti Aristotelio logikos raštai. Iš Aristotelio jie perėmė indukcionizmą. Šartro mokykloje klestėjo humanizmas bei gamtos mokslai. Fizikoje buvo sekama Demokrito atomizmu. Tiriama astronomija, medicina, studijuojama istorija. Šartro mokykla gali būti laikoma pirmųjų universitetų prototipu.

VII. VĒLYVIEJI VIDURAMŽIAI

Šiuo laikotarpiu įsikuria pirmieji universitetai: Paryžiaus, Oksfordo, kt. Filosofija tampa pirmine ir pagrindine specialybe. Vienuolių ordinai dažnai įsitraukdavo į universitetų veiklą.

Be žymių Antikos ir Viduramžių filosofų (Platono ar Šv. Augustino) buvo iš naujo atrastas Aristotelis – veikalai atgauti ir išversti iš arabų kalbos. Buvo susidomėta ir neoplatonizmu, nagrinėjami Eukleidas, Diogenas Laertietis, Sekstas Empirikas ir kt.

Šiuo laikotarpiu galima išskirti tokius filosofus: Šv. Bonaventura, Roger Bacon, Šv. Tomas Akvinitis ir Jonas Dunsas Škotas.

ŠV. BONAVENTURA (1221-1274). Tikras vardas – Šv. Giovanni Fidanza. Bonaventura buvo pavadintas Šv. Pranciškaus Asižiečio. Kilęs iš Toskanos, Italijoje. 1238 tampa pranciškonu. Vėliau studijuoja Paryžiuje, kur nuo 1248 dėsto. Vėliau tampa vyskupu ir kardinolu. Buvo pažįstamas su Tomu Akvinniečiu, tačiau skirtingai aristotelizmo, pats propagavo augustinizmą ir platonizmą. Parašė veikalus: „Commentarii in quatuor libros Sententiarum Petri Lombardi“, „Itinerarium mentis in Deum“, „Breviloquium“, „Soliloquium“.

Šv. Bonaventuros epistemologija buvo sudaryta apjungiant Aristotelį su Šv. Augustinu, mistiką su racionalizmu. Pažinimo raidą jis suprato empiriškai. Pažinimas prasideda objektų stebėjimu, gautą informaciją protas abstrahuoja, pereidamas nuo juslinės informacijos prie sąvokų, kol galiausiai pasiekia bendrąsias tiesas. Protas pažinime tiesą nuo netiesos atskiria naudodamasis įgimta natūralia sprendimo galia. Dėka šios galios protas pažįsta bendriausias amžinąsias tiesas, ir tik dėka šio pažinimo jis gali pažinti ir atskiras tiesas.“ Atskiras tiesas pažįstame, pažinę jų „amžinuosius principus“ (Tatarkiewicz, psl. 302). Visas pažinimas įmanomas tik dėl Dievo, kuriame glūdi realių daiktų ir tiesų prototipai. Visas pažinimas įmanomas tik dėl dieviško iluminizmo. Dievo pažinimas yra mistinis, žmogui duotas kaip didžiausia malonė. Dievą pažįstame iš jo veiksmų, jo atvaizdo mūsų sieloje ir tiesiogiai, esant mistinėje būsenoje. Aukščiausia pakopa yra tiesioginis pažinimas. Pažinimas vystosi šiais keliais:

1. per prigimtinių protą;
2. per tikėjimo įkvėptą protą;
3. per Šventojo Rašto pamokymus;
4. per kontempliaciją;
5. per pranašysčių pavyzdžius;
6. per palaimą.

Dievą pažįstame tiesiogiai. Dievo sąvoka randama protaujant, todėl jo buvimas nereikalauja įrodymų. Ne Dievą pažįstame per pasaulį, bet pasaulį – per Dievą. Joks kūrinys negali būti suvokiamas atskirai nuo Dievo. Šv. Bonaventuro teologija yra priešinga *via negativa* teologijai. Teologiją jis suprato kaip praktinį pažinimą. Dievui priskiriant tvarką ir įstatymą bei akcentuojant

žmogišką dorovingumą, teologijoje teisė ir etika tampa ne mažiau svarbios sritys negu spekuliatyvumas.

Kalbėdamas apie materiją, jis išskiria šviesą, kuri pati nėra materija, tačiau yra būdinga kiekvienam kūnui. Tik dėka šviesos kūnai turi individualias formas.

Šv. Bonaventuro filosofijai būdingas priešingų dalykų jungimas: apriorizmas - empirizmas, misticizmas - racionalizmas, ir pan.

ROGER BACON (gimė tarp 1210-1215, mirė 1294) studijavo Oksforde ir Paryžiuje. Jo mokytojas buvo Robertas Grosseteste. Įstojo į pranciškonų ordiną. Jo raštai buvo pasmerkti ir pats sėdėjo kalėjime, kuriame praleido keturiolika metų. Parašė: „Opus maius“, „Opus minus“, „Opus tertium“.

R.Bacon teigė, kad mokslas turi remtis patyrimu. „Yra du pažinimo būdai, kurių vienas remiasi argumentacija, o kitas – patyrimu. Argumentacija veda prie išvadų, verčia jas padaryti, tačiau nesuteikia tikrumo, nepašalina abejonių. Protas nurimsta tik stebėdamas tiesą, o stebėti tiesą galima tik einant patyrimo keliu. Be patyrimo nieko neįmanoma pakankamai pažinti“ (Roger Bacon). Pvz., mes galime žinoti, kad ugnis yra karšta, tačiau tik nusideginę, žinosime, ką iš tikrųjų tai reiškia.

R.Bacon kalba ne tik apie kasdienį patyrimą, bet ir apie eksperimentavimą. Patyrimas buvo siejamas su matematika. Kaip jis teigė: „neįmanoma pažinti šio pasaulio daiktų, neištyrus jų matematiškai“. Astronomija yra matematiška, kaip ir muzika. „Matematiniai įrodymai turi laiduoti grožį, nes jie kreipia protą išganingos tiesos link“. Mokslas jo buvo suvokiamas kaip nesibaigianti pažanga: „tiesos ieškosime iki pasaulio pabaigos, nes žmogaus mintyse nieko nėra tobula“. R.Bacon pats buvo eksperimentatorius, darė daug mokslinių tyrimų. Jis pirmasis kalbėjo apie padidrinimo stiklus, salietros mišinį, kuris sprogsa geležiniame vamzdyje, jį padegus (patrankos), „galima pastatyti laivus, kurie irtųsi be žmonių pagalbos ir plauktų tarsi didžiuliai gyvūnai upėmis ir jūromis, pakludami vienam vairuojančiam žmogui, ir judėdami greičiau nei būdami pilni jį irkluojančių žmonių. Galima taip pat sukonstruoti vežimą, kurio netrauks joks gyvūnas ir kuris judės didžiuliu greičiu“.

Kalbėdamas apie patyrimą, R.Bacon šį suprato ne tik kaip jutiminį (fizikinį), bet ir kaip mistinį (metafizinį). Galima tirti ne tik gamtinius fenomenus, bet ir antgamtinius. „Patyrimas būna dvejopas. Vieną gauname per išorines jusles: šitaip pasitelkę specialiai sukonstruotas priemones, patiriame tai, kas yra ant dangaus, o tiesiog regėjimu – tai, kas yra ant žemės; tai yra žmogiškasis ir filosofinis patyrimas. Tačiau žmogui jo nepakanka, protui yra reikalingas kitoks būdas, štai kodėl šventieji patriarchai bei pranašai, pirmieji atnešę pasauliui mokslą, patyrė vidinį apšvietimą, o ne vien tik paisė juslių“.

Patyrimas buvo suvokiamas kaip tiesioginis pažinimas, todėl patyrimas yra ne tik gamtos, bet ir Dievo stebėjimas. Apreiškimo tiesos yra patiriamos ne jauslėmis, o siela. Be išorinio patyrimo, yra ir vidinis patyrimas, kuris peržengia įgimtas proto galias ir reikalauja dieviškosios apšvietos.

R.Bacon pripažino augustiniską iliuministinę pažinimo teoriją. Jis teigė, jog yra trejopas apšvietimas: įgimtas, vidinis ir proapreiškinis (žydu pranašų, graikų filosofų). Visos tiesos, religinės ar filosofinės, yra atskleidžiamos tik per apreiškimą. Patyrimas įmanomas tik dėl pareiškimo.

Filosofiją R.Bacon aukojo teologijos vardan.

ŠV. TOMAS AKVINIETIS (apie 1225-1274) gimė Neapolio hercogystėje, pilyje netoli Akvino. Buvo kilęs iš Akvino grafų giminės. Įstojo į dominikonų ordiną. Mokėsi pas Albertą Didįjį, dirbo Kelne, Paryžiuje, kuriame dėstė nuo 1252 m. Buvo įtakotas Aristotelio filosofijos, kurią pritaikė krikščionybei. Iš Aristotelio jis perėmė pažinimo, įrodymų, priežastinės reiškinų sąsajos sampratas, akto ir potencijos, formos ir materijos, „aukso vidurio“ sąvokas. Parašė : „Summa prieš pagonis“, „Teologinė summa“, „Aristotelio darbų komentarai“, kt.

Šv. Akvinietis atskiria protą nuo tikėjimo, kurie yra dvi skirtingos sferos. Tačiau yra ir tiesų, kurios yra prieinamos protui ir tikėjimui, pvz., sielos nemirtingumas. Protas pažįsta ne tik fizinį pasaulį, bet ir Dievą. Tačiau tuo pat metu yra tiesos, kurios neprieinamos protiniam pažinimui, pvz., Švč. Trejybės dogma, prigimtinės nuodėmės dogma, pasaulio sukūrimas laike – žmogui prieinamos tik per apreiškimą. Tikėjimo, apreiškimo tiesos yra virš proto galimybių, tačiau tuo pat metu jam neprieštarauja. Tarp apreiškimo ir proto tiesų nėra prieštaravimų (tiesa yra viena) – jos abi kilo iš Dievo. Teologijai skirtos apreiškimo tiesos, filosofijai – proto. Tai iliustruoja bandymą atskirti filosofiją nuo teologijos.

Pagal Šv. Tomą Akvinietį, Dievas, siela, materialūs daiktai nėra tiesiogiai pažįstami žmogaus protui. Protas nepažįsta bendrybių. Pažinimo pradžia yra atskirybės. Atskiri daiktai yra substancijos. Universalijos egzistuoja substancijose, kur yra protu abstrahuojamos. Universalijos yra trijų rūšių:

1. glūdinčios atskiroje substancijoje kaip jos esmė (universale in re) – tiesioginė universalija;
2. protu abstrahuota universalija (universale post rem) – refleksinė. Ši universalija neegzistuoja atskirybėse. Ji egzistuoja tik kaip bendrybė prote.
3. nepriklausančios nuo daiktų universalijos (universale ante rem) – Dievo idėjos.

Atskiri objektai – substancijos – yra sudėtinės. Jie susideda iš esmės ir egzistencijos (essentia et existentia). Atskirų objektų esmė yra tai, kas bendra šių objektų klasei. Iš objektų esmės nekyla jų egzistavimo būtinybė (žmogus neegzistuoja dėl savo esmės). Tik Dievas egzistuoja dėl savo esmės. Dievas yra būtina, nepriklausoma, vientisa būtis. Būtina, nes Dievo egzistencija glūdi

jo esmėje; nepriklausoma, nes jo prigimtis – egzistuoti. Kūrinyje tuo pat metu yra atsitiktinė, priklausoma ir sudėtinė būtis – jo egzistencija neglūdi prigimtyje.

Fizinių substancijų esmė yra sudaryta iš formos ir materijos. Iš formos kyla substancijų vieningumas, iš materijos – jų daugis. Forma ir materija yra būdingos tik materialiam pasauliui. Dvasiniam pasauliui būdinga tik forma. Forma yra aktas, materija yra potencialas. Dievas yra grynasis aktas. Jo kūrinyje – potencialus veiksnys.

Dievo teorija.

Dievo egzistencija nėra nereikalaujanti įrodymo. Tai nėra įgimta žmogui tiesa. Tai nėra ir apriorinė tiesa. Ji nekyla nei iš pačios tiesos, nei iš tobulos būties sąvokų. Jei mes galėtume pažinti Dievo esmę, tai iškart suvoktumėme, kad jis egzistuoja. Dievo buvimo įrodymą reikia pagrįsti patyrimu. Patyrimas yra vienintelis kelias, vedantis prie Dievo. Dievo buvimo įrodymas turi būti aposteriorinis, išvedamas iš jo darbų. Šv. Tomas Akvinietais pateikė penkis Dievo buvimo įrodymus:

1. jei egzistuoja objektų judėjimas, turu būti pirminė šio judėjimo priežastis, kas ir yra Dievas;

2. pojūčiais suvokiamuose dalykuose yra eilė veikiančiųjų priežasčių. Daiktas negali būti savo paties veikiančioji priežastis, būtinai turi būti kokia nors pirminė veikiančioji priežastis, kas yra Dievas;

3. visi objektai yra skirtingo tobulumo laipsnio, todėl turi būti tobuliausia esybė, kas yra Dievas;

4. kadangi daiktai gali būti arba nebūti, tačiau nė vienas iš jų negali būti amžinai. O tai, kas yra – atsiranda ne iš niekur. Vadinasi, būtis yra būtina. Visa, kas yra būtina, arba turi savo būtinumą priežastį, arba ne. Tačiau būtinumą grandinė negali būti begalinė. Pirmoji būtinybė ir yra Dievas.

5. kadangi pasaulis yra sutvarkytas tikslingai, turi būti galutinis tikslas, kas yra Dievas.

Visi šie įrodymai yra „pirminės priežasties“ pobūdžio.

Iki Tomo Akvinietais buvo kilę teologinių diskusijų dėl to: 1. ar galima Dievo savybes pažinti protu, ar jos yra tikėjimo ir apreiškimo dalykas; 2. jei šias savybes galima pažinti protu, tai kaip; 3. kuri savybė yra esmingiausia.

Akvinietais teigė, kad Dievo savybės yra pažįstamos protu, tačiau ne tiesiogiai, o neigimo arba eminencijos būdais (atmetant kūrinių savybes arba jas sureikšminant). Esmingiausia Dievo savybė yra savaimingumas. Neigimo būdu galima teigti, jog Dievas yra vienintelė nepriklausoma būtis. Dievas neturi priežasties, todėl jis yra nekintantis, amžinas, neturi nei pradžios, nei pabaigos. Jis yra vientisa nesudėtinė būtis. Eminencijos būdu galima teigti, jog Dievas yra tobulas, išmintingas, visagalis.

Pasaulio samprata.

Pasaulis kaip Dievo kūrinys yra sukurtas iš nieko. Šv. Tomas atmeta aristotelišką amžinosios materijos egzistavimą. Pasaulis buvo sukurtas tiesiogiai paties Dievo, čia nebuvo jokios emanacijos ar tarpininkų. Jis buvo sukurtas dėl Dievo valios. Jokio būtinumo čia nebuvo. Sukūrimas vyko vadovaujantis Dievo idėjomis. Pasaulis yra idėjų realizavimas. Pasaulis buvo sukurtas laike. Tačiau tai yra tik tikėjimo objektas. Logiškai, pagal Akvinieti, yra tas pats, ar pasaulis turi pradžių laike, ar ne. Dievas, sukūręs pasaulį, ir toliau jame dalyvauja bei jį tvarko. Dievas yra pasaulio tikslas.

Italų filosofas atmeta platoniską kūno, kaip sielos kalėjimo, traktavimo būdą. Kūnas taip pat yra žmogaus dalis. Kūnas ir siela tarpusavy siejasi kaip forma su materija.

Kalbėdamas apie pažinimą, šv. Tomas teigė, jog pažinimas yra receptyvus, protinis pažinimas yra susijęs su jusliniu. Pažinimo procese supanašėja subjektas ir pažinimo objektas, kuris įspaudžia savo atvaizdą į pažinėjo sielą. Pažinimas yra empiriškas. Jokiam žmogui nėra būdingos įgimtos idėjos. Žmogaus pažintinės galios yra juslinės ir protinės. Pažinimas prasideda nuo juslių, proto užduotis yra suvokti. Protas buvo suvokiamas kaip sielos funkcija. Jis yra: aktyvus arba pasyvus. Receptyviai pažįsta pasyvusis protas. Materialūs objektai yra pažįstami protu. Siela yra pažįstama tik netiesiogiai. Tiesiogiai pažįstame tik sielos veiklą.

Kaip ir Aristotelis, šv. Tomas Akviniētis konstatuoja laimę kaip gyvenimo tikslą. Laimė yra Dievo pažinimas, kas yra galutinis žmogaus tikslas.

Šv. Akviniēčio filosofija susilaukė daugybę tiek pasekėjų, tiek kritikų. Šiuolaikinis dominikonų ordinas yra perėmęs jo filosofiją. Susiformavusi neotomizmo kryptis filosofijoje.

JONAS DUNSAS ŠKOTAS (apie 1270-1308) Mokėsi ir mokė Oksforde. Priklausė pranciškonams. Parašė: „Opus parisiense“, „Opus oxoniense“. Rašė Aristotelio raštų komentarus.

Mąstymu buvo artimas šv. Tomui Akviniēčiui. Kaip ir jis manė, kad tikėjimas ir protas turi būti atskirti; kad daugelio tikėjimo tiesų protu įrodyti negalima. Taip pat protu negalima įrodyti Dievo savybių (teisingumo, gailestingumo, pan.), sielos nemirtingumo ar sukūrimo. Tai yra grynios tikėjimo tiesos. Tokiu būdu teologija buvo nebelaikoma mokslu. Daugelis proto galių yra perdėm ribotos tikėjimo apreiškimui paaiškinti.

Skirtingai nuo Tomo Akviniēčio, Jonas Dunsas Škotas akcentavo vidinių išgyvenimų svarbą. Teigė, jog protas gali pažinti ir atskirybes. Pažinimas protu, anot jo, nėra vien tik abstraktus. Ne mažiau svarbus yra ir intuityvus protavimas, kurio pagalba galima nustatyti objekto egzistavimą. Abstraktus protas nekalba apie daiktų egzistavimą ar individualias savybes. Jis pažįsta tik bendrybes.

Atskirybės yra svarbesnės nei bendrybės. Būtis suvokiama kaip atskirybų būtis. Esminė būties ypatybė yra atskirybė. Teigė, kad bendrybės yra realios ir glūdi daiktuose, pvz., gėris reiškiasi atskiruose daiktuose.

Pažinimo procese ne mažiau svarbi yra ir valia, kuri yra laisva. Protas negali valdyti valios – valia valdo protą. Valia yra tobuliausia žmogaus galia, priartinanti žmogų prie Dievo. Svarbiausia sielos savybė yra ne protavimas, o valios turėjimas. Dievas yra suprantamas kaip valia. Dievas yra laisvas, tačiau jis negali sukurti prieštaringų dalykų. Dievas pasaulį kūrė laisva valia.

Savo filosofija Dunsas Škotas priartėjo prie šv. Augustino voliuntarizmo. Jo pažiūros buvo kultivuojamos pranciškonų ordine. Buvo sukurta škotizmo mokykla.

VIII. VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS PABAIGA

Šiuo laikotarpiu toliau klesti škotizmas, augustinizmas, tomizmas. Ne mažiau įtakinga yra ir kriticizmo srovė, atstovaujama William Ockham bei misticizmas, atstovaujamas meistro Eckharto.

WILLIAM OCKHAM (apie 1300-1349/50) gimė netoli Londono. Studijavo ir dėstė Oksforde. 1324 buvo apkaltintas erezija ir įkalintas Avinjone. Po keturių metų pabėgo pas Liudviką Bavarą ir buvo ekskomunikuotas. Nuo 1330 gyveno Miunchene, kur parašė daugelį savo veikalų. Prieš mirtį susitaikė su Bažnyčia. Veikalai daugiausia skirti logikai.

Ockham filosofija buvo priešinga scholastikos tradicijoms, ji buvo antisteminė, antidogmatinė, antiracionalistinė, antirealistinė. Jis teigė, kad didelė tradicinio pažinimo dalis neturi būtinumo kriterijaus. Pažinimas yra intuityvus, o ne diskursyvus. Bendrosios sąvokos realybėje neturi jokio atitikmens. Būtis yra tik atskirybės. Pasisakė už paprastumą. Bet kokioje mokslinėje teorijoje – bet kokiems faktams ar spekuliacijoms, kurios darytų teoriją sudėtinga, reikia taikyti „skustuvo“ principą. Atribojo teologiją nuo mokslų. Jis propagavo voliuntarizmą (teigė, kad Dievo valia yra visagalė). Remdamasis logika, jis teigė, jog logiškai neįmanoma įrodyti jokių Dievo savybių. Neįmanoma teigti Dievo vienumo, beribiškumo ar net paties egzistavimo. Dievo egzistavimą galima konstatuoti tik intuityviai. Tačiau ir toks įrodymas esąs netikras. Tokios tiesos nėra mokslo ar filosofijos dalykas, o tik tikėjimo. Panašiai neįmanoma įrodyti, kad siela yra nemateriali ir nesunaikinama. Lygiai taip pat neįrodomos yra ir etikos tiesos. Ockham pasisako prieš priežastingumo dėsnį.

Jei būtis yra atskirybės, ją galima pažinti ne abstrakčiai, o intuityviai. Tikrai egzistuoja tik realūs daiktai ir protas. Intuicija yra suvokiama kaip tiesioginis santykis su daiktu, tačiau ji nėra

galutinė pažinimo forma. Abstrahavimas yra taip pat reikalingas. Vien intuicija nesuteikia tikro ir užbaigto pažinimo.

Kosmologijoje Ockham atmetė aristotelišką vieno pasaulio idėją. Fizikoje, nagrinėdamas judėjimą, jis atmetė aristotelišką tarpininkų teoriją, pvz., oras negali būti judėjimo priežastis ar tarpininkas.

Nors jo filosofija buvo pasmerkta Bažnyčios, jis sulaukė nemaža pasekėjų.

JOHANNAS ECKHARTAS (1260-1328) kilęs iš Tiuringijos. Buvo domininkonas. Dėstė Paryžiuje, Strasbūre, Kelne. Buvo Saksonijos provinciolas, vėliau – Čekijos generalinis vikaras. Raštai išliko skaitytų pamokslų forma. Po mirties 28 jo tezės buvo pripažintos eretiškomis. Studijavo pas Albertą Didįjį. Nagrinėjo Eriugenos ir kitų veikalus. Priskiriamas misticizmo srovei.

Dievybę Eckhartas supranta abstrakčiai. Dieviškieji asmenys yra jos emanacija. Visos esybės yra kilusios iš Dievybės, kuri skleidžiasi per kūrybiškumą. Dievybė negali nekurti, todėl pasaulio sukūrimas yra būtinas ir įvykęs ne dėl valios akto, o dėl būtinumo. Kadangi visa būtis yra kilusi iš Dievybės, ji yra dieviška. Tačiau nors dieviškos prigimties yra būtis, kūrinys toks nėra. Dievas yra anapus kūrinio. Materialus pasaulis yra „grynoji nebūtis“. Siela yra reali, ji yra dieviškos prigimties. Ji gali tiesiogiai stebėti Dievą. Eckhartas pasisakė už mistinę kontempliaciją. Siela gali kontemplanuoti Dievą, jei ji susitelkia savyje, nusigręžia nuo materialaus pasaulio daiktų, susikoncentruoja ir atsiduoda joje glūdinčiam Dievui. Taip ji supanašėja su Dievu. Tuomet žmogui tampa nebereikalinga etika ir moralė, nes jo siela savaime veržiasi link gėrio.

Apibendrinant viduramžių filosofiją, galima išskirti keletą esminių nagrinėjamų problemų:

1) Dievo būties tyrinėjimai; 2) sielos traktavimo klausimo problema; 3) pasaulio sukūrimo problema; 4) filosofijos ir teologijos santykio problema; 5) universalijų (realizmo ir nominalizmo) klausimo sprendimas.

IX. RENESANSO FILOSOFIJA IR NAUJŪJŲ AMŽIŲ FILOSOFIJOS PRADŽIA

Šiuo laikotarpiu yra pereinama nuo centrinių teologinių klausimų sprendimo paieškų prie humanistinės klausimų kėlimo (Michelis de Montaigne) bei gamtos filosofijos problemų (Giordano Bruno, F.Bacon) nagrinėjimo. Renesanso filosofija pakankamai eklektiška, kad sudarytų vieningą laikotarpio sistemą. Vėl suklesti neoplatonizmas, atstovaujamas Marsilio Ficino bei Giovanni Pico

della Mirandolos. N.Machiavelli sprendžia politinės filosofijos klausimus. Tačiau filosofinės kryptys dažnai persipina ir su mistiškais, alchemiškais samprotavimais.

FRANCIS BACON (1561–1626) gimė Anglijoje, kilmingoje šeimoje. Buvo anglų valstybės veikėjas ir filosofas. Darė sėkmingą karjera politiniame ir visuomeniniame gyvenime, tačiau gyvenimo pabaigoje buvo apkaltintas kyšininkavimu, ir jo karjera sugriuvo. Teko sėdėti kalėjime, o likusį gyvenimą gyveno atsiskyres.

Jo svarbiausias kūrinys „Didysis mokslų atnaujinimas“ taip ir liko neužbaigtas, tebuvo parašytos dvi jo dalis, o trečiosios liko tik fragmentai. Šiuo savo kūriniu Bacon’as siekė pertvarkyti visą mokslų sistemą. Savo etines ir politines studijas paskelbė savo kūrinyje „Essays“.

F. Bacon’as ėmėsi suklasifikuoti visą mokslą. Tai buvo labai didelė sritis. Nes tais laikais, mokslas buvo suvokiamas žymiai plačiau nei dabar. Pavyzdžiui, poezija priskiriama mokslams. Dalis mokslo šakų Bacon’o buvo traktuojama dar pagal antikinę tradiciją: istorija traktuojama kaip faktų aprašymas, nepriklausomai ar tai gamtos istorija, ar žmogaus. Pati klasifikacija buvo visiškai nauja, nes ją visą Bacon’as parėmė psichologiniu pagrindu. Mokslas pagal Bacon’ą skirstėsi į tris grupes, kurios atitiko tris sielos galias. Tai: vaizduotė, protas ir atmintis. Vaizduotei priklauso poezijos mokslas, protui – filosofija, atminčiai – istorija. Filosofija, anot Bacon’o, – tai bet koks bendrasis pažinimas. Filosofijos objektas apima:

- tiek Dievą. Iš čia išbraukiamos apreiškimo tiesos, tai tikėjimo dalykas;
- tiek gamtą. Gamtos filosofiją jis suskaldė į pažįstančiąją dėsnius – spekuliatyviąją; ir juos pritaikančią – operatyviąją. Taip pat išskyrė fiziką – aiškinančią daiktų sandarą ir atsiradimą; ir metafiziką – aiškinančią daiktų esmę. Toks skirstymas buvo visai naujas, būdingas Renesanso epochai;
- tiek žmogų. čia Bacon’as išskyrė politiką ir antropologiją. Antropologija suskirstė į dvi dalis, viena aiškina kūną, kita – sielą (šiai daliai priklauso logika bei etika).

Bacon’as išskyrė mokslo šaką aiškinančią pamatinius dalykus, tai – „pirmoji filosofija“.

Bacon’o mokslo programa nebuvo nauja, tai derinys senosios Aristotelio metafizikos ir naujosios fizikos.

Bacon’as, pagal naują to laikmečio dvasią, filosofijoje nebesiekė spekuliatyvinių apmąstymų, o moksle ieškojo praktikos kaip patirties. Dabar pažinimas turėjo tarnauti praktiniams tikslams. Pažinimas tampa jėga, kuri padės apvaldyti ir panaudoti gamtą. Iš gamtos siekiama gauti kuo daugiau turtų. Iš tokio Bacon’o požiūrio, tipiško Renesanso epochai, ir kilo jo ypatingas gamtotyros mokslo vertinimas. Taigi, dabar labiausiai iškyla praktinė mokslo vertė, tai išradimai, teikiantys turtų ir naudos bei technika. Anot Bacon’o, moksle turi būti vadovaujamosi ne prielaidomis, o patirtimi. Bacon’as skiria daug dėmesio naujam mokslo metodui – indukcijai, kuri

laipsniškai apibendrina žinias. Norint taikyti indukcijos metodą, reikia naudotis tiek protu, tiek jauslėmis, taip sudaromas teisingesnis aplinkos vaizdas, anot Bacon'o. Taigi jauslės ir protas paskirai paėmus nėra tobuli. Metodologija suskirstoma į dvi dalis: destruktvyviają ir konstruktyviają. Destruktyvioji metodologija siekia išsiaiškinti ir patraukti suklydimų priežastis, o konstruktyvioji nurodyti tinkamus patirties gavimo būdus.

Destruktyviają metodologijos dalį sudarė Bacon'o sąmonės stabų teorija. Čia jis išskiria 4 stabų rūšys: 1) giminės; 2) olos; 3) aikštės; 4) teatro.

1) Giminės stabai bendri visai žmonių giminei, tai žmogaus prigimties stabai. Šiems stabams pavaldūs pojūčiai ir protas. Žmonės linkę reiškinius sužmoginti ir ieškoti juose tikslo, pastovumo ir nekonkretinti abstrakcijų.

2) Olos stabai, tai aliuzija į Platono olos alegoriją. Čia priskiriami individualus suklydimai priklausantys nuo aplinkos, gauto išsilavinimo.

3) Aikštės stabai – čia klaidos kyla iš žodžių, kurie neturi atitikmens tikrovėje. Be to, kalba yra nevienareikšmiška ir netiksli.

4) Teatro stabų klaidos kyla, kai sąvokoms suteikiama savarankiška būtis, tai specifiškai su filosofija susiję paklydimai.

Dvi pagrindinės Bacon'o metodo dalys, tai – indukcija ir eksperimentas. Eksperimentas nustato faktus, o indukcija juos apibendrina, nustato pastovias sąsajas. Bacon'as ypatingą dėmesį skyrė indukcijai. Tokiu atveju, tyrinėjant kokią nors savybę, išskiriami keli atvejai: 1) kada tiriamasis reiškinys yra; 2) kada jo nėra; 3) išimtys.

Tačiau Bacon'as neišsiveržė iš tapusios tradicine substancijos ir formos sąsajos. Tiktai Bacon'as formą vadino „dėsniu“, tačiau šis naujai įvestas žodis iš esmės nesiskyrė nuo Aristotelio „formas“.

Svarbiausi Bacon'o darbai: iškėlė ir suformulavo praktinius mokslo uždavinius, pateikė indukcijos taikymo taisykles, nurodė sąmonės klaidas, pabrėžė eksperimento reikšmę nustatant faktus.

Tačiau svarbiausias jo darbas, tai indukcijos teorija. Ir ypač tai, kad nurodė galimas klaidas, trukdančias indukciniam apibendrinimui.

GALILEO GALILEI (1564–1642) gimė Italijoje, Pizos mieste. Studijavo mediciną, filosofiją ir matematiką. Laikomas naujųjų amžių mechanikos ir astrofizikos kūrėju. Nustatė kūnų kritimo dėsnius, sukonstravo teleskopą. Už tai, kad palaikė Koperniko teoriją, buvo kaltinamas erezija. Jam netgi teko atsisakyti savo pažiūrų. Parašė du veikalus, kurie turėjo filosofinę reikšmę, tai „Prabuotojas“ ir „Dialogai apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas“.

Galilei'us manė, kad spekuliatyvinius gamtos reiškinių aiškinimas nėra tikslus ir tinkamas. Anot jo, mokslas visų pirma turi remtis patirtimi. Tačiau apsiribojimas vien duomenimis, pasiekiamais patirtimi, nėra gerai, tai nėra moksliška. Nors labiausiai Galilei'us akcentavo tai, kad būtent mokslas turi būti paremtas patirtimi. Dar vienas svarbus, anot Galilei'aus, mokslo kriterijus yra tikslumas. Tai, ką tiria mokslas, turi būti pamatuojama. Tokiu būdu Galilei'us manė, kad gamtotyrai turi būti taikomi sintezės ir analizės metodai, kuriuos jis pavadino rezoliutyviuoju ir kompozityviuoju. Juos būtina taikyti, kad mokslas įgautų tikslumo. Gamtotyros objektais Galilei'us laikė figūrą ir judėjimą, būtent juos ir galima išmatuoti. Galilei'us gamtos mokslą sugretina su matematika, jis mano, kad gamtai yra būdingas matematinis tikslumas. Galilei'us susiejo patyrimą su matematiniais skaičiavimais. Matematinė dedukcija turi nagrinėti patirtimi patikrintus faktus, taip ji tampa tikrovės pažinimu. Taigi Galilei'us išskiria hipotetinius ir empirinius teiginius matematinėje gamtotyroje. Tik objektai, išmatuoti matematiškai, yra objektyvūs, anot Galilei'aus. Tuomet svarbiausia yra ištirti ir nustatyti tam tikras kūnų ir reiškinių savybes, o ne gilintis į jų vidinę esmę. Reikia ieškoti teiginių, atitinkančių visus reiškinius. Tai buvo visai naujas poslinkis tuolaikinėje mąstysenoje. Anksčiau Aristotelio pasekėjai siekė tirti tik substanciją, dabar Galilei'us tyrimo kryptį nukreipė į reiškinius ir santykius, tikėdamasis atskleisti visuotinius dėsnius. Dar vienas poslinkis, įvykęs kartu su perėjimu nuo daiktų esmės prie dėsnių Galilei'aus sampratoje, buvo perėjimas nuo tikslingumo prie priežastingumo. Galilei'us buvo pirmasis užėmęs tokią poziciją.

DESCARTES (1596–1650) gimė Turenės provincijoje, mokėsi La Flešo jėzuitų kolegijoje, vėliau gyvendamas Paryžiuje studijavo matematiką. Siekė geriau pažinti žmones, už tai 11 metų praleido stengdamasis kuo geriau pažinti pasaulietinį gyvenimą. Dalyvavo karinėse ekspedicijose. Nuo 1629 metų 20 metų praleido Olandijoje, ten jis atsidėjo savo darbams, čia parašė svarbiausius savo veikalus. Metus prieš savo mirtį išvyko į Stokholmą, ten jį pakvietė Švedijos karalienė. Lotinizuotai Descartes vadinamas Cartesius.

Descartes'as filosofiją laikė universaliu mokslu, anot jo, iš filosofijos kaip iš medžio išauga ir šakojasi visi kiti mokslai. Dėl to ir Descartes'o tyrinėjimai apima daugelį sričių. Susirašinėjo su iškiliausiais to meto mokslininkais, vertino jų nuomonę. 1641 m. paskelbtas svarbiausias jo filosofinis kūrinys „Meditationes de prima philosophia“. Descartes'as save laikė novatoriumi, jis manė atsiribojęs nuo buvusios tradicijos ir ėmėsis kurti iš esmės naują mokslą. Aišku, kad jis laikėsi artimų augustinizmui pažiūrų, taip pat galima pastebėti ryšių ir su scholastikos tradicija bei okamininkais. Tačiau iš esmės, tai buvo originalus mąstytojas.

Descartes'as buvo nepatenkintas tuometine mokslų padėtimi. Tuo metu mokslas neklestėjo, Bacon'o ir Galilei'aus svarbiausi veikalai dar nebuvo parašyti. Be to, Galilei'aus darbai lietė visai

kitą sritį, o Descartes'ą labiausiai domino filosofija. Bacon'o pasiūlymai Descartes'o netenkino. Dėl tokios mokslo padėties Descartes'as manė esant kalta tinkamo mokslinio metodo nebuvimą. Todėl metodo ieškojimas tapo Descartes'o svarbiausia filosofine idėja ir pirmutiniu jo uždaviniu. Nuo Renesanso epochos pradžios daugelis mokslininkų ieškojo naujo metodo, bet Descartes'as metodą suvokė kitaip. Metodas, visų pirma, turėjo užtikrinti pažinimo rezultatų patikimumą, bei palengvinti pažinimą. Pažinimo patikimumą galėjo garantuoti aiškumas ir akivaizdumas ir tik tai yra tikra. Vienintelės matematikos mokslo žinios, pasak Descartes'o, buvo aiškios ir akivaizdžios. Anot Descartes'o mokslo pagrindas turi būti racionalus protas. Moksle, visų pirma, turi būti siekiama paprastumo, nes tik tai yra akivaizdu. O paprastumas galimas, tik suskaidant mintį į paprasčiausius dėmenis, todėl ir reikalingas toks metodas, anot Descartes'o, kuris galėtų tuos dėmenis atskleisti. Čia Descartes'as atsigręžė į aritmetikos mokslą, kuriame taikomas analitinis metodas. Būtent šį metodą filosofas ir manė esant tinkamą, pats jį pritaikė geometrijoje ir sukūrė analitinę geometriją. Descartes'as manė, kad šį analitinį metodą, aiškiai pranašesni už kitus, tuo metu buvusius metodus, turėtų pritaikyti ir kiti mokslai, ir kad visi mokslai turėtų supanašėti su matematika. Mokslai turi siekti tikslumo ir tikrumo, koks randamas tik matematikos moksle, imti pavyzdį iš matematikos mokslo bei apsiriboti tik kiekybinių savybių tyrimu, jų analize. Būtent, kiekybinės savybės ir teikiančios šiam mokslui pranašumo. Svarbiausi matai – judėjimas ir forma, juos galima išmatuoti skaičiais. Taigi, Descartes'o manymu, visą gamtą bei daiktus reikėtų nagrinėti ir tyrinėti bei aiškinti judėjimo ir formos atžvilgiais. Iš tokio Descartes'o požiūrio nuosekliai išsivystė idėja sukurti universalų mokslą, kuris būtų racionalus, matematizuotas, vadovautųsi analitiniais metodais. Tai turėtų būti viena sistema, aprėpianti pasaulio pažinimo visumą. Descartes'o naująjį mokslo traktavimo pagrindą sudarė analitinis metodas ir siekimas matematiškai traktuoti reiškinius. Descartes'as manė, kad svarbu yra surasti absoliučiai teisingą teiginį, atlaikantį visas abejones. Jis turėtų būti visų tolesnių samprotavimų prielaida. Tokį metodą Descartes'as ir pasiūlė, šis metodas buvo paremtas skepticizmu. Skepticizmas čia buvo argumentų patikrinimas, kad įsitikinti jų tikrumu. Skepticizmą Descartes'as parėmė trimis teiginiais, pagal kuriuos turėjo būti patikrinamas argumentų tikrumas. Šie teiginiai nebuvo nauji. Pirmasis teiginys teigė: pojūčiai yra apgaulingi; antrasis – nėra aiškios ribos tarp tikrovės ir sapno; trečiasis – kažkokia už mus galingesnė esybė gali mus klaidinti.

Anot Descartes'o, abejojimas pagrindė tikrumą. Taigi mūsų mąstymas yra vienintelis tikras ir neabejotinas dalykas, o dėl išorinių daiktų egzistavimo negalime būti tikri. Descartes'as pažinimą perkėlė iš žmogaus aplinkos į jo vidų, pažinimas gali vykti tik subjekte. Tokios mintys nebuvo naujos, tačiau Descartes'as pirmasis jas metodiškai išdėsto. Tokiame Descartes'o požiūryje materialusis ir minčių pasaulis tampa griežtai atskirtas. Be to, anot filosofo, minčių pasaulis yra mums artimesnis ir suprantamesnis negu išorinis. Nors jau seniai filosofijoje buvo siekiama

mąstymą iškelti virš materijos, tačiau tik Descartes'ui pavyko tai įtikinamai padaryti, ir tai turėjo labai didelės įtakos naujųjų amžių filosofijai.

Descartes'as pagrindė mąstančiojo Aš buvimą, kuris logiškai išplaukė iš minties egzistavimo fakto. Nes jei yra veiksmas, tai ir turėtų būti jo atlikėjas, taigi jei egzistuoja mintis, tai egzistuoja ir mąstantysis Aš. „*Mąstau vadinasi esu*“. Ir tik netiesiogiai iš minties ir mąstančiojo Aš Descartes'as išveda Dievo ir kūnų egzistavimą.

Mąstantysis Aš gali egzistuoti nepriklausomai nuo kūno, jam neturi jokios įtakos tai, ar kūnas yra realus. Mąstantysis Aš yra savarankiška substancija.

Išorės daiktų buvimas, ankstesniesiems mąstytojams atrodęs savaime suprantamas, Descartes'o įsitikinimu, reikalavo įrodymų. Tokį požiūrį Descartes'as paliko naujųjų amžių filosofijai, kurioje jis ir įsitvirtino. Dievo ir kūno egzistavimas, Descartes'o filosofijoje, negalėjo atsilaikyti prieš jo metodinį skepticizmą. Tačiau Dievo buvimo įrodymas logiškai išplaukia iš to, kad egzistuoja mąstymas ir mąstantysis Aš:

1) mąstantysis Aš yra netobulas, todėl jis negali egzistuoti pats savaime. Taigi jis turi turėti priežastį. O galutinė priežastis turi būti tobula. Tobula priežastis ir yra Dievas;

2) mes turime Dievo idėją, kuri yra tobula. Žmogiškasis Aš negali būti šitos idėjos priežastis todėl, kad ji tobula, o žmogiškasis Aš netobulas. Padarinys už priežastį negali būti tobulesnis. Ne žmogus sugalvoja Dievo idėją, o Dievas ją mums įdiegė.

Descartes'as manė, kad tik įrodžius Dievo buvimą, įrodomas kūnų buvimas. Gamtos ir mūsų sąmonės kūrėjas yra Dievas. Kadangi Dievas yra tobulas, jis negali mūsų klaidinti. Taigi mūsų polinkis, kuris yra įdiegtas Dievo, laikyti kūnus realiais negali būti apgaulingas. Nors pats savaime proto polinkis ir gali būti klaidingas, tačiau materialaus pasaulio buvimą ir jo tikrumą laiduoja Dievo tobulumas.

Visa ko egzistuojančio, Dievo, sielos ir kūnų būtini požymiai:

1. Dievo požymis, anot Descartes'o yra Jo begalybė. Vienintelė dvasinė galia, kuri yra neribota – tai valia. Todėl Dievas visų pirmiausia yra valia. Begalinės esybės valios, niekas negali riboti. Ji iš prigimties yra laisva. Jos negali riboti nei gėrio normos, nei tiesa. Gėris ir tiesa yra tai, ko nori Dievas, nėra daiktų, ar teiginių, kurie būtų teisingi ar geri patys savaime. Teisingumas ir gėris kyla iš Dievo.

2. Sielos požymis yra mąstymas. Mąstymas, pagal Descartes'ą apima visas psichines funkcijas. Jokios kūniškos savybės neturi pastovaus ryšio su siela. Pagal Descartes'o filosofiją, siela kaip mąstymo veiksnys, visiškai skyrėsi nuo ankstesnės sielos sampratos, kuri buvo laikoma gyvybės veiksmu. Taigi, jeigu anksčiau siela buvo priskiriama kiekvienai gyvai būtybei, tai Descartes'as, o vėliau ir visa naujųjų amžių filosofija, sielą priskiria tik sąmoningai būtybei. Dabar gyvybė priskiriama tik materialiajai sferai, o siela įgavo visišką nepriklausomybę kūno atžvilgiu.

1. Kūno vienintelis požymis yra tįsumas. Tįsumo pirmiausia savybė yra begalinis dalumas, dėl tos priežasties kūnai negali susidėti iš atomų, nes jie yra nedalūs. Kitimas erdvėje arba judėjimas yra vienintelė kūno pokyčių forma, nes tįsumas įmanomas tik erdvėje. Juslinės kokybės, anot Descartes'o, yra subjektyvios, todėl negali būti laikomos kūno savybėmis. Kūnams taikytini tik mechaniniai pokyčiai ir geometrinės savybės. Mechanistinę teoriją Descartes'as taikė ir gamtai, tai sudarė mokslui prieinamesnį pasaulį. Kūnams nebūdingos dinaminės savybės, todėl jie ir nekuria judesio. Judesys jiems suteikiamas iš išorės. Ir siela neturi savybės leidžiančios išjudinti kūnus. Taigi, materiją išjudino Dievas. Kūnai, būdami nedinamiški, negali niekaip veikti jiems Dievo suteikto judesio. Iš to seka, kad judėjimo kiekis pasaulyje yra pastovus. Taigi Descartes'o buvo suformuotas judėjimo tvermės dėsnis.

Descartes'as teigia, jog egzistuoja maistančioji ir tįsioji substancijos, kurias atitinka siela ir kūnas. Jų abiejų prigimtis yra visiškai skirtinga, abi šios substancijos yra nepriklausomos viena nuo kitos. Nors tiek kūnas, tiek siela gali įtakoti vienas kitą, tačiau tiesioginio poveikio vienas kito procesams nedaro.

Pažinimas priklauso nuo proto. Tai, kas protui yra akivaizdu ir aišku, iš tikrųjų egzistuoja. Jusliniai pojūčiai nėra naudingi pažinimo procese. Jie neatskleidžia tiesos. Jutimai reikalingi tik praktiškai parodyti, kas yra naudinga gyvenime. Descartes'as yra griežtas racionalistas. Jis teigia, jog žmogaus protui yra būdinga galimybė turėti įgimtas idėjas. Įgimtos yra tokios idėjos, kaip substancija, Dievas ir t.t. Jos nepriklauso nuo išorinio daiktų poveikio ar valios; jos yra paprastos, aiškios ir akivaizdžios.

Descartes'as išskiria du potyrių tipus: pasyvius ir aktyvius. Aktyvūs potyriai yra teigimas, neigimas ar sprendimas. Pasyvūs – įsivaizdavimas, svajojimas. Klaida atsiranda tik iš aktyvių potyrių – klystama darant sprendimą. Valia yra aktyvaus pobūdžio sugebėjimas. Ji yra susieta su sprendimais, todėl nuo valios apsisprendimo ir priklauso teisingumas ar klaidingumas. Kai valia išseina už proto ribų, atsiranda klaida. Protingas valios apsisprendimas neleidžia suklysti.

Descartes'o filosofijos įtaka buvo labai didelė ir tęsiasi iki pat šių dienų. Pagrindinės kritikos ji sulaukė iš britų empiristų.

Literatūros sąrašas:

1. Anzenbacher, Arno. Filosofijos įvadas. – V.: Katalikų pasaulis, 1992.
2. Aster, von Ernst. Filosofijos istorija. – V.: Alma Littera, 1995.
3. Copleston, Frederick, S. J. A History of Philosophy. – Garden City, N. Y.: Image books, 1962.
4. Filosofijos istorijos chrestomatija : Antika-Viduramžiai-Naujieji laikai. – V: Mintis, 1977, 1980.
5. Furst, Marija, Jurgenas, Trinkasas. Filosofija. – V.: Lumen leidykla, 1995.
6. Nekrašas, Evaldas. Filosofijos įvadas. – V.: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
7. Štrauchas, Johanas. Naujųjų amžių filosofijos istorija. – V.: Amžius/ALK, 1996.
8. Tatarkiewicz, Wladyslaw. Filosofijos istorija. T. I, II. – V.: Alma Littera, 2001, 2002.
9. The Oxford Companion to Philosophy : (ed. By Ted Honderich). – Oxford-New York: Oxford University Press, 1995.

Žinių patikrinimo testas:

1. *Indukcija yra:*

- a) loginis metodas, kai nuo atskirų faktų, žinių, einama prie bendresnių
- b) loginis metodas, kai nuo bendrų teiginių einama prie atskirų
- c) estetikos kategorija, taikoma parodyti gamtos ir meno kūrinio skirtingumą
- d) Platono knygos pavadinimas

2. *Galileo Galilėjus teigė, kad:*

- a) mokslas turi remtis joslėmis
- b) mokslas turi remtis patirtimi
- c) mokslas turi remtis tik savimi pačiu
- d) mokslui reikia paramos

3. *Empirizmas teigia, kad:*

- a) žmogiškasis pažinimas ateina per pojūčius
- b) kiekvienas žmogus turi igimtų idėjų.
- c) žmogiškasis pažinimas ateina iš žmogaus proto
- d) žmogaus gyvenimo tikslas yra nirvana

4. *Kuris iš šių autorių yra natūrfilosofas?*

- a) I. Kantas; b) Aristotelis; c) Anaksimenas; d) Protagoras

5. *Apie olos stabus kalba:*

- a) Platonas; b) R. Baconas; c) F. Baconas; d) R. Descartes

6. *Herakleitas teigė, kad:*

- a) viskas atsirado iš ugnies
- b) viskas atsirado iš vandens
- c) viskas atsirado iš oro
- d) viskas atsirado iš žemės

7. *Elėjos mokyklai priklausė:*

- a) Parmenidas; b) I. Kantas; c) Platonas; d) R. Descartes

8. *Tomas Akviniėtis teigė, kad:*

- a) protas ir tikėjimas yra atsieti; b) protas ir tikėjimas yra susieti; c) jis apie tai nekalba

9. *Empedoklis teigė, kad:*

- a) pasaulį sudaro keturi elementai: vanduo, oras, ugnis, žemė

- b) pasaulį sudaro atomai
- c) pasaulį sudaro skaičiai
- d) pasaulį sudaro begalės įvairių elementų

10. Sofistai buvo:

- a) Sofoklio pasekėjai
- b) filosofijos mokytojai, mokę už pinigus
- c) Sokrato raštų perrašinėtojai
- d) Stoikų mokyklos auklėtiniai

11. Sokrato filosofija pagrindinį dėmesį skyrė:

- a) matematiniams tyrinėjimams
- b) etikai ir humanizmui
- c) kosmologijai
- d) filosofijos atsiejimui nuo medicinos

12. Kuris iš šių autorių pasisakė prieš ciklinio laiko sampratą?

- a) Platonas; b) Herakleitas; c) Šv. Augustinas; d) Talis

13. Platonas buvo:

- a) idealistas; b) materialistas; c) hedonistas; d) eudaimonistas

14. Aristotelio etika yra:

- a) analitinė; b) pragmatinė; c) eudaimonistinė; d) utilitaristinė

15. Dedukcija yra:

- a) loginis metodas, kai nuo atskirų faktų, žinių einama prie bendresnių
- b) loginis metodas, kai nuo bendrų teiginių einama prie atskirų
- c) estetikos kategorija, taikoma parodyti gamtos ir meno kūrinio skirtingumą
- d) Platono knygos pavadinimas

16. Eriugena teigė, kad

- a) gamta susideda iš keturių elementų
- b) yra keturios gamtos
- c) svarbiausias skaičius gamtoje yra „keturi“
- d) gamta keičiasi kas keturi metai

17. Racionalizmas teigia, kad:

- a) žmogiškasis pažinimas ateina per pojūčius
- b) kiekvienas žmogus turi daug idėjų.
- c) žmogiškasis pažinimas ateina iš žmogau proto
- d) žmogaus gyvenimo tikslas yra nirvana

18. Anaksimeno arche yra:

- a) vanduo; b) apeironas; c) oras; d) ugnis; e) žemė

19. Meistras Eckhartas buvos:

- a) mistikas; b) kritikas; c) skeptikas; d) stoikas

20. Elėjos mokykloje buvo reiškiamos idėjos apie:

- a) dinamizmą; b) hedonizmą; c) vienį; d) emanaciją

21. R. Descartes teigė:

- a) kūno ir sielos dualizmą
b) kūno dualizmą
c) sielos dualizmą
d) pasisakė prieš bet kokį dualizmą.

22. Anaksagoras buvo:

- a) infinitistas; b) probabilistas; c) konvencionalistas; d) atomistas

23. Tomas Akviniėtis pateikia:

- a) 10 Dievo buvimo įrodymų; b) 8 Dievo buvimo įrodymus; c) 5 Dievo buvimo įrodymus;
d) nei vieno Dievo buvimo įrodymo.

24. Aristotelis skirsto dorybes į:

- a) graikų ir barbarų
b) filosofines ir kultūrines
c) pažinimo ir metafizines
d) proto ir būdo

25. Seneka buvo:

- a) skeptikas; b) hedonistas; c) stoikas; d) neoplatonikas

26. R. Baconui patyrimas yra:

- a) svarbus; b) nesvarbus; c) jis apie tai nekalba.

27. Epikūras propagavo:

- a) skepticizmą; b) hedonizmą; c) idealizmą; d) stoicizmą

28. Anzelmas manė, kad:

- a) Dievas esmė yra logiška
b) Dievo esmė nenusakoma logikos dėsniais
c) apie Dievą galima kalbėti tik nelogiškai
d) Dievas padiktavo žmonėms simbolinę logiką

29. Emanacijos teorija priklauso:

- a) Filonui; b) Zenonui iš Kitijo; c) neoplatonikams; d) skeptikams

30. Nominalizmas yra:

- a) monetarinė viduramžių sistema
- b) realizmo priešprieša
- c) viduramžiška neoplatonizmo atmaina
- d) Aristotelio etinė kategorija

Atsakymai:

1.a 2.b 3.a 4.c 5.c 6.a 7.a 8.a 9.a 10.b 11.b 12.c 13.a 14.c 15.b 16.b 17.c 18.c 19.a 20.c 21.a 22.a
23.c 24.d 25.c 26.a 27.b 28.a 29.c 30. b